

Dr. Teodor Tominšek

SODSTVO V ISTRSKEM ODREDU

(sestavil in končal 30. avgusta 1968)

Ustanovitev Istrskega odreda oktobra 1943 se ujema s časom, ko so se v vse naše vojaške enote že uvajala namesto občasnega partizanskega sojenja stalna vojaška sodišča, ko smo že imeli obvezne predpise (odloke in pravilnike glavnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije) o organizaciji, poslovanju in delu teh sodišč in ko je tem sodiščem izrecno bila priznana izključna pravica (in dolžnost) kazenskega pregona vsega, kar je resnejše ogrožalo interese narodnoosvobodilnega boja.

Uvedba stalnih sodišč in posebni predpisi o sodstvu so bili sprejeti z namenom, da se odločanje o krivdi in kazni izvzame iz pristojnosti štabov oziroma komand, zlasti da se prepreči samovoljno odločanje posameznikov (komandantov, političnih komisarjev idr.) (glej op. 4) in s tem zavaruje objektivnost in zakonitost postopka ter humanost pri izvajanju kaznovalne politike. Sodišča so torej v tem času že postala stalen samostojni organ vojaške enote, s posebno odgovorno nalogo, da izvajajo kaznovalno oblast na območju svoje enote po načelih naprednega demokratičnega sodstva.

Tako je bilo tudi pri Istrskem odredu kmalu po njegovi ustanovitvi formirano posebno vojaško sodišče, ki je poslovalo na sedežu štaba odreda (izjemoma tudi bataljonska sodišča pri oddaljenih bataljonih) kot samostojen organ kaznovalne politike na tem območju. Zanj so veljali do srede junija 1944 predpisi Pravilnika o organizaciji in poslovanju brigadnih in odrednih vojaških sodišč, z dne 16. oktobra 1943, od takrat naprej do začetka septembra 1944 (ko se je odred preoblikoval v IV. bataljon 9. brigade in je s tem prenehalo njegovo sodišče) pa Uredba glavnega štaba Narodnoosvobodilnega boja in partizanskih odredov Slovenije o vojaškem kazenskem sodstvu, z dne 20. aprila 1944.¹

O organizaciji in poslovanju tega sodišča je ohranjeno precej pisnega arhivskega gradiva², precej podatkov je tudi v spominih nekaterih takratnih neposrednih sodelavcev³ kakor drugih pripadnikov Istrskega odreda, vendar ta material ni popoln in še marsikaj pomembnega niti ni odkrito. Kljub temu pa dajejo podatki, s katerimi zaenkrat razpolagamo, vsaj toliko osnove, da lahko podamo na splošno precej zvesto podobo takratnega sodstva v odredu.

Predvsem lahko dokaj zanesljivo ugotovimo, da je v sodstvu Istrskega odreda odsevalo vse tisto, kar je bilo specifično za delo Istrskega odreda na splošno, tako njegove dobre, kakor slabe strani. To je naravno in za sodstvo toliko bolj razumljivo, saj so bili med člani sodišča vodilni člani odrednega štaba (komandant, komisar oziroma njuna namestnika, načelnik štaba), ki so glede na svoj položaj v odredu brezdvomno močno vplivali tudi na delo sodnih organov.

V tem pogledu lahko tudi v sodstvu Istrskega odreda ugotovimo dvoje bistveno različnih obdobj, in sicer prvo obdobje od ustanovitve odreda

(oktobra 1943) do kazenske obsodbe vodilnih članov štaba (maja 1944) ter drugo obdobje pod novim štabnim vodstvom do preformiranja odreda v 4. bataljon 9. brigade (septembra 1944), ko je prenehalo tudi njegovo sodstvo.

OBDOBJE (do maja 1944)

Prvo obdobje nosi v določeni meri pečat škodljivega dela nekaterih vodilnih ljudi v odredu, zlasti takratnega politkomisarja odreda Leona, ki je imelo določen negativni vpliv tudi na sodstvo. Politkomisar Leon si je namreč prisvajal skoraj absolutno oblast odločanja ne samo v politkomisarskih zadevah, temveč tudi v sodnem pripravljalnem postopku. Tako je iz spisov razvidno, da je na primer v več primerih samovoljno odločal, ali naj koga prisilno privedejo ali naj prijetega (priprtega) osumljenca izpustijo ali pa postavijo pred sodišča ipd. V tem obdobju imamo tudi nekaj primerov slabega ravnanja z osumljenci v preiskavi (grožnje, pretepanje), kar je v veliki meri posledica slabega zgleda politkomisarja in nekaterih njegovih ožjih sodelavcev.^{3a} Razumljivo je, da je tak postopek zbudil odpor pri drugih poštenih članih, zlasti pa je kvarno vplival na ugled in priljubljenost vojske med prebivalstvom, ki je bilo sicer predano narodnoosvobodilnemu gibanju tako kakor malokje in je imelo zaupanje v pravičnost sodišča.

O hujših zlorabah oblasti oziroma položaja, ki so jih v tem obdobju zagrešili komisar Leon, takratni komandant odreda Savo in še nekateri, na tem mestu ne bomo govorili, ker gre za izjemne samovoljne ekscese posameznikov, ki nimajo nobene zveze z odrednim sodstvom in zaradi katerih so storilci že tedaj prejeli najstrožjo kazen.⁴ Pač pa je njihovo početje hudo omadeževalo ugled celega odreda in s tem tudi sodstvo in je dejansko povzročil omenjene neugodne posledice v vojski in na terenu.

Vendar se mora tudi v tem prvem obdobju priznati odrednemu sodstvu – vsaj v primerih, ki jih imamo evidentirane – vrline, ki presegajo omenjene negativne pojave. Tako je naravnost presenetljivo dejstvo (ki izhaja iz ohranjenih sodnih spisov in ki je potrjeno tudi po navedbah očitvidcev), da so bila varovana temeljna načela demokratičnega sodstva, kakor npr., da je na sodnih obravnavah obtoženec bil seznanjen z vsebino obtožbe, da je torej točno vedel, česa je obtožen, da je imel možnost prostega zagovora, da je imel vpogled v dokazno gradivo, da mu je bila objavljena sodba z obrazložitvijo in da se je o vseh teh dejanjih napravil zapisnik, ki so ga podpisali vsi člani sodišča.

Še več, so potrdili sodelavci. Citiramo izvečka iz izjav dveh takratnih sodelavcev in očitvidcev Maksa Zadnika in Jožeta Markučiča.

Izjava **M a k s a Z a d n i k a**, takratnega namestnika politkomisarja Istrskega odreda in sodišča v nekaterih procesih:

»... skoraj redno je tožilec zbral vse obtožbe proti obtožencu, predložil sodišču pismeno obtožbo, jo obtožencu sporočil in zastopal do konca razprave... Obtoženec je imel v vseh primerih prosto možnost, da se brani. Ne spominjam se primera sojenja, pri katerem bi bil obtoženec prisiljen odgovarjati samo na postavljena vprašanja. Lahko je predlagal tudi priče v svojo obrambo... Sodišče je po posvetovanju sklenilo o sodbi in jo redno ustno sporočilo obtožencu na razpravi. Na razpravah, na katerih sem sodeloval, je bil vedno obtoženec ustno zaslišan, po potrebi so se zaslišale tudi priče, v vsakem primeru

prebralo obtožno gradivo in se o njem ustvarilo mnenje po prosti presoji dokazov. V nobenem primeru, v katerem sem sodeloval, se sodišče ni omejilo le na poročilo preiskovalca oziroma zasliševalca o rezultatih preiskave in zagovoru obtoženca... Sodišče je preučilo vse obremenilne dokaze in dokaze obrambe, šele potem je izreklo svoje mnenje o krivdi in potem, ko se je ločeno posvetovalo, tudi sodbo. Posvetovanje je bilo tajno, vendar se o tem navadno ni vodil poseben zapisnik. Posvetovanja so se udeležili le člani sodišča. Nikoli se v to ni vmešaval štab... Sodba se je razglašala na več načinov. V primerih dezerterstva, bega s položaja med bojem ali kršitve discipline ali za druga važna dejanja, za katera je bila enota zainteresirana ali je sodišče oziroma štab sklepal, da bi bilo koristno sodbo objaviti pred zborom enote. V primerih, ko ni bilo takih razlogov, se je sodba razglasila le v določenem krogu ljudi, na primer v štabu bataljona, odreda in obveščevalnem centru. Sodba je bila navadno priobčena obtožencu takoj, ko je bila izrečena. Niso mi znani primeri, da bi mu bila sodba priobčena tik pred izvršitvijo...«

Izjava Jožeta Markučiča, ki je bil od januarja 1944 obveščevalec Istrskega odreda in je zastopal obtožbo v številnih kazenskih procesih pred sodiščem Istrskega odreda:

»... Potrdim lahko, da se je sodni postopek dejansko vršil tako, kakor je zapisano v sodnih spisih. Tekom poizvedb je vsak od obtožencev točno izvedel, česa se ga dolži, in je torej imel možnost zagovora. Obtožnica je bila predložena vsem obtožencem še pred obravnavo. Na razpravi se je obtožnica še enkrat prečitela in se je lahko obtoženi svobodno zagovarjal. Ustna obravnava se je vršila običajno v kaki hiši, ponavadi tam, kjer je imel svoje prostore štab odreda ali pa obveščevalna služba. Običajno ustnim razpravam ni prisostvovala publika, ker to ne bi imelo pomena, pač pa so bili v nekaterih primerih navzoči tudi drugi izven sodišča.

Primer javnosti je bil podan, ko smo sodili štirim partizanom, ki so odvrgli orožje v hajki in zapadli paničarstvu. Takrat so bili navzoči pri ustni razpravi tudi nekateri partizani iz ožjega okoliša odrednega štaba, ki so pač bili dosegljivi. Povabili smo na razpravo tudi zanesljive terenske aktiviste in pristaše Osvobodilne fronte v primerih, ko smo sodili fašistom in zagrizenim belogardistom... Obsodbe izdajalcev smo objavili tudi v kraju, kjer je ta deloval in kjer so ga poznali ter se ga bali. To je bilo zelo pomembno tudi politično in za razvoj narodnoosvobodilnega gibanja, ker so prebivalci izgubili strah, nasprotniki pa se niso čutili nikjer varne. Obsodbe partizanov so bile prečitane tudi pred strojem bataljonov, ki so jim pripadali...«

Če imamo pred očmi, da v odredu ni bilo nobenega pravnika, da nobeden od članov sodišča poprej ni delal v sodstvu, da so se novi pravilniki o sodstvu komaj uvajali, da odred praktično ni imel v tem pogledu nobene pomoči, da je operiral izolirano, navezan sam nase (nadrejeni štabi so bili daleč, zveze redke), da so bile enote večinoma v premiku in izpostavljene neposrednim nevarnostim, sodišče pa je moralo opravljati izredno težke in odgovorne naloge, potem lahko z vso upravičenostjo damo priznanje sodišču, da je varovalo navedena temeljna načela humanosti in demokratičnega sodstva. Vsekakor je bistveno preprečevalo in zaviralo samovoljo.

To priznanje mu gre tudi **po vsebini**. Najvažnejše splošne naloge sodišča so bile: kazenski pregon sovražnih agentov, vohunov in njihovih sodelavcev,

pregon domačih izdajalcev, agentov in organizatorjev belogardističnih, četniških in podobnih kvizlinških organizacij ter kaznovanje težjih primerov nediscipline (dezerterstvo, paničarstvo ipd.) in samovolje v lastnih vrstah. Glede na izpostavljeni teren (glavne sovražnikove prometne zveze z Italijo in še neorganizirano, čeprav izredno zavedno prebivalstvo) je bila zlasti potrebna borba proti sovražnim vohunom, agentom in izdajalcem.

Iz dokumentov je razvidno, da je odredno sodišče to nalogo dobro opravilo. V citiranih sodnih spisih⁵ imamo registriranih (samo) v mesecu decembru 1943 osem smrtnih obsodb, ki jih je izreklo odredno sodišče zaradi vohunstva in izdajstva. Poleg tega imamo registrirane še 3 smrtne obsodbe v začetku februarja, dve smrtni obsodbi 12. aprila ter eno 19. aprila zaradi istih dejanj. Brezdvomno je bilo v vmesnih razdobjih izrečeno še veliko enakih obsodb, ki jih pa nimamo registriranih iz že omenjenih razlogov.⁶ Vsekakor gre za pomembno in odgovorno delo, ki je bistveno pripomoglo, da se sovražna agentura na tem območju ni mogla utrditi, da je bilo izdajstvo že v svojih izjemnih začetkih v kali zatrto in da je narodnoosvobodilno gibanje tako uspešno napredovalo.

Pri tem ne smemo zanemariti tudi posameznih primerov obsodb zaradi kaznivega prilaščanja družbenega premoženja, poneverbe zaplenjenega denarja oziroma blaga, špekulacije, izsiljevanja, ropanja, paničarstva, sovražne propagande, s čimer je sodišče utrjevalo zakonitost in objektivnost ter disciplino in moralo v vojski in med prebivalstvom.

Iz navedenih podatkov izhaja, da je bila kaznovalna politika sicer zelo stroga, pretežno smrtna kazen, vendar pravična in učinkovita, saj gre za najtežja kazniva dejanja (špijonaža, izdajstvo) v izrednih vojnih razmerah, ko je bilo najstrožje kaznovanje zaradi varovanja življenjskih interesov narodnoosvobodilnega boja nujno in edino umestno. Strogo kaznovanje so narekovala tudi navodila nadrejenih štabov. Zato je v vseh primerih smrtno kazen potrdilo Višje vojaško sodišče Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov.

Nekoliko problematična utegne biti le uporaba smrtne kazni v nekaterih primerih dezerterstva. V sodnih spisih imamo sicer registriran samo en tak primer iz tega obdobja, brezdvomno pa jih je moralo biti več, a so se spisi verjetno izgubili.⁶

V ilustracijo strogega kaznovanja dezertertjev navajam primer, ki ga opisuje tovariš Milan Cirk dobesedno takole: »Spominjam se, da je bilo nekaj sojenj tudi po bataljonskih sodiščih, predvsem na obtožbo terencev in zaradi dezerterstva. Tako se spominjam sojenja dezertertju iz 2. bataljona Istrskega odreda. Komisar bataljona je sklical ves bataljon, ki je glasoval, ali se dezertert obsodi na smrt ali ne. Bil je mlajši mobiliziranec, ki je bil določen, 'da gre v Slovenijo', in je zato dezertiral. Ves bataljon je glasoval za smrt z ustrelitvijo. Čeprav so bili tudi drugi pripadniki bataljona po večini mobiliziranci, so glasovali za smrtno obsodbo, ker so pač bili prepričani, da brez take kazni ni mogoča disciplina. V tem primeru sojenja sem bil prisoten kot komisar čete in sem z obsodbo soglašal. To se je namreč zgodilo med nemško ofenzivo.«

Tu gre za primer, ko ni sodilo predpisano sodišče, temveč ves bataljon, vendar je značilen za splošno strogo stališče do dezertertjev. Tako stališče je sicer glede na nevarnost, da bi dezertert padel v roke sovražnika in (pod pritiskom) izdajal, na splošno bilo upravičeno, vendar lahko zbuja pomisleke

spričo posebne situacije v Slovenskem primorju, kjer je bilo prebivalstvo skoraj 100 % predano in vključeno v narodnoosvobodilni boj, kjer praktično sploh ni bilo izdajalcev in kjer je zato tudi vstop v narodnoosvobodilni boj kljub »mobilizacijam« v veliki meri slonel na prostovoljnosti. Upoštevati je treba tudi posebno navezanost tega prebivalstva na rodni kraj in z njo povezano težnjo boriti se čim bližje doma. Zato ta strogost proti »dezertarjem«⁷ na območju Slovenskega primorja ni dala zaželenega učinka in se je v drugem obdobju (po maju 1944) v veliki meri omilila.

OBDODBJE (od maja do septembra 1944)

Kar je bilo dobrega rečeno o sodstvu iz prvega obdobja, velja še toliko bolj za obdobje od maja 1944 do septembra, ko je prevzel vodstvo novi štab in je z njim zavladal v odredu novi duh, boljši, tovariški odnosi brez vojvodstva in samovolje. Kakor poprej je tudi sedaj sodilo sodišče v sestavi treh sodnikov, predsedoval mu je eden od vodilnih članov odrednega štaba; v vseh registriranih primerih iz tega obdobja novi komandant odreda Franc Centa. V vseh teh primerih je bil prvi član sodišča Milan Gulič, drugi pa izmenoma Bogdan Valenčič in Maks Zadnik. Tožilca sta bila izmenoma Jože Markučič in Bogdan Valenčič, zapisnikar pa v vseh primerih Stane Koman, ki je bil sicer namestnik člana sodišča.⁸

Po podatkih iz sodnih spisov je bistvena razlika glede na prejšnjo dobo tudi ta, da ni bilo niti enega primera obsodbe zaradi izdajstva, vohunstva oziroma sodelovanja z okupatorjem in niti ene smrtne obsodbe, temveč le primeri dezertarstva in paničarstva, združenega z izgubo orožja.⁹ To dejstvo si moramo razlagati s tem, da je takrat že začelo polno delovati vojaško sodišče pri Istrskem vojnem področju, ki je kot zaledni organ prevzelo načeloma v postopek vse kazenske zadeve na svojem območju razen kaznivih dejanj pripadnikov operativnih enot, torej tudi pripadnikov Istrskega odreda. Sodišče pri Istrskem odredu je bilo torej v tem obdobju načeloma pristojno in je tudi dejansko sodilo le pripadnikom svojega odreda.

Že prej je bilo omenjeno, da je vojaško sodišče Istrskega odreda v drugem obdobju milejše postopalo oziroma izvajalo pravilnejšo kaznovalno politiko proti dezertarjem. V obeh primerih dezertacije, ki sta evidentirana, je bila kazen sorazmerno mila, in sicer v enem primeru ukor z grožnjo smrtne kazni,¹⁰ če se dejanje ponovi, v drugem primeru pa kazen prisilnega dela¹¹ po vojni. V pretežnem številu pa »dezertacij«¹¹ sploh ni sodilo sodišče, temveč se je to štel za disciplinski prestop, ki ga je obravnaval disciplinski starešina vojaške enote, npr. štab bataljona.¹³

Milejše kaznovanje se kaže tudi v drugih primerih kazenskih obsodb pripadnikov Istrskega odreda. Paničarstvo, združeno z odmetavanjem oziroma prepuščanjem dragocenega orožja (mitraljeza) sovražniku, je za takratne razmere brezdvomno bilo zelo hud prestop, saj je bilo izgubo zelo težko nadoknaditi. Zato je bila izrečena kazen ukora s poostrejitvijo naravnost mila. Je pa razumljiva in ustrezna za takratne razmere, če upoštevamo neizurjenost in borbeno neizkušenost sicer predanih borcev tega območja.

Če na koncu na kratko povzamemo bistvo zgornjega prikaza, lahko z zadostno upravičenostjo samo ponovimo ugotovitev, da je odredno sodišče

kljub nekaterim začetnim slabostim in napakam uspešno opravilo svojo nalogo. V zakonitem postopku je na eni strani radikalno obračunavalo z nasprotniki narodnoosvobodilnega boja, na drugi pa znatno prispevalo k odpravljanju nezakonitosti, samovolje, nediscipline in drugih nerednosti v naših lastnih vrstah.

¹ Medtem je bila sicer izdana Uredba vrhovnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije »o vojaških sodiščih«, z dne 24. maja 1944, in drugi dopolnilni predpisi, ki pa v Istrskem odredu do septembra 1944 iz tehničnih razlogov niso bili še uveljavljeni.

² Najpomembnejše med tem gradivom je 31 originalnih sodnih kazenskih spisov, ki so v arhivu Vojaškega sodišča v Zagrebu, in sicer 16 spisov iz leta 1943 ter 15 spisov iz leta 1944. Glej pregled obsodb pod opombo 5.

³ Svoje izjave oz. spomine na sodstvo v Istrskem odredu so podali naslednji tovariši: Jože Markučič-Pepe, takratni pomočnik šefa obveščevalnega centra in obveščevalni oficir pri Istrskem odredu, ki je bil tožilec v številnih procesih pred odrednim sodiščem; Milan Cirk, takratni komisar zaščitnega bataljona Istrskega odreda, ki je sodeloval pri kazenskih poizvedbah, zaslišanjih in včasih tudi pri sojenjih; Srečko Vičič, takratni načelnik štaba Istrskega odreda, ki je bil tudi član bataljonskega sodišča; Maks Zadnik, namestnik komisarja Istrskega odreda, ki je sodeloval kot sodnik pri nekaterih sojenjih in je bil kot član sekretariata Komunistične partije Slovenije pri odredu dobro seznanjen z delom sodišča.

^{3a} Značilen primer negativnih posledic slabega zgleda in vpliva nadrejenih je postopanje pomožnega obveščevalnega centra I. odreda R. K. Iz kazenske obsodbe vojaškega sodišča štabnega bataljona pri 7. korpusu Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, z dne 14. maja 1944, BVs 2/44-9 (originalni spis je v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, zdaj Inštitut za novejšo zgodovino, fasc. 119 M III. 05), je razvidno, da je obveščevalec poleg drugih kaznivih dejanj sodeloval pri samovoljni likvidaciji nekega tujega zdravnika in njegove žene po izrecnem naročilu takratnega komandanta odreda (Save). Vse to je potrjeno tudi po navedbah takratnega bataljonskega komisarja Jožeta Žnidaršiča, ki tudi poudarja negativne posledice takega početja za ugled odreda in narodnoosvobodilnega boja nasploh.

⁴ Gre za sodbo častnega sodišča za oficirje Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije pri štabu 7. korpusa 8. maja 1944, s katero sta bila odredni komisar Leon in komandant Savo obsojena na smrt, bivši komandant odreda in namestnik političnega komisarja pa na odstranitev s položaja, prvi tudi na odvzem čina. Poleg hudega zanemarjanja vojaških in političnih dolžnosti ugotavlja sodba pri prvih dveh obtožencih – pri čemer šteje kot glavnega krivca političnega komisarja Leona – vojvodstvo, samovoljo, nedisciplino in brutalen odnos do borcev in prebivalstva, kar je povzročilo v odredu nemogoče razmere in ga odtujevalo prebivalstvu. V vseh registriranih sodnih procesih iz prvega obdobja je bil namreč vsaj eden (večinoma pa dva) izmed teh obsojencev član odrednega sodišča. V vseh razen v enem primeru je predsedoval sodišču namestnik političnega komisarja Pišot, ki je sicer v redu opravljal svoje delo. Poleg njega je bil največkrat član sodišča politični komisar Leon. Izrazita samovolja komisarja Leona je razvidna tudi iz pripovedovanja Franca Derenčina, ko opisuje postopek z osebami, priprtimi zaradi suma izdajstva po kapitulaciji Italije: »... komanda mesta Mašun je dobila nalogo, da aretira vse izdajalce in jih preda takratnemu rednemu vojaškemu sodišču v sodni postopek. Čeprav smo se borili za nepristransko postopanje, so se včasih vendarle vrinile neprilike. Razpaslo se je malo vaško in osebno maščevanje... Na komandi mesta smo bili

pretežno domačini, ki smo poznali ljudi iz okoliških krajev, zato jim nismo dopustili, da bi uveljavljali kakšne NOB tuje ali celo sovražne naklepe. Spominjam se primerov, ko smo morali z večjo naglico poslati po tedaj najodgovornejše politične funkcionarje Antona Dovgana-Branka, Josipa Zidarja-Jadrana, Josipa Prosenca-Radivoja in druge, da so intervenirali pri nekaterih komandah za izpustitev zapornikov, ki niso bili krivi izdaje... Imeli smo tudi najtežji primer, ko je nek »očka« pregledal zasilni zapor in dal nalog, da se vse zaprte takoj likvidira, nakar sem takoj ukrepal. Stekla vsa jaz in Dolfe Novak na štab 14. divizije... Tov. komandantu Mirku Bračiču sem obrazložil zadevo, zato mi je dal pismen nalog, v katerem je poudaril, da nima nihče pravice brez obsodbe sodišča kogarkoli likvidirati: ta »očka« je bil pozneje justificiran kot komisar Istrskega odreda.«

⁵ PREGLED OBSODB VOJAŠKEGA SODIŠČA IO

v času od 30. novembra do 30. avgusta 1944, sestavljen na podlagi originalnih sodnih spisov, ki jih hrani arhiv vojaškega sodišča v Zagrebu. Kopijo teh spisov, kakor tudi ves preostali dokazni material, ki sem ga uporabljal, hrani INZ v Ljubljani, Knjižnica pod 3584.

Zap. št.	Datum sodbe I. stopnje	Kaznivo dejanje	Kazen
1.	30. XI. 1943	samovoljna oddaljitev in prepovedana preprodaja živil	10.000 Lit
2.	1. XII. 1943	dezertacija, sodelovanje z okupatorjem	smrt
3.	8. XII. 1943	sodelov. z okup. in izdajstvo	smrt
4.	10. XII. 1943	poneverba in špekulacija	smrt
5.	10. XII. 1943	poneverba in špekulacija	smrt
6.	11. XII. 1943	poneverba in špekulacija	smrt
7.	11. XII. 1943	rop, služba Nemcem, izdajstvo	smrt
8.	22. XII. 1943	izsiljevanje, sovraž. propaganda	smrt
9.	22. XII. 1943	izdajstvo	smrt
10.	28. XII. 1943	vohunstvo	smrt
11.	28. XII. 1943	širjenje lažnih vesti	10.000 Lit in zaplemba ene ovce
12.	28. XII. 1943	terorizem, vohunstvo, sodelovanje z okup.	smrt
13.	28. XII. 1943	strahovanje in vohunstvo	smrt
14.	29. XII. 1943	vohunstvo	smrt
15.	29. XII. 1943	vohunstvo	smrt
16.	4. II. 1944	izdajstvo, sodel. z okup.	smrt
17.	5. II. 1944	vohunstvo in izdajstvo	smrt
18.	5. II. 1944	ponovna dezertacija in sovraž. propaganda	smrt
19.	5. II. 1944	izdajstvo in sodelov. z okup.	smrt
20.	14. II. 1944	vohunstvo in sodel. z okup.	smrt
21.	29. IV. 1944	utaja družbenega denarja	smrt in zaplemba vsega premoženja
22.	12. IV. 1944	špijonaža in sodel. z okup.	smrt

O	P	O	M	B	E
23.	12. IV. 1944	špijonaža		smrt	
24.	19. IV. 1944	sodelov. z okup.		smrt	
25.	14. VII. 1944	odvrgel mitraljez		ukor s poostritvijo, da se kaznuje s smrtjo, če se ponovi	
26.	14. VII. 1944	dezertacija		isto	
27.	14. VII. 1944	odvrgel mitraljez		isto	
28.	14. VII. 1944	odvrgel municijo		ukor s poostritvijo, da se kaznuje s smrtjo, če se ponovi	
29.	18. VIII. 1944	dezertacija		prisilno delo po vojni	
30.	30. VIII. 1944	paničarstvo		težko prisilno delo	

⁶ Tako navaja takratni tožilec Jože Markučič več primerov sojenja odrednega sodišča, o katerih niso ohranjeni sodni spisi, med drugimi sojenje in smrtna obsodba dveh dezertarjev februarja 1944. Takratni komisar zaščitnega bataljona Milan Cirk, ki je večkrat sodeloval v sodnem postopku, pa se spominja, da je bilo od februarja do maja 1944 poleg registriranih sodnih procesov še najmanj 25–26 neregistriranih, od katerih se jih je 15 ali 16 končalo z obsodbo, kakih 10 pa z oprostilno sodbo. O vseh teh sojenjih so se pisali zapisniki (zapisnikar Cirk, Jelinčič). Spisi so se verjetno izgubili ob nemškem napadu na Prelože. Tudi poročilo štaba Istrskega odreda štabu 7. korpusa, z dne 3. februarja, govori o izvršitvi smrtne obsodbe (»likvidaciji«) dveh dezertarjev, o čemer so »podrobnejši podatki v sodnih zapisnikih«. Teh spisov v arhivskem gradivu ni.

⁷ Okvalificiranje dejanja kot »dezertarstvo« je v tem obdobju na splošno problematično. Brezdvomno se ne more šteti za dezertarstvo samovoljna zapustitev vojaške enote z namenom vstopiti v drugo (domačo) enoto ali za kratek čas obiskati dom in se vrniti v enoto, kakor tudi ne skrivanje pred sovražnikom, ki je enoto razbil, in premajhna skrb (iz strahu) za ponovno povezavo z enoto brez namena trajno se izogniti službi v vojski. Iz nekaterih obsodb in podatkov o disciplinskem kaznovanju v drugem obdobju (od maja 1944) je razvidno, da je že prišlo do pravilnejše diferenciacije, ko so se taki primeri kaznovali disciplinsko ne glede na to, da je sodišče tudi za pravo dezertarstvo uporabljalo milejše kazni, kakor na primer »ukor s poostritvijo, da se kaznuje s smrtno kaznijo, če se slično dejanje ponovi«. Glej še opombo 10.

⁸ Po predpisih uredbe o vojaškem kazenskem sodstvu so morala biti redna vojaška sodišča (enako kakor prej) sestavljena iz treh članov in njihovih namestnikov, ki jih je imenoval glavni štab. Pri sodiščih so delovali javni tožilci, ki jih je imenoval glavni javni tožilec pri predsedstvu slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. O razpravah so vodili zapisnik.

⁹ Glej seznam obsodb pod opombo 5.

¹⁰ Tu gre za originalno kazensko sankcijo dvomljive praktične vrednosti, ki je sicer ne poznamo in je tudi takratni predpisi ne predvidevajo, ki pa je vsekakor odsev takratnih posebnih razmer, v katerih je bil odred, ko razen nastrožje, tj. smrtne, kazni in najmilejše, tj. ukora, praktično ni bilo možno izvršiti nobene druge kazni. Tudi kazen pogojnega (težkega) prisilnega dela, ki jo predvideva uredba o vojaškem kazenskem sodstvu in ki jo je izreklo sodišče v drugem primeru dezertacije, je poleg izrazito vzgojnega smotra predvsem posledica takratne neizvedljivosti te kazni. Zato pomeni v bistvu le resen opomin in moralno stimulacijo obsojencu, da lahko doseže odpust kazni, če v boju, z delom in vedenjem odkaže, da se je popravil.

¹¹ Glej opombo 7.

- ¹² To lahko sklepamo ne samo iz dejstva, da drugih primerov obsodb zaradi dezertacije nismo zasledili, temveč tudi iz (sicer zelo pomanjkljivo) evidentiranih primerov disciplinskih kazni, ki so jih izrekli bataljonski štabi. Med temi sta tudi dva primera zapustitve oziroma nepravočasne vrnitve v enoto, ki sta bila kaznovana z disciplinskim strogim ukorom oziroma opominom. V prvem primeru ima disciplinska odločba opozorilo, da v primeru ponovitve prestopnik »ne bo več kaznovan od štaba bataljona, ampak predan vojnemu sodišču«. (Dokument pod fasc. 297 MI, OL v arhivu INZ.)

PRIPIS

Razprava o sodstvu v Istrskem odredu sodi po svoji vsebini in namenu v monobiografijo o Istrskem odredu, ki jo je izdala Knjižnica NOV in POS 27/I in ki je izšla leta 1975 v Novi Gorici. Njen avtor je Maks Zadnik, založila in izdala jo je Partizanska knjiga iz Ljubljane (takratni direktor Milko Štolfa). Za obdelavo sodstva v tem odredu me je naprosil in pridobil eden od urednikov monografije in predsednik komisije za zgodovino Istrskega odreda Fran Kuntarič-Sandi. Delo sem sicer prevzel s pomislekom, saj nikoli nisem sodeloval z Istrskim odredom, vendar z občutkom dolžnosti, ker je šlo za področje (sodstvo), s katerim sem se poklicno ukvarjal že pred vojno in imel zato tudi v partizanih pretežno opraviti z njim (bil sem načelnik oddelka za sodstvo in sodnik Višjega sodišča pri glavnem štabu Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije itd.). Dela sem se lotil intenzivno, zlasti sem pregledal sodne spise, zaslišal neposredno dosegljive priče in zbral tudi drugo dokazno gradivo, kakor je razvidno iz prispevka in priloge.

Ko sem prispevek izročil redakciji, sem bil prepričan, da bo izšel v monografiji, vendar ni.

Monografija sicer mimogrede omenja tudi sodstvo, vendar v glavnem govori le o zlorabah, samovolji in vojvodstvu politkomisarja ter štirih članov odrednega štaba, ki so bili zaradi tega obsojeni na procesu pred častnim oficirskim sodiščem pri štabu 7. korpusa (glej str. 282 monografije), ničesar pa ne pove o organizaciji in poslovanju odrednega sodišča, ki je vendar imelo nadvse pomembno vlogo pri pregonu vsega, kar je resno ogrožalo interese narodnoosvobodilnega boja. Posebno pozornost posveča moj prispevek dejstvu, da so se prav takrat povsod uvajala namesto občasnega partizanskega sojenja stalna vojaška sodišča kot poseben, od štabov neodvisen oblastveni organ in s posebno nalogo, da preprečujejo samovoljo zlasti vodilnih funkcionarjev ter sploh skrbijo za zakonitost in novi pravni red kot neobhoden postulat pri graditvi nove družbe in demokratične oblasti. Zato sem mislil in še danes mislim, da je monografija v tem pogledu pomanjkljiva.

Novembra 1976 je bilo Posvetovanje o zaščiti narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda ob petintrideseti obletnici ustanovitve VOS-OF-NZ, na katero sem bil povabljen, ker se je problematika posredno dotikala tudi sodstva. Organizatorjem sem povedal, da bo moj koreferat skrajšan (izpustil sem vsa imena krivcev) prispevek o sodstvu v Istrskem odredu, ki sem ga pripravil za objavo v omenjeni monografiji. Koreferat je bil na posvetovanju sprejet s splošnim odobravanjem, vendar spet ni bil objavljen. Zdaj gre torej za tretji poizkus.

Jože Dežman

LJUDSKA SODBA

Ko Janko Kostnapfel pojasnjuje vojno kot razdiralko duševnega ravnotežja, navaja usode, ki »so zgovoren dokaz, kako hudo in težko je med vojno in večkrat morda še huje v povojnem času, še zlasti neposredno po končani vojni, ko so maščevalni nagoni in strasti človeka najbolj izraženi. Slednja ugotovitev je, žal, zgodovinsko dokazana, postavim, za nekaj tisoč let nazaj.« (52, str. 316)

Ivan Hribovšek, pesnik iz Radovljice, ki je v svojem beganju med vojno oblekel domobransko uniformo in po vojni izginil v Kočevskem Rogu, je svoj gnus nad vojno izrazil v drugi polovici leta 1944: »Vedno manj razumem vojsko in upravičenost zanjo, vedno bolj jo sovražim (morda edina stvar, ki jo res sovražim) in zmeraj bolj tuj mi je svet.« (62, str. 339)

SPREMNA BESEDA

Raziskovanje slovenske zgodovine razmeroma počasi prehaja v novo, celoviti radovednosti odprto, po raziskovalnih ter promocijskih modelih pluralno prakso. Med temami, katerih odkrivanje spremljamo s posebno pozornostjo, je oblast oziroma so oblasti. To, kako so se vzpostavljale in minevale, iz česa so se napajale, kakšen je bil njihov značaj in katere posledice njihovega delovanja, so za mnogokatero obdobje še neraziskana vprašanja. Tudi v zvezi s partijsko oblastjo še čakajo odgovora. Vprašanje, ki nas v pričujočem prispevku najbolj zanima, je, koliko smrtnih obsodb so na območju, ki ga je v letih 1943–1945 zajemalo partizansko okrožje Jesenice, izvršile partizanske oblasti, zakaj in kako. Pri tem izhajamo iz tega, da je odnos oblasti do življenja podanikov tisti, ki pomembno govori o značaju obravnavane oblasti.

Iz besedila je razvidno, da ne preučevanje delovanja partizanskih nasprotnikov ne preučevanje partizanske kaznovalne politike še nista dosegla tiste stopnje, da bi lahko celoviteje razložila ustroj in razvoj posameznih procesov. Prisotno je breme dnevnopolitičnih razmerij. Npr. ta napetost je izrazita v polemikah o, recimo jim, udbovskih dosjejih. Enega od njenih robov je zajel Veljko Rus: »Gre skratka za to, da bi se nova politična elita rada otresla stare politične elite na ta način, da bi stari sistem razglasila za nelegitimnega ali celo za zločinskega in s tem avtomatično izločila svojo konkurenco v tekmi za politično moč v novem sistemu.« (65)

Parlamentarna komisija, katere dolžnost je bila ocena posledic povojnih procesov – predvsem protipravnih usmrtitev – v Sloveniji, sodi, da je »zaradi povezanosti povojnih dogodkov z dogodki iz medvojne časa« potrebno, da komisija »s svojim delovanjem poseže tudi v medvojni čas«. Danica Simčič se je na to odzvala z opozorilom, da je potrebno razen spornih dejanj partizanske strani osvetliti tudi obsodbe vredno delovanje partizanskih nasprotnikov. (66) Poziv je razumen, če ga nadgradimo v pobudo državi, da naj zajame v ustrezno

državno zbirko ali zbirke podatkov vse vojne žrtve in škode. Primer naj nam bo objavljane podatkov o vseh žrtvah vojne v sosednji Benečiji-Julijski krajini. (28) S tem bomo končno dobili ali se vsaj približali celovitemu seštevku slovenskih vojnih žrtev. Obenem pa bodo zbrani podatki izhodišče za nadaljnje raziskave posameznih tem.

Raziskave partizanske represivne politike so še v začetnih stopnjah. Npr. Tone Ferenc je poglavje, v katerem predstavlja del usmrtitev rojakov v Ljubljanski provinci leta 1942, naslovil Napake na osvobojenem ozemlju in prizadevanje za njihovo odpravo. (37) Vendar, če bodo raziskave pokazale, da so partizanske oblasti podobno kot v Ljubljanski provinci postopale tudi drugod po Sloveniji, je naslov zavajajoč. Saj takrat, ko je oblastna samovolja temeljna sestavina ideološko ekskluzivističnih, represivnih, zmilitariziranih in spoliciziranih režimov, ki so in do neke mere še obvladujejo 20. stoletje, ne moremo govoriti o napakah. In če je to bil del oblastne prakse, jo je enako težko trezno analizirati, če jo skušaš olepšati, kot to počne Tone Ferenc; kot tudi, če se tolikanj vznemiriš ob njenih posledicah, kot se je to zgodilo Milku Mikoli ob analizi usmrtitev na Celjskem. Mikola izhaja iz mirnodobnega razumevanja pravice in namesto vzročne analize vojnih razmerij se preprosto čudi: »Takšnih primerov, ko so bili brez predhodnega ustreznega sodnega postopka usmrčeni ljudje, ki dejansko niso ničesar zakrivali, je bilo na Celjskem nedvomno več.« (53)

V besedilu navajam dejstva, ki opredeljujejo partizanski odnos do smrtne kazni v partizanskem okrožju Jesenice (odslej: okrožje) na območju, ki ga je obsegalo v letih 1943–1945 (Bohinj, Blejski kot, Zgornjesavska dolina, Dežela). Razčlenjujem tista medvojna razmerja, ki jih bo treba raziskati tudi drugod po Sloveniji in jih primerjati z ravnanjem uporniških in revolucionarnih gibanj in njihovih nasprotnikov po svetu. Odkrivanje bo uspešno, če bo zajelo tako čimširšo teoretsko podlago za dojemanje in pojmovno opredelitev kriznih razmerij kot tudi zadostno energijo pri iskanju in interpretiranju virov. V tej zvezi so zanimivi poskusi Janka Pleterskega pri pojmovnem razjasnjevanju državljanske vojne, legitimnosti revolucije ipd. (63)

Pričujoče besedilo je poročilo o doslej zbranem gradivu in poskus oblikovanja pripovedi, tako da človek odkrije takega, kakršen postane v mejnih položajih. Ker zgodba še ni popolna, navajam le kratice imen in priimkov nastopajočih oseb. Kopija besedila z vpisanimi imeni in priimki je shranjena v arhivu Gorenjskega muzeja. Na nekatera vprašanja, ki jim nisem posvetil ustrezne pozornosti, posebej opozarjam v besedilu.

ŽELEZNA ZAVESA

Za smrt ljudi, ki so jih partizani usmrtili po domovih ali so našli njihova trupla drugje, se je hitro razvedelo. Kot odziv na prve partizanske usmrtitve domačinov so okupatorji ustrelili po pet talcev. Z objavami imen talcev in vzrokov ustrelitve na plakatih so ta partizanska dejanja postala splošno znana. Poleg novic o tem, koga so partizani kaznovali, so se širile tudi govorice o tem, koga so nameravali kaznovati.

A. Ž. iz Kamenj je 31. marca 1944 na zaslišanju povedal, da je od R. zvedel, da ga najbolj obtožuje načelnik varnostno-obveščevalne službe za Bohinj.

Vosovci so ga vprašali, zakaj je sosedu B. očital izdajstvo. Pojasnil je, da je bilo to v pijanosti, in sicer je s tem »hotel le reči, da me pred vami notr tlači«. A. Ž. je bil usmrčen 1. aprila 1944, ko je skušal pobegniti.

I. P. in še nekemu Fužinarju so to, da sta partizanom sumljiva in »na vrsti za likvidacijo«, povedali gestapovci, ki so to zvedeli od partizanov, ujetih 3. julija 1943 pod Lipanco. Nato sta »v strahu razširila govorice, da jih bo v slučaju likvidacije padlo za vsakega izmed teh dveh po trideset naših ljudi. Kadar je bil I. P. pijan, je vedno govoril, da bodo njega partizani ubili.« I. P. so vosovci prišli iskat 23. oktobra 1943: »Aretaciji se ni pokoraval in je hotel ujeti. Tudi ni maral slišati o nobenem zagovoru in je rekel: 'Kar tukaj me ubijte! Jaz ne grem nikamor!' Tudi se ni odzval trikratnemu pozivu, nakar se je morala izvršiti likvidacija na mestu.«

Njegov sin A. P. je bil v času očetove usmrtnitve v partizanih. Prek štaba Gorenjskega odreda je hotel zvedeti, kdo je usmrtil očeta in zakaj. Vosovci so na štab odpisali: »Zgleda, da hoče A. P. izvedeti potom odreda za imena naših obveščevalcev in likvidatorjev, česar Vam ne morem, oziraje se na okoliščine, dati. Ako ste tudi Vi tega mnenja, da likvidacija ni bila upravičena, pritožite se na PK VOS (Pokrajinska komisija varnostno-obveščevalne službe, op.p.), ki bo potem vso stvar raziskal.« (3)

Nimamo podatkov, da bi bilo prišlo do pritožbe.

Za izginulimi so poizvedovali tako nemške oblasti kot svojci. Tako tudi v primeru F. Z. in S. H.

Po lovskega čuvaja F. Z. iz Slatne so prišli štirje partizani v nedeljo, 15. marca 1942. Ugrabitev je na orožniški postaji Begunje 16. marca ob 4.50 prijavil tovarniški delavec V. J. M. Z., žena F. Z., je orožnikom povedala, da so partizani vstopili v hišo ob 20.30. Moža še ni bilo doma in so ga čakali do njegovega prihoda ob 22.30. Zaplenili so njegovi lovski puški. Ko je mož prišel, so mu rekli, da ima pri Nemcih protekcijo, da je lahko po deseti uri zvečer zunaj. Prav tako so ga vprašali, ali je bil kaj na Dobrči in kaj je tam lovil. Nato je eden od partizanov skušal zabosti F. Z. z bajonetom. M. Z. je skočila mednju in z dvignjenimi rokami kleče prosila za moža. Nato so ga s silo odvedli ven in ukazali, da pred šesto uro zjutraj ne sme nihče ven. M. Z. se je bala, da se je možu kaj zgodilo. Že poleti 1941 ga je pastir V. A. opozoril, da po Dobrči hodijo partizani, F. Z. pa je to prijavil policistom. Poleti 1941 in pozimi 1942 (nazadnje približno osem dni pred ugrabitvijo) je vodil policijske patrulje.

Za F. Z. so poizvedovali orožniki, gestapovci. 16. marca so poslali 40 mož iz čete 171. policijskega bataljona iz Begunj pregledovat Dobrčo. (17)

Duhovniku S. H. se je eden od partizanov, ki so ga zasliševali, predstavil kot I. R., katerega družino je S. H. poznal. S. H. ga je prosil, da o njegovi usmrtnitvi »sporoči materi v Potkoren, ter škofu Rožmanu v Ljubljano«. Nekaj dni po njegovem izginotju sta prišli dve ženski, domnevno njegova mati s spremljevalko, in »popraševali v tej zadevi«. (3)

Mnoge usmrtnitve so partizani prikrili, kolikor se je le dalo. Že aretacije so bile pogosto speljane tako, da se ni vedelo, kam so aretirani izginili.

Partizan J. P. je bil aretiran 6. avgusta 1944 ob 18. uri. Da bi soborci v mobilizacijskem vodu in politični delavci ne zvedeli, da so ga aretirali, je Okrožni odbor Osvobodilne fronte za J. P. izdal prepustnico, češ da je

premeščen v Okrožno gospodarsko komisijo. Iskat ga je prišel nekdo iz Okrožne gospodarske komisije. (2)

Za mnogimi usmrčenimi je izginila vsaka sled.

Za J. B., ki je bil usmrčen konec maja 1944, so poleti 1945 v prijavi vojne škode zapisali: »Pogrešan – najbrž likvidiran od JA.«

Smrt D. M., ki je bila verjetno usmrčena v Ljubljanski provinci, so prijavili v vojni škodi dvakrat. Enkrat so navedli, da je bila novembra 1942 ubita od Italijanov, drugič pa, da je bila v partizanih od junija 1941 do maja 1943.

Za A. M., ki je bil usmrčen 14. septembra 1943, so v medvojnem mobilizacijskem seznamu komande mesta Bled napisali, da je v partizanih, v prijavi vojne škode pa, da je padel na Jelovici. (18, 19)

Svojci so različno sprejemali usmrtitve. Nekateri so se sprijaznili z njimi, sodelovali s partizanskim gibanjem in se tudi po vojni, kolikor je bilo možno, vključili v novo ureditev. Tako je hčerka lovca J. K., ki je izsledil taborišče političnih delavcev partizanskega gibanja (tega so sovražniki napadli 4. aprila 1943) in so ga partizani usmrtili 28. oktobra 1943, kljub temu še naprej sodelovala s partizanskim gibanjem. (72, str. 197)

I. I. je bil odpeljan od doma 11. junija 1943 in usmrčen. Za njim je ostala mater »in 6 nedoletnih otrok«. Ti so bili prepričani, da je oče v partizanih in so vneto delali za partizansko gibanje. (19, 23, izjava C. K.)

Nekatere družine niso mogle zvedeti oziroma dojeti, zakaj so bili njihovi najbližji usmrčeni, oziroma kakšna je bila njihova usoda. Kot M. M., ki je 15. agusta 1945 spraševala nove oblasti o svojem možu: »Preteklo je 1 leto odkar mi je bil odpeljan mož (F. M. je bil usmrčen avgusta 1944, op. p.), kateri nam je bil edina opora. Ostala sem namreč sama bolana z eno bolešno hčerko. Poleg tega mi je padel na Primorskem moj prvi sin. L. K..

Obračam se na pristojno oblast z vljudno prošnjo, da se ta zadeva pojasni, namreč kje se nahaja moj mož, kdaj se bo vrnil in ali je živ ali ne.«

Maja 1947 je Okrajno sodišče na Jesenicah zavrnilo predlog javnega tožilca in okrajnega ljudskega odbora na Jesenicah, da bi zaplenilo »celokupno imetje« F. M. »kot narodnega izdajalca«. Sodišču je na poizvedbo krajevni ljudski odbor Bohinjska Bistrica odgovoril, da ne ve, »zakaj in po kateri edinici je bil likvidiran«. Tudi okrajni pooblaščenec državne varnosti tega ni vedel in tako je sodišče odločilo, da trditev, »da je bil F. M. likvidiran kot narodni izdajalec, nima torej nobene osnove, oziroma ni v ničemer izkazana. Zato tudi ni nobene podlage za izrek zaplembe«.

Svojci so kljub temu oktobra 1947 le zvedeli, da so F. M. dolžili, da je bil organizator bele garde, da je bil povezan s svojim bratom J. M. in z J. R., ki sta po vojni pobegnili na Koroško, in z usmrčenima M. T. in Z. Ž. (česar na zaslišanju ni priznal) in da mu kot pristašu Slovenske ljudske stranke partizani niso zaupali, čeprav jim je pomagal z materialom in denarjem. (22, arhiv P. S.)

Vendar dobrega imena svojci F. M. niso mogli braniti. Ostal je »narodni izdajalec«. Ko sta T. B. in J. S. pred leti pripravila razstavo o zgodovini Bohinja, sta uvrstila vanjo tudi fotografijo, na kateri je bil F. M., predvojni župan in vsestransko dejaven v kraju. Na zahtevo nekdanjega partizana in partijskega funkcionarja so morali fotografijo odstraniti. Neki drug partizan je govoril kar o kontrarevoluciji. (23, izjavi P. S. in T. B.)

To, kar so po vojni doživljali svojci usmrčenih od strani zmagovalcev (od zaplomb premoženja do ločevanja med otroki), sodi v raziskavo tehnike vladanja, na katero opozarja v gornji navedbi Veljko Rus in ki še čaka raziskovalca.

Že med vojno se partizanske oblasti niso kaj dosti ukvarjale s tem, koliko so bile posamezne usmrtitve upravičene, niti ne s tem, ali so bile opravljene po predpisih, ki so jih same sprejele. Po vojni je bil v Jugoslaviji o usmrtitvah zaukazan molk, razen kolikor so o njih dovolili pisati ustrezni organi zmagovalne strani. Praviloma so pričevalci pisali o tistih usmrtitvah, ki so bile kolikor toliko utemeljene oziroma so nekatere predstavili po svoje. Znan je le en tehtnejši prispevek, ki sta ga s stališča partizanskih nasprotnikov v Argentini napisala Valentin Markež in Albin Gasar z Jesenic.

Vendar je to dovolj, da ponazorimo, kako se je medvojno razhajanje nadaljevalo in se nadaljuje v naš čas. Drži kritika etične drže med vojno nasprotujočih si strani pri oblikovanju zgodovinskega spomina, kot jo je zapisal Boris Mlakar: »Znano pa je, da o priznavanju napak med vojno in tudi po vojni javno skoraj ni bilo sledu, ne na eni in ne na drugi strani. Videti je bilo malo ponižnosti in človečnosti, a zelo veliko oholosti.« (54, str. 261)

Zelo izrazito je to razmerje vidno v primeru opisovanja usode S. H. Za S. H. so vosovci domnevali, »da je bil poslan na Gorenjsko kot organizator bele garde«, vendar trdih dokazov za to trditev v pregledanih virih ni. (3)

Eden od vosovcev je zapisal, da so odkrili »nekega duhovnika ... ki je bil v duhovniški obleki poslan na Jesenice, bil pa je belogardistični general. Nekaj časa je maševal na Jesenicah, hodil je tudi na Koprivnik, ko je bil odkrit, je bil tudi aretiran in tudi justificiran. Ta je bil pri belogardistih glavna gonilna sila na Jesenicah. Načrte, ki jih je imel nalogo uresničiti, pa smo mi preprečili.« (57)

Gornja razlaga vloge S. H. je celo bolj iz trte zvita kot tista, ki jo je v Ukani zapisal Tone Svetina: »Dopoldne so Živanovi vosovci pripeljali nevarnega belogardističnega organizatorja. Poveljstvo Ozne (T. S. pomeša vos in ozno, op. p.) za Slovenijo jih je obvestilo, da prihaja na njihovo območje duhovnik, ki pod plaščem dušnega pastirstva organizira belo gardo in je nevaren nemški ovaduh. (...)

Živan, ki je že leto in pol lovil tega nevarnega organizatorja črne roke, mu je naštel nekaj zločinov te podtalne organizacije, ki jo je vodil gestapo. Pod težo dokazov je duhovnik umolknil.« (67, str. 682)

Valentin Markež in Albin Gasar sta v Argentini napisala povsem drugačno zgodbo o S. H.: »Zato se žrtvujejo mlajši slovenski duhovniki iz 'Ljubljanske pokrajine', da preoblečeni v delavce, kmete itd. prihajajo čez mejo in na skrivaj spovedujejo, obhajajo, mašujejo, previdevajo. Ljudstvo jih spoštuje in skriva. Eden od teh je tudi kaplan S. H. Dolgo vrši ta posel, partizani ga ovirajo, dvakrat izropajo stanovanje in mu ubijejo cerkovnika. Da bi mogel še dalje pomagati slovenskemu narodu, poizkusi vse, da se mu posreči priti za stalno na Gorenjsko. Pomagalo mu je njegovo nemško ime, toda to je tudi vse, kar je na njem bilo nemškega. Njegovo srce pa gori za slovenski narod.« (39, str. 177–178)

Na posamezne prirojene oziroma nasprotujoče si opise in razlage posameznih dogodkov in usod bomo še opozorili in z njimi podkrepili sodbo, da primeri

usmrtnikov, ki so prišli v javnost tako ali drugačno tendenciozno opisani, niso prispevali k celoviti resnici o tem, kakšno je bilo delovanje partizanske pravice.

Ko sem začel zbirati podatke o posledicah druge svetovne vojne med Julijci in Karavankami, sem zbiral tudi podatke o domačinih, ki so jih usmrtili partizani. Poleg omenjenih pisnih pričevanj sem podatke o teh osebah dobil v medvojnih virih, v povojnih dokumentih in pri sodobnikih dogodkov. S spremembo političnih razmer v Sloveniji je postalo dostopno gradivo varnostno-obveščevalne službe za Gorenjsko, med drugim tudi za okrožje Jesenice. To je temeljni vir, v katerem zvemo največ o tem, zakaj in kdaj je prišlo do posameznih usmrtnikov. Med medvojnimi viržavnega terorizmadokumentiranih partizanskih vojaških enot in političnih vodstev ter nemške mrliške matične knjige. V povojnih dokumentih je nekaj usmrtnikov zabeleženih v prijavah vojne škodbe, obstajajo seznam usmrčenih v Bohinju in seznam usmrčenih v sedanji jeseniški občini. O vrsti oseb so dali osnovne podatke nekdanji partizani, ki so pomagali pri popisih. Osnovne življenjepisne podatke sem zbral predvsem v rojstnih matičnih knjigah. Od leta 1992 so pri zbiranju podatkov pomagali tudi sorodniki usmrčenih. Od nedavnega je javnosti na razpolago pregled delovanja nacističnih varnostno-obveščevalnih služb v Jugoslaviji. (56) Žal pa kaže, da je vrsta dokumentov, na katerih so pisci gradili pripoved, izgubljena oziroma je ostala v jugoslovanskih arhivih.

Ko je leta 1979 izšel zbornik Zaščita narodnoosvobodilnega boja, v katerem so objavili prispevke s posvetovanja iz leta 1976, so ga delili zaupnim osebam na reverz. (76) Prav tako se je zgodilo z Zbornikom fotografskih dokumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije 1941–1944, ki je izšel leta 1984. (77) V obeh je govor predvsem o splošnih nalogah in strukturi organizacije.

V prosti prodaji pa je bila knjiga Druga brigada Vojske državne varnosti narodne obrambe, ki je izšla leta 1987. Sklepamo, da je prišla v javnost zato, ker o vlogi Vojske državne varnosti v varnostno-obveščevalni službi v njej preprosto ni govora. V predgovoru je pisec navedel, da zgodovina Vojske državne varnosti »ne more biti popolna brez dodatnega delovanja borcev pri organih Ozne«, vendar so se predstavitvi tega izognili, ker je to »naloge, ki presega zasnovo vojaške zgodovine 2. brigade VDV in spada v zgodovinski prikaz delovanja Ozne«. (74, str. 11–12)

V drugih objavljenih prispevkih in v rokopisnih prispevkih, ki jih hrani jeseniški muzej, najdemo precej opisov posameznih primerov usmrtnikov. (Npr. 35, 47, 48, 49, 50, 57, 70, 71, 78)

GESTAPO

Na kaznovalno politiko partizanskega gibanja je vplivalo več razmerij. Nacizem je bil tisti, ki je kot napadalec in uničevalec določil ceno življenja. Nacistični totalitarizem je odseval tudi v prežetosti sistema z varnostno-obveščevalnimi službami. Te so že pred vojno stegovale tipalke v Jugoslavijo in tudi v okrožje, zlasti na Jesenice. Tu je potekalo zanimivo tekmovanje nacističnih, jugoslovanskih in britanskih tajnih služb.

Po zasedbi Jugoslavije aprila 1941 je v okrožju dva tedna delovala skupina nemške tajne vojaške policije. Na Bledu je do septembra 1943 deloval izpostavljeni oficir vojaške obveščevalne službe. (56, I. del)

Rösenerju kot višjemu esesovskemu in policijskemu vodiju v 18. vojaškem okrožju Salzburg so bili podrejeni redarstvena policija (orožniki, varstvena policija, tehnična zasilna služba (Technische Nothilfe), požarna policija in tudi inšpektor varnostne policije ter varnostne službe v Salzburgu s podrejenim komandantom varnostne policije in varnostne službe na Bledu. Vse te informacije so imele tudi svoje obveščevalne oddelke. (38, str. 92–102) Njihova osnovna naloga je bila zagotoviti delovanje okupacijskega režima, odkrivati in uničevati nasprotnike okupatorja in njegovih sodelavcev.

Osrednja uresničevalka nacističnega državnega terorizma je bila tajna državna policija – gestapo. Pri svojem delovanju je imela domala vsemogočna pooblastila. Gestapovska centrala za Gorenjsko je bila na Bledu, izpostave v okrožju pa na Jesenicah in v Radovljici, slednja je imela še oporišče v obmejni Bohinjski Bistrici. Gestapu podrejeni sta bili tudi obmejna policija in tovarniška straža. Pri pregonu posameznih oseb je gestapu pomagala kriminalna policija. V Radovljici je do leta 1944 delovala izpostava varnostne službe, ki je bila vezana na okrožnega vodjo NSDAP. Potem se je združila z izpostavo gestapa. V centrali varnostne službe na Bledu je delalo okoli 200 oseb. O podružnici gestapa na Jesenicah imamo podatke o več kot 120 in o podružnici v Radovljici o več kot 80 osebah, ki so tam delovale krajši ali daljši čas. Skoraj dve tretjini jih je bilo raztrgancev, torej slovenskih plačancev gestapa. (18) Podatki se ne skladajo povsem s strukturo zaposlenih, ki jo navajajo v analizi o nemških obveščevalnih službah. Tam za jeseniško podružnico navajajo 16 gestapovcev, 10 tolmačev, 3 strojepiske in 6 pomožnih nameščencev, za radovljiško pa 25 uslužbencev gestapa, 8 tolmačev, 15 pomožnih uslužbencev in 2 strojepiski. V agenturi radovljiške podružnice je bilo 16 oseb in neznano število izvidnikov.

Jeseniška podružnica je zlasti po zaslugi svojega vodje Clemensa Druschkeja slovela kot najbolj nasilna na Gorenjskem, radovljiška pa naj bi bila najmanj učinkovita. (56, III. del, 58)

Posledice nacističnega nasilja so bile hude. Več kot štiri tisoč oseb od nekaj nad 36.000 prebivalcev okrožja je bilo v zaporih in internacijskih, izseljeniških, delovnih in ujetniških taboriščih. 180 oseb so ustrelili kot talce, okoli 125 jih je preminulo v koncentracijskih taboriščih, blizu 90 je bilo civilnih žrtev sovražnega nasilja. Torej je bilo teh žrtev skupaj blizu 400 ali dobra petina vseh vojnih žrtev v okrožju. (18)

Nacističnemu ustrahovanju ni ušel nihče. Svojci aretiranih so bili v stalni negotovosti za njihovo usodo. Svojci talcev in patizanov so trepetali, kdaj jih bodo izgnali. Na vsakogar so moreče vplivala obvestila o streljanju talcev, marsikdo je sam videl ustreljene. Novice o smrti so prihajale od vsepovsod. Zlasti v letu 1942 so bili uvedeni ostri izredni ukrepi: policijska ura, prepoved gibanja, zapiranje lokalov... Nacizem se je vtikal v vsako poro življenja. Država je določala delovne obveznosti, razporejala ljudi na delo, določala obvezni dokup, način razdeljevanja dobrin...

Tudi politično in duhovno življenje je potekalo pod prisilo: izgon duhovnikov, omejitve za cerkev, obvezno včlanjevanje v nacistične organizacije, apeli, zbiralne akcije... (29, 32)

Trgovina s smrtjo

Nacistična kaznovalna politika se je spreminjala v skladu s strateškimi potrebami in odločitvami. V okviru teh odločitev pa so bile možne spremembe

položaja tako aretiranih posameznikov kot skupin na boljše ali na slabše.

Nacistično nasilje je bilo samo na videz zavito v pravni red. »Razpravljanje o postopku pri določanju smrtne kazni lahko zaključimo z ugotovitvijo, da imamo opravka le s policijskoupornim postopkom, ki ga je spremljalo strašno mučenje in izsiljevanje,« je ocena razmer na Štajerskem, ki označuje nacistično ravnanje tudi na Gorenjskem. (79, str. 16)

Leta 1941 je bilo nacistično nasilje usmerjeno predvsem v raznorodovanje Gorenjske. Izgnali so učitelje, duhovnike in druge narodne voditelje. Komuniste so začeli preganjati po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo 22. junija. Na vstajo konec julija in v začetku avgusta se nacisti niso odzvali z najhujšim nasiljem, marveč po decembrski vstaji leta 1941, ko so imele aretacije največji obseg. V prvih mesecih 1942 se je gestapu posrečilo odkriti skoraj celotno organizacijo partizanskega gibanja na Gorenjskem. Sovražno nasilje je doseglo vrh julija 1942, septembra 1942 pa so ga omejili.

Leta 1941 so ustrelili po pet talcev za usmrčenega Nemcem prijaznega Slovenca, aprila 1942 pa so za usmrčena jeseniškega župana in njegovega tajnika ustrelili 49 talcev, julija 1942 pa za obstreljevanje sovražne kolone na Belem polju pri Hrušici 45.

Nacisti so tedaj verjeli, da bodo zmleli partizansko gibanje v prah. Uspelo jim je aretirati in ustreliti ali internirati večino sodelavcev partizanskega gibanja in udeležencev vstaje. Preživela je le peščica partizanov. Pretežni del svojcev talcev in partizanov so izselili v Nemčijo. Septembra 1942 so nacisti razglasili Gorenjsko za pokorjeno, Gorenjcem podelili državljanstvo na preklic in začeli pripravljati mobilizacijo letnikov 1916–1926 v nemško vojsko. Sočasno je prišlo do spremenjenih poudarkov v boju proti partizanskemu gibanju.

Leta 1943 je gestapovski kapetan Helmut Rosumek uničenje partizanskega gibanja gradil na obveščevalnih in protiobveščevalnih igrah. Rosumek je prišel na Bled aprila 1942. Postal je vodja 4. oddelka komande varnostne policije in varnostne službe, torej gestapa. Ocenjujejo ga kot vase zaprtega, nezaupljivega, brezozirnega, oblastnega človeka, ki ni imel prijateljev. Bil je oficir v prvi svetovni vojni, nato carinski uslužbenec, od leta 1933 v službi pri gestapu. Hitrejša napredovanje mu je bojda preprečilo dejstvo, da je bil nekoč socialni demokrat in prostozidar. V času njegovega vodstva je blejski gestapo deloval brutalno. Vendar je Rosumek proti partizanskemu gibanju odigral svojo posebno igro.

Domačinom se je predstavljajal za nasprotnika nacizma. Stanoval je pri V. J., ki je imela sina v partizanih. Spraševal jo je, kako je z njim, in ji nekoč prinesel zanj gojzarice. Na njeno posredovanje je izpustil nekaj zapornikov iz kaznilnice v Begunjah. V podobni luči se je predstavil tudi trgovcu Z. R., hotelirki J. in še komu. Navezal je tudi stike s partizanskim gibanjem. Zvezo z gestapovcem Guckom iz kaznilnice v Begunjah je A. P., ki je bil član in nato sekretar rajonskega komiteja Komunistične partije Radovljica, vzpostavil morda že konec 1942. Tudi Guck se je predstavljajal kot nasprotnik nacizma, »dajal je podatke o osebah, ki so bile aretirane in nas je informiral, kaj so posamezni aretiranci izdali«. Nato se je z A. P. povezal tudi Rosumek. Gestapo je partizanom posredoval seznam partizanskih sodelavcev v rajonu Radovljica in jih ni aretirajal.

Prišlo je do tega, da je imel Rosumek neposredne zveze in nadzor nad delom

okroženih komitejev Komunistične partije Kranj in Kamnik, preko njega je potekal del partijskih zvez med Gorenjsko in Ljubljansko provinco. Julija 1943 se je pogajal s sekretarjem pokrajinskega komiteja Komunistične partije ter s komandantom in politkomisarjem alpske cone. Dobil je ilegalno ime Rožca. Partizani so se streznili šele, ko je bila v začetku avgusta 1943 razbita Prešernova brigada na Žirovskem vrhu, ko so Rosumeku dali seznam ljudi, ki naj bi jih izpustil iz Begunj, pa jih ni, ko se je razkrila igra s t. i. samozvanim pokrajinskih odborom Osvobodilne fronte ipd. (35, 56, VII. del, str. 393–419, 71, str. 114–129)

Trgovanje s smrtjo je bilo vseskozi sestavina nacističnih spletk. To, da je bilo ne glede na nepredvidljiv izid možno posredovati pri okupacijskih oblasteh, je okrepilo kombinatorične možnosti okupatorjev. Negotovost položaja je še zaostрила podkupljivost, ki so ji bili podvrženi mnogi člani okupacijskega sistema.

Na Bledu je bilo skoraj toliko kot prebivalcev »nemške policije, vojske, uradnikov vseh vrst, od najvišjih pa tja do običajnih strojepisk in kurirjev v Civilni upravi pa pošti, šoli, železnici in drugod. In mnogi od teh so iskali razne usluge od domačega prebivalstva še posebej obrtniške od mizarjev, šivilj, čevljarjev, pletilj, tudi kmetov, mnogi so stanovali po zasebnih hišah in se hočeš nočeš spoznali z lastniki teh. Tako so nastale sicer rahle vezi in možnosti za prošnje, intervencije in podobno. Seveda večkrat brez uslug in darila ni šlo. (...) Na listi tistih, ki so tako pomagali in ki so jih oblegali številni naši ljudje, ki so pač imeli svojce v Begunjah, so bili J. J., V. J., J. M., M. V., Z. R., dr. J. B., P. I., M. F. in še številni drugi.« (25)

M. V., ki jo zgoraj omenja Božo Benedik, se je zapletla v gestapovske mreže, ko je bila aprila 1943 izdana in aretirana njena sestra V. R. Ta ji je iz begunjske kaznilnice preko paznika, ki ga je M.V. podkupila z žganjem, cigaretami, denarjem in drugim, sporočila, da je ujeti partizan tudi za M.V. povedal, da je dala denar za partizane. Takrat se je M.V. bolje spoznala s Pörstererjem in Rosumekom. Gestapo jo je kaznoval s 500 rajhovskimi markami, 1500 pa jih je morala dati za zimsko pomoč. Na zaslišanju po vojni je zatrjevala, da je rešila iz Begunj oziroma izseljenišтва več kot 10 oseb, za nekatere je posredovala, da jih niso ustrelili. Zato je »imela veze z Nemci ter tudi precej žrtvovala«. Prav to pa so ji partizani očitali. Priznavali so sicer, da je dala veliko denarja, pletenin, cigaret za partizane, da je veliko poslala izseljencem (»v denarju 47 tisoč, v blagu še več«), vendar pa je zveze z najvišjimi okupacijskimi funkcijami uporabila tudi za črnoborzijske posle, s katerimi je zaslužila 3 kg zlata, zlatnino in še več stvari, ki so ji jih po vojni zaplenili. Za podkupnine je dajala živila, dragocena oblačila (»kožuhovinasti plašči... so stali po 50.000 do 60.000 RM«).

Po vojni je bila M.V. obstojena na večletno zaporno kazen. Podobno usodo je doživelo še več ljudi, ki so se znašli v podobnih vlogah kot ona. (12, zaslišanje M.V.)

Ob spletkah, podkupljivosti in raznovrstnih sprevrženostih je bilo jasno, da so o življenju nacističnih podanikov več ko enkrat odločali hipni prebliski.

Eden takih primerov se je zgodil v Lescah septembra 1941. G. Z., nočni čuvaj v tovarni verig v Lescah, je agitiral za nacizem. Dne 3. septembra 1941

ob štirih zjutraj so ga našli »z razbito glavo pred oddelkom za luženje žice«. Tovarno je nato obkolila policija, gestapovci so iskali storilce. Po sedmi uri so odšli. Gestapovci so se vrnili ob devetih in sporočili, da bodo v povračilo ustrelili 10 delavcev tovarne. To je zahtevala tudi hčerka G. Z. Tovarniškemu direktorju je uspelo preprečiti izvršitev grožnje, vendar so zato 5. septembra v Lescah ustrelili 5 zapornikov iz kaznilnice v Begunjah. (61, str. 49–52)

Konec leta 1943 so nacisti znova vpeljali ostrejšje nasilje. Seveda potem, ko se je partizansko gibanje okrepilo in se je okupacijski režim razkrajal, mnogih organizacij partizanskega gibanja niso več mogli preganjati, tudi če so vedeli zanje. Zato so na vse načine skušali zavreti razvoj partizanskega gibanja ali omejiti njegovo delovanje vsaj na zanje pomembnih območjih in v dejavnostih (delovanje uprave, proizvodna središča, promet).

Domnevamo, da je gestapo prek mreže zaupnikov in s podatki, ki jih je dobil na zaslišanjih, imel dober pregled nad organizacijami partizanskega gibanja. Tako je lahko, če je presodil, da so razmere na določenem območju kritične, dovolj učinkovito posredoval.

Nacisti so s silovitim odzivanjem na partizanske akcije v letu 1942 zasejali med prebivalstvom grozovit strah. Ta strah je odseval v neprestanem pritisku prebivalstva na partizane, naj ne izvajajo akcij, zaradi katerih bi se nacisti znesli nad domačini. Partizani so v pogovorih večkrat navedli, da so ljudje sklepali takole: če so npr. za ranjenega okupatorja ustrelili 45 talcev, koliko bi jih šele, če bi usmrtili kakega vodilnega nacističnega funkcionarja. Ta bojazen ni bila neutemeljena, če pomislimo na pokol vaščanov Srednje Radovne septembra 1944 in na divjanje nacistov drugod po Sloveniji.

Partizani so gradili svojo borbo na izhodišču, da so domačini, ki se povezujejo z nacizmom, najhujši odpadniki. Toda sočasno, ko so partizani kaznovali s smrtjo tudi tiste domačine, ki jim niso mogli dokazati, da bi njihove kveze z okupatorjem posebej škodile partizanskemu gibanju, so se partizanska vodstva v letu 1943 domala množično pogajala z Rosumekom.

Posledica tega je bila, da partizani v okrožju in na Gorenjskem niso ubili nobenega vidnejšega nacističnega funkcionarja. V partizanskih besedilih je le nekaj omemb, da so partizani nameravali napasti Helmuta Rosumeka. Vendar ga niso, čeprav »ob le malo načrtni akciji to ne bi bila težka naloga. Bil je namreč dosti drzen in je dnevno skoraj ob istih urah hodil po Bledu popolnoma sam, le redko v družbi.« (26) Podobno velja tudi za Clemensa Druschkeja na Jesenicah in še za koga. Gestapovci niso bili posebej ogroženi.

Naj tu dodamo, da bo zanimiva raziskava o tem, zakaj jugoslovanske oblasti niso prijele Rosumeka po vojni, posebej ker so ga aretirale najprej ameriške in nato francoske okupacijske oblasti in je bil tri leta zaprt. Podobno vprašanje se postavlja ob medtem ravnanju jugoslovanskih oblasti ob sojenju Clemensu Druschkeju, ki je potekalo v letih od 1977 do 1984 v Nemčiji in se je končalo z oprostilno sodbo. (59, VII. del, str. 418–419, 68)

Leta 1941 je gestapo streljal po pet talcev za usmrčenega Nemcem prijaznega Slovenca, kasneje pa so tak ukrep v okrožju uporabili le še leta 1943 po usmrčitvi R. L. v Bitnjah. Nacisti so torej prepustili tako svoje sodelavce, kot tudi druge domačine, ki so jih partizani preganjali kot svoje nasprotnike, bolj ali manj na milost in nemilost partizanom.

Centralna in gorenjska partizanska vodstva so zahtevala, da se bolj kot

gestapovce preganja domačine, ki so tako ali drugače nasprotovali partizanskemu gibanju.

Vzdušje so oblikovala navodila kot tisto, ki ga je 24. avgusta 1944 okrožna podružnica Ozne poslala okrajnemu obveščevalnemu oddelku Klek:

»Že pred enim mesecem sem vam dal nalog za par aretacij oziroma likvidacij. Prosim poročajte, kaj ste že ukrenili. Pošljite tudi seznam najbolj nevarnih, ki škodujejo narodnoosvobodilnemu pokretu in če je mogoče tudi pri vsakem navesti obremenilni material. Pojdimo bolj agilno v tem smislu na delo in zavedajmo se, da za našo neagilnostjo padajo dan za dnem naše nedolžne žrtve.« (2)

Slovenski sodelavci gestapa

Na Gorenjskem je bilo pred vojno razmeroma malo volksdojčerev. Zato je okupator pri izgradnji svojega sistema v njih imel bistveno manj podpore kot na Štajerskem. Tako so na vodstvene položaje pripeljali predvsem Avstrijce. Seveda pa so skušali vzpostaviti svojo agenturo tudi med domačini.

Okupator je poleg mobilizirancev v nemško vojsko v svoje oborožene vrste vključil nekaj sto domačinov. Po več kot sto je bilo raztrgancev in tovarniških stražarjev, po nekaj deset orožnikov, prostovoljcev v nemški vojski in domobrancev. Le kratek čas so delovale vaške straže. Od teh oborožencev jih je le nekaj padlo v bojih s partizani. Tudi na partizanski strani je bilo v spopadu z njimi razmeroma malo žrtev.

Okupator je skušal pridobiti na svojo stran tudi domačine, ki jih je zaposlil v upravi, in tiste, ki jim je podelil funkcije v političnem sistemu. Čeprav njihovo delovanje še ni raziskano, okupator od večine verjetno ni imel posebne koristi. V mreži zaupnikov med Slovenci, ki jo je razpredel gestapo, je bilo nekaj takih, ki so ovajali zaradi denarnih nagrad.

J. B. je gestapo »obljubil, da bom imel dobro plačo in da bom lahko dobro živel. (...) Vsega denarja odkar sem na Bledu sem prejel od gestapa 1500 RM. Za aretirance na Mlinem pa sem prejel 200 RM.« (4)

Zakoncema R. je blejski gestapo izplačal trikrat po 200 rajhovskih mark. A. R. je izjavil, da je za gestapo začel delati »samo radi tega, da bi z nagradami izplačal svojim sestram pripadajočo doto«. (2)

Nekateri gestapovski sodelavci so dobivali mesečne nagrade. Raztrganci oziroma izvidniki so, če so bili v akciji, dobivali dnevno po 10 rajhovskih mark. (38, str. 308). Podobno so bili plačani tudi domobranci.

Vrednost teh plačil si približno predstavljamo, če upoštevamo, da je večina Gorenjcev med vojno zaslužila med 100 in 200 rajhovskih mark na mesec.

Gestapo je novačil zaupnike in informatorje tudi s silo, predvsem iz vrst ujetih partizanov in aretiranih sodelavcev partizanskega gibanja. Mnogi so se zlomili na zaslišanjih. Kadar se je lotil širše akcije, se je po aretacijah običajno sprožila veriga izjav, ki so mu odkrивale partizansko organizacijo.

M. M. je od leta 1941 delala za partizansko gibanje na kranjskem in jeseniškem območju. Ko je bila januarja 1942 aretirana, je izdala več sodelavcev, med njimi tudi svojo sestro D.M. Ta je po aretaciji izdala pomembne partizanske funkcionarje in partizani so jo kasneje usmrtili. M. M. je bila po vojni obsojena na zaporno kazen. (35)

I. H. je bil partizan od poletja 1941. Kot politični organizator je bil ranjen in ujet februarja 1943 ter odpeljan v bolnišnico na Golnik. Izdal je vrsto

sodelavcev. Okupator je razširil njegove pisne pozive soborcem, naj opustijo nesmiselni odpor. Nato je bil verjetno poslan na Koroško. Ko se je vrnil domov, so ga 23. januarja 1944 partizani usmrtili. (4, 20)

Vrsto ljudi so gestapovci privili s tem, da so zagrozili, da se bodo znesli nad njihovimi družinami.

I. Š. se je, da bi se izognil aretaciji, skrival pri znancih. Gestapo je zato prijel njegovo ženo. I. Š. je nato poslal gestapu pisno ponudbo, da bo sodeloval, če spustijo njegovo ženo. To se je zgodilo. Še z dvema aretirancema je dobil nalogo, da še naprej sodelujejo z Osvobodilno fronto in poročajo gestapu. Posebnega uspeha niso imeli, saj jih je gestapo potem še dvakrat aretiral. Po vojni so bili vsi trije obsojeni na večletne zaporne kazni. (35)

Nekatere, ki so privolili v sodelovanje, je gestapo poslal v partizane.

Jeseniški komunist J. Š. je bil partizan od leta 1941. Ujeli so ga pod Rožco in privolil je v sodelovanje z gestapom, »da bi se lahko vrnil v partizane. Gestapovci so mu celo vrnili pištolo in torbico, kar je zahteval kot prvi pogoj, da bo ostal pri povratku nesumljiv.« Toda partizanom je povedal, kaj se mu je zgodilo. Kasneje je padel kot partizan. (35)

Vseh ljudi, ki so jih gestapovci vrinili v partizanske enote, partizani niso odkrili. Nekajkrat pa so bili obveščeni o sovražnikovih tovrstnih velikopotežnejših poskusih. I. P., ki so ga partizani usmrtili 29. septembra 1944, je na zaslišanju povedal, da naj bi gestapo 15. septembra ob pol desetih dopoldne 80 vrinjencem večinoma slovenske narodnosti razdelil strup. »Nato so začeli vstopati v partizane. Največ jih je vstopilo pod Karavanke. Skoraj vsi so poslušali Gestapovsko šolo.« (2) Kljub takim in podobnim napovedim nimamo podatkov, da bi varnostno-obveščevalna služba v okrožju odkrila večje število tovrstnih vrinjencev naenkrat.

PARTIZANSKA VARNOSTNO-OBVEŠČEVALNA SLUŽBA

Gornji nepopolni podatki pričajo, da je nacizem v boju na življenje in smrt vpregel na svojo stran na stotine prebivalcev okrožja, čeprav mnoge proti njihovi volji.

Ko je partija po nacističnem napadu na Sovjetsko zvezo v boj poslala vse svoje članstvo, je svojo odločenost pokazala tudi tako, da je kaznovala Slovence, ki so se povezovali z okupatorjem. Vzporedno je potekal revolucionarni prevzem oblasti. Komunistična partija je bila eden od členov v dolgi verigi ideološko-političnih organizmov, ki so gradili svojo pozicijo na teoriji zarote. Tako inkvizitorji kot drugi revolucionarji so si določili sovražnika, ki ga je bilo treba zato, da bi dosegli svoje svete cilje, uničiti, pa naj so bile to čarovnice, Židje, komunisti ali razredni sovražniki. Iz te partijske dvoplastne določitve sovražnika je nastala raztegljiva zloženka o t. i. gestapovsko belo-plavi gardi, ki jo je omogočalo tudi povezovanje slovenskih protirevolucionarjev z okupatorji. S tem so bile partizanskim maščevalcem podeljene široke lovne pravice.

Do jeseni 1944 se je partizansko sodstvo v Sloveniji razvijalo precej samostojno. Slovenski narodnoosvobodilni odbor je septembra 1941 sprejel Odlok o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev. Smrtna kazen je bila zagrožena za sodelovanje z okupatorjem, za

oviranje razvoja partizanskega gibanja, za spodbujanje podložnosti okupatorju. (36, str. 199)

V letu 1942 je Izvršni odbor Osvobodilne fronte zagrozil s smrtno kaznijo belogardistom in tistim, ki bi organizirali upor proti okupatorju zunaj partizanske vojske. Pravilnik za organizacijo in poslovanje brigadnih ter odrednih vojaških sodišč je bil sprejet oktobra 1943. Po tem odloku bi morala smrtno kazni, preden bi jo izvršili, potrditi višja sodišča. (73, str. 9–26)

Največje so bile pristojnosti varnostno-obveščevalne službe. Ta »v boju proti peti koloni ni samo zbirala obremenilnega gradiva in preiskovala, ampak pogosto prevzela tudi vlogo tožilca v sodnem postopku. CK VOS (Centralna komisija Varnostno-obveščevalne službe, op. p.) je v svojem navodilu z dne 16. septembra 1943 naročila, da je treba vsak obravnavani primer po izvršeni preiskavi z vsemi dokumenti in zapisnikom predložiti sodišču.« (40, str. 50)

Kolektivna zaveza, s katero so vodstva partizanskega gibanja sprejemala odločitve o usmrtitvah, je bila usodna za marsikoga, saj so, sprejete v teh krogih, v največ primerih pomenile že dokončno sodbo.

Dogajalo se je, da so obtoženega najprej usmrtili in šele nato izrekli obsodbo (ali pa tudi ne). Tako so 24. avgusta 1944 pisali iz okrožnega predstavništva Jesenice okrajnemu obveščevalnemu oddelku Klek: »Iz vašega dopisa št. 256/44 je razvidno, da ste aretirali in tudi likvidirali izdajalca in vohuna J. G. Torej ste se poslužili izrednih ukrepov, katere dovoljuje okrožnica 87/44 od Izvršnega odbora Osvobodilne fronte. Postopek je bil popolnoma pravilen. V toliko je pogrešno, ker nam niste še nikoli javili s kom se J. G. peča. Radi tega tudi jaz nisem mogel javiti javnemu tožilcu, da bi ga obtožil in bi potem sodišče izvršilo predhodno obravnavo, ter izrekel obsodbo.

Gotovo ste izkoristili redko priliko, ker je to na Jesenicah težko izvršiti. Takoj pojdite na delo in zberite čim več obremenilnega in objektivnega materiala o likvidiranem, ter ga takoj pošljite v treh izvodih na moj naslov. Poročajte tudi, ali (ste) likvidiranca pustili ležati na licu mesta ali ste ga pokopali. Torej vse potankosti, da bomo vedeli sestaviti letak. «(2)

V jeseniškem okrožju je bil položaj poseben v toliko, da so bile povezave med partijskim komitejem in vodstvom varnostno-obveščevalne službe skromne. Vendar zaradi tega ni prišlo do hujših nesporazumov med okrožnimi oziroma rajonskimi/okrajnimi vodstvi partizanskega gibanja in varnostno-obveščevalno službo.

Le v Bohinju je tudi zaradi politike kaznovanja prišlo do trenj med strujo partijskega sekretarja V. S. in strujo načelnika varnostno-obveščevalne službe J. Č. Slednji je zapisal, da je V. S. »hujskal svoje likvidiranih proti meni, in to celo takih, ki jih je dal sam pobiti«, ter da so mu podtikali, koga vse naj bi nameraval usmrtiti. Spor se je tolikanj zaostрил, da je bil V. S. v začetku leta 1944 premeščen, J. Č. pa konec maja 1944 izključen iz partije. V. S. je bil aretiran nekako dve leti po vojni in je pobegnil v tujino. Zatem so mu pripisali odgovornost za domala vse težave, ki jih je imelo partizansko gibanje v Bohinju. (22, arhiv I. K., 58, 59, 71, str. 102–107)

Vendar v partizanskih vrstah o vseh usmrtitvah niso imeli enotnega mnenja.

A. L., partizan v četi pod Stolom, je pobegnil v noči na 1. februar 1942. Nato je delal za gestapo in nazadnje so ga poslali v nemško vojsko, kjer se je

sled za njim izgubila. Partizanska patrolja, ki ga je iskala, ga ni dobila doma. Pobili so tri člane njegove družine in požgali domačijo. Za to dejanje sta bila odgovorna štab 3. čete 2. oziroma Stražišarjevega bataljona Gorenjskega odreda in politični delavec, ki so jih zato obsojali. (18, 33, str. 291)

V. S. je bil usmrčen 17. aprila 1944. Usmrtili so ga varnostniki iz okraja Jesenice. Gorjanski vosovci so to usmrtitev ocenili kot nepotrebno: »Ker nam pa sedaj ni nič škodoval, se to ni naredilo pravilno in še to izven njihovega okraja. (...) Ker se jim je šlo le največ radi pištole...« Drugače pa so jo ocenjevali v Gorenjskem odredu, in sicer, da je bila »od prebivalstva splošno odobravana«. (4, 18)

Pri obsodbah je nekajkrat prišlo do nesporazumov med varnostno-obveščevalno službo in vojsko.

A. S. so partizani imeli na piki že dolgo. Od junija 1943 do oktobra 1944 »so ga obiskali še dvanajstkrat. Hišo so popolnoma izropali. Odnegli so prav vse perilo, posteljnino, dragocenosti, vino, žganje, vso obleko, vse sadje in vsega skupaj odpeljali štiri konje, osem goved in deset prašičev.« Dne 9. oktobra 1944 so borci 1. bataljona Kokrškega odreda usmrtili A. S., 22. oktobra 1944 pa minirali in požgali hišo, saj so domnevali, da se bodo v njej naselili domobranci. (39, str. 183, 44, str. 270–271)

A. S. so partizani Kokrškega odreda aretirali in usmrtili brez dovoljenja. Oznovci so zaradi tega kritizirali odred: »Vse to, kar ste napravili, ste napravili brez naše vednosti. Napravili ste veliko greško, skoro bi rekel sabotazo, za katero boste morali trdo odgovarjati.«

Aretirani F.V. je 12. aprila 1945 ob treh popoldne pobegnil spečemu stražarju na planini Vogar, kjer so ga oznovci zasliševali. Pribežal je do kmeta v Zgornji Radovni in ga prosil, da mu pomaga mimo partizanskih straž domov. Kmet ga je prijavil partizanom. Načelnik štaba Kokrškega odreda je F.V. predal odrednemu protiobveščevalnemu oficirju. Na zaslišanju je F.V. povedal, da je bil partizan od 25. marca 1944. Ujet je bil 17. aprila pri Postojni. Čez nekaj tednov mu je uspelo doseči premestitev k domobrancem v Ljubljano. Ko je zbolel, so ga decembra poslali na bolniški dopust na Bled. Prosil je gestapo, da so ga pustili domov v Zasip, kjer je s sovaščani začel delati kot ovaduh. Prejemal je 200 rajhovskih mark na mesec. Po zaslišanju je bil »likvidiran dne 17. 4. 1945, ko je vse gornje priznal brez vsakega pritiska.«(9) Dne 24. aprila so oznovci očitati odredu, »ker nas niste obvestili, predno ste omenjenega likvidirali, ker ste vedeli, da je od nas pobegnil.«(2)

Nimamo podatkov, da bi bil v takih in podobnih primerih kdo od odgovornih resno obravnavan in strožje kaznovan.

Sodniki

V letih 1941 in do konca leta 1942 so v okrožju Jesenice delovale le partizanske vojaške enote. Zato so odločitve o usmrtitvah sprejemali v štabih enot. Zadnje mesece leta 1942 so iz enot odšli politični organizatorji, ki so začeli vzpostavljati politično-oblastne organizacije partizanskega gibanja. Poslej so o usmrtitvah odločali ti skupaj s štabi enot, usmrtitve pa so izvrševale predvsem vojaške enote.

Poleti in jeseni 1943 so tudi v okrožju Jesenice nastale okrožne in rajonske podružnice organov vosa, Varnostno-obveščevalne službe. Potem je večino usmrtitev prevzela ta služba. O usmrtitvah pa so še naprej soodločala vodstva

varnostno-obveščevalne službe, politična in deloma tudi vojaška. Širok krog ljudi je bil vpleten v primer Z. Ž. Na ukaz obveščevalca 31. divizije sta jo aretirala obveščevalca iz obveščevalnih centrov Ljubnik in Jezero. Zasliševali so jo sekretar Okrajnega komiteja Komunistične partije Bohinj, član obveščevalnega centra Gorenjskega odreda ter obveščevalca 31. divizije in obveščevalnega centra Jezero. Ker so ocenili, da je ogrožena varnost svojcev zasliševalcev in drugih, so jo po zaslišanju »ustrelili na svojo odgovornost dne 26. 7. 44 zjutraj ob 5. uri 45 min. v bližini vasi Koprivnika v Bohinju, ker upamo, da smo bili upravičeni storiti«. Postopek je odobril tudi inštruktor Oblastnega komiteja Komunistične partije za Gorenjsko, »ki se je službeno mudil tukaj«. (2)

Ta razpršena odgovornost v partizanskih vrstah je pripeljala do tega, da so o življenju in smrti včasih odločali bolj občutki vpletenih kot dokazana krivda.

L. O. je bil aretiran 9. aprila 1944 s pomočjo partizanske sodelavke V. Š. Dolžili so ga, da je podpisal, da bo šel prostovoljno nad partizane, in da je ovadil neko osebo. Skušal je tudi pobegniti. Vse to in nedvomno tudi prošnja V. Š., »da se ga ne sme izpustiti, ker bi sicer vse izdal«, je povzročilo, da »so vsi tovariši privolili, da se ga likvidira«. (2)

Prišlo je tudi do tega, da je kot opravičilo smrtnih kazni veljala neoprijemljiva ljudska volja oziroma »ljudski glas«.

Zakonca J. Š in P. Š sta bila usmrčena 7. aprila 1944. Obtožena sta bila, da sta ovadila nekaj oseb, da so poslušale tuje radijske postaje. V prid usmrstitvi je odločil tudi »ljudski glas«: »Likvidacijo so zahtevali tudi ljudje v dolini.« (2) »Ljudski glas« je bil nekajkrat opravičilo za postopke, ki so bili opravljeni po svoje.

J. P. je oktobra 1944 usmrtila 4. četa 5. bataljona Vojske državne varnosti brez odobritve nadrejenih. Vendar se ti niso hudovali, saj usmrtitev »ljudstvo odobrava, kljub temu, da ni bila izvršena po vseh predpisih«. (2)

Dne 10. julija 1944 so partizani aretirali A. K. in njenega priležnika N. Osumljena sta bila, da sta zakrivila aretacije na Hrušici. Bila sta zaslišana in poslana na sodišče, vendar sta ju partizana, ki sta ju spremljala tja, samovoljno usmrtila. Zakaj, »še ni točno ugotovljeno in se raziskuje«. Tudi v tem primeru so v okrožnem poročilu poudarili, da »so nam tako naši aktivisti kot javnost zelo hvaležni«. (2)

V nekaterih primerih so partizani opravičevali hitro usmrtitev s težavnostjo položaja, v katerem so se znašli.

Mojstrančanu F. D., ki je bil kot udeleženec decembrske vstaja nekaj časa v koncentracijskem taborišču, so partizani očitali, da je stalno rovaril in da so mu preprečili, ko je 23. julija 1944 hotel na silo odvreči neko partizansko sodelavko na orožniško postajo. Usmrtili so ga 26. julija 1944 »radi izredno nujnih razmer« kot »izdajalca in narodnega škodljivca«. (1, 2)

Vosovci, oznovci in vedevejevci

Tako kot druge ustanove partizanskega gibanja je tudi varnostno-obveščevalna služba nastajala na novo. Irena Mrvičeva ocenjuje, da je »k njeni ustanovitvi in podobi gotovo prispevalo bivanje in šolanje vodilnih slovenskih komunistov v SZ«, venar »je organizacija na Slovenskem nastala kot potreba razmer«, v katerih se je borilo partizansko gibanje. (55, str. 274)

Vodstvo partizanskega gibanja je proti okupatorjevim obveščevalnim službam postavilo množično obveščevalno službo. Kot je zapisal Boris Kraigher,

je bil namen, da se revolucionarji zoperstavijo »proti narodnemu izdajstvu in špijonaži s tem, da organizirajo še boljše, revolucionarno socialistično špijonažo proti buržoaziji in imperializmu«. (38, str. 197–198)

Partizansko varnostno-obveščevalno službo je ustanovil Centralni komite Komunistične partije Slovenije 15. avgusta 1941. Bila je »revolucionarno-politični organ, neposredno vodena od partije«. (40, str. 31)

Decembra 1942 je dobil novoimenovani politkomisar alpske operativne cone nalogo, da na Gorenjskem organizira vojaško in civilno varnostno-obveščevalno službo. Do tega pa ni prišlo, ker je januarja 1943 padel. Po mnenju nekaterih na srečo, saj se je s tem začetek hudega partizanskega nasilja na Gorenjskem odložil, po drugi strani pa bi varnostno-obveščevalna služba, če bi se razvila prej, morda preprečila nepremišljeno povezovanje vodstev partizanskega gibanja na Gorenjskem z gestapom.

Nato je bil prve dni junija 1943 imenovan načelnik Pokrajinske komisije varnostno-obveščevalne službe za Gorenjsko, ki je najprej imenoval načelnika okrožnih komisij varnostno-obveščevalne službe v jeseniškem in kranjskem okrožju. (40, str. 38–39)

Februarja 1944 so varnostno-obveščevalno službo razpustili in v začetku marca 1944 ustanovili izpostave Odseka za notranje zadeve (ONZ), kot oboroženo silo so jim dodelili enote vojske državne varnosti oziroma vedeve (VDV). Maja 1944 je Tito ustanovil Oddelek za zaščito naroda oziroma ozno (OZN), v katerega so po avgustu 1944 prešle izpostave Odseka za notranje zadeve, avgusta pa je bil ustanovljen Korpus narodne obrambe Jugoslavije (KNOJ), v katerega so prešle enote vedeve. 41,75–77) Zaradi enostavnejšega branja za čas od marca 1944 uporabljamo poimenovanje ozna in vedeve.

Okrožna komisija varnostno-obveščevalne službe Jesenice je delovala do 30. aprila 1944. V okrajih je varnostno-obveščevalna služba delovala do maja 1944. (45, str. 202) Nato so naloge vosa prevzeli okrožni in okrajni organi ozne. Gorenjski varnostniki so se zbrali v Davči in ustanovljen je bil 5. bataljon 2. brigade Vojske državne varnosti. Njegova 4. četa je delovala na desnem bregu Save med Jesenicami in Bohinjem, 3. četa pa je do jeseni 1944 nadzorovala poleg kranjskega okrožja tudi del jeseniškega na levem bregu Save med Radovljico in Javorniškim Rovtom. Poleti 1944 je bil bataljon na usposabljanju, decembra 1944 pa je zapustil Gorenjsko. (74, str. 76–77)

Tako v vodstvenih organih kot v obveščevalni in izvršilni mreži varnostno-obveščevalne službe v okrožju so bili domačini. Med njimi ni bilo skoraj nikogar, ki bi bil pred vojno partijsko organiziran.

Pripadniki varnostno-obveščevalne službe so izvedli številne napade na sovražnika, morali so poskrbeti za svojo varnost in si v dobršni meri sami zagotoviti vse potrebno za preživetje. To je bilo nevarno in garaško početje, ki ga v tem prispevku ne obravnavam.

Pokrajinski načelnik vosa je v začetku junija 1943 prišel v okrožje in za načelnika vosa določil I. V., »starega znanca iz jeseniške železarne«. I. V je bil partizan od leta 1941, leta 1943 pa je bil politični delavec na Koroškem. Iz Gorenjskega odreda so mu dali na razpolago dva borca brez orožja. Zato so

najprej šli na Jesenice, aretirali dva člana tovarniške straže in jima odvzeli orožje. (71, str. 19–20)

Od junija 1943, ko so imenovali prve vosovske funkcionarje, in do začetka 1944 so se vosovske vrste krepko pomnožile. Nekako marca 1944 so okrožna komisija, okrajna vodstva in krajevna poverjenišтва štela 43 moških, poleg njih pa še nekaj kurirjev in administratorok. Zaščitne in varnostne naloge so v vosu opravljali varnostniki. V sedmih okrajih je delovalo 13 skupin oziroma t. i. grup z 69 varnostniki. (46, str. 23–25)

Julija je bilo v okrožnem in okrajnih obveščevalnih oddelkih ozne 20 oseb, krajevnih poverjenikov oziroma kontrolorjev je bilo 55, kurirjev in administratorok več kot 20, poleg njih pa še okoli 60 borcev vojske državne varnosti. V zaupniški mreži je verjetno delovalo več kot 250 zaupnikov. Ob zaupnikih, ki so poročali stalno, so delovali še informatorji na točkah, kjer so partizani občasno pričakovali podatke. Ti niso bili dosti manj številni kot zaupniki. (2) Torej je poleti 1944 v okrožju za ozno delalo več kot 500 oseb in tipalka ozne je prišla na manj kot 100 prebivalcev. Če upoštevamo še obveščevalne mreže vojaških obveščevalnih centrov (Gorenjski in za njim Jeseniško-Bohinjski ter Kokrški odred, 31. divizija, kurirji, komande mest) in političnih organizacij, tedaj je bila partizanska varnostno-obveščevalna dejavnost res množična. Ravno tako razvejen je bil notranji nadzor oziroma protiobveščevalna služba v partizanskih enotah. Preverjali so novince, partijci so nadzirali soborce ipd. (33, str. 209–228)

Partijske smernice in vojne razmere na Gorenjskem so bolj stopnjevale kot umirjale kaznovalni pritisk. Vsi, ki so delali v varnostno-obveščevalni službi v okrožju, so bili domala brez izjeme domačini, pretežno mlajši ljudje. Formalno usposobljen za preiskovalne in sodne odgovornosti, ki so jim jih dodelili, ni bil nihče. Preiskovalnih in sodnih postopkov neuki moški so bili prepuščeni sami sebi, svoji neizkušenosti in nevednosti. Strokovnega nadzora nad izvajalci kazenskih ukrepov ni bilo, zato so bile kazni na posameznih območjih odvisne tudi od značaja, zlasti napadalnosti tistih, ki so o kazni odločali. Marsikdo je zato, ker se je na lepem znašel v položaju, ko je moral odločati o življenju in smrti, kasneje doživljal hude zdravstvene, predvsem duševne stiske.

Varnostno-obveščevalno službo je tako kot štabe enot in vodstva političnih organizacij držala partija v svojih rokah. Skoraj vse »poklicno« osebje varnostno-obveščevalne službe je bilo partijsko organizirano. Marca 1944 je bilo od 43 vosovcev 35 partijcev, 3 partijski kandidati, 1 skojevec in 4 partijsko neorganizirani. Od 69 varnostnikov je bilo 41 partijcev, 11 partijskih kandidatov, 5 skojevcev in 12 partijsko neorganiziranih. Torej je bila partijska organiziranost 90-odstotna. (46, str. 23–25)

Tudi sodelavci službe – zaupniki in informatorji – so bili večinoma partijsko organizirani. Avgusta 1944 je bilo med 70 zaupniki in informatorji na območju obveščevalnega oddelka Vintgar 23 partijcev, 4 partijski kandidati, 15 skojevcev in 24 neorganiziranih (o 5 osebah ni podatkov). Torej jih je bilo partijsko organiziranih več kot polovica. (2)

Ta razmerja so bržkone ostala nespremenjena do konca vojne in so veljala tudi po njej.

Način delovanja

Omenil sem že, da v tem prispevku ne obravnavam vojaških akcij, ki so jih opravili pripadniki varnostno-obveščevalne službe. Tudi ne zbiranja podatkov o sovražnih enotah, okupacijski upravi, prometu (predvsem železniškem), gospodarskih obratih in proizvodnji ipd. Prav tako ne posvečam posebne pozornosti delovanju varnostno-obveščevalne službe v vojaških enotah.

Vodstva varnostno-obveščevalne službe so razdelila ozemlje na sektorje. Tako je obveščevalni oddelek Vintgar imel v sektorju 1a del naselja Bled-Grad in Gmajno, v sektorju 1b drugi del Gradu, v sektorju 2 Rečico, v sektorju 3 Poljšico, v sektorju 4 Zgornje Gorje in Zabrezno, v sektorju 5 Zatrnik, Pokljuko, Krnico, Grabče ter Zgornje in Spodnje Laze in tako naprej do sektorja 10. V okrajnem oddelku so bili 3 člani, 2 administratoriki in kurir. Vsak sektor je imel svojega krajevnega poverjenika in ti so bili povezani s 36 zaupniki (32 moških in 4 ženske) in 34 informatorji (18 moških in 16 žensk). (4)

Le na Jesenicah so ob pokrivanju ozemlja julija 1944 imenovali enega krajevnega poverjenika »za kolodvor« in drugega »za cestni promet«. (2)

Posledica tega je bila, da je množica obveščevalcev zajemala zlasti površinske podatke, govorice in neposredna opazovanja o domačinih, ki so jim bili sumljivi.

Pretežna večina razvrščanja ljudi med partizanske nasprotnike je temeljila na zaznavah, kot jo je 5. julija 1944 zapisal krajevni obveščevalec v sektorju št. 10 v Bohinju po poročilu zaupnika št. 188, in sicer, da je M. S. s Koprivnika 27. junija pred sosedo govorila, »da so ljudje neumni, ko podpirajo gošarje in jim dajejo jesti. Če bi imeli vse to, kar dajo gošarjem, bi se lahko en mesec vsi Koprivnikarji preživeli. Zato nam pa Nemci nočejo dati, ker vedo, da ljudje dajejo gošarjem«. Dne 14. julija pa je poročal o tem, da je zaupnik št. 186 slišal, da je F. S. s Koprivnika 20. maja 1944 govorila, »da partizani ne bodo nikoli zmagali in da punce, ki sedaj delajo za partizane ali na kakršen koli način, ne bojo po vojski nič vredne in da jih tudi ne bo noben upošteval. Posebno one punce, katere so v partizanih, ne bojo nič vredne«. In še in še bi lahko naštevali podobne primere, čeprav je tovrstnih ohranjenih poročil razmeroma malo. (15, tudi 16)

Bili so primeri, ko so bile obtožbe, ki so bile bolj posledica vaškega obrekovanja kot pa treznega premisleka, spodbuda za izrek smrtne kazni.

M. T. ki je bil v ruskem ujetništvu v prvi svetovni vojni, je bil usmrčen zato, ker je simpatiziral z Nemci in »širil kritičen gospodarski in politični položaj v Rusiji«. (18, 19)

J. P. so ob drugem šteli v slabo, da je bil pred vojno prekupčevalec z živino in naj bi pri tem goljufal, v gostilnah pa ne plačeval zapitkov. Skratka: »Pri narodu ni bil priljubljen.« (2)

J. P. je bil »pri zaslišanju zelo trmast in ni hotel ničesar priznati«. Trdil je, da se je družil s protirevolucionarji zaradi osebnega prijateljstva. »Pri ljudeh je bil osovražen, baval se je tudi s črno borzo.« (4)

Med razlogi za usmrnitev I. P. je navedeno, da »je bil že za časa Jugoslavije velik egoist in je zelo rad izrabljajl preproste ljudi«. (3)

Množica obveščevalcev je zbrala ogromno bolj ali manj zanesljivih podatkov o resničnih in namišljenih nasprotnikih partizanskega gibanja med domačini.

V poletju 1944 so nastali pregledi, v katerih so bili zajeti dezertjerji, skrivači, mobiliziranci v nemški vojski, funkcionarji v okupacijskem aparatu in drugi – vse do ljudi, ki so zgolj rekli kako besedo čez partizane ali v dobro Hitlerja oziroma starojugoslovanskih oblasti.

Ljudje so bili prešteti in ocenjeni, razdeljeni na »vaše in naše«. Junija 1944 so razvrstili prebivalce Koprivnika in Gorjuš: »Gorjuše. Imajo 64 hiš. Vseh prebivalcev je 258. Naših pristašev je 94. Sredincev je 92. Otrok do 10. leta je 61. 11 je nemčurjev belo plavo gardistov.

Koprivnik. Ima 58 hiš. Vseh prebivalcev je 273. 90 je naših pristašev. 78 je sredincev. 95 je otrok. 9 je nemčurjev belo plavo gardistov.« (15)

Raziskave, ki bodo segle v povojni čas, bodo verjetno dokazale, da so bili temelji vseobsegajočega politično-policijskega nadzornega sistema, ki je veljal v povojni Jugoslaviji, postavljeni že med vojno. Vloge, ki so jih ljudje imeli med vojno in so jih zabeležili v dosjeje, so pomembno določale njihovo povojno usodo.

O gestapu so partizani vedeli razmeroma malo. Partizanskim obveščevalcem so se posrečili tudi pomembnejši vdori v sovražne vrste, predvsem preko Slovencev, ki so delali v javnih službah (železničarjev, kuharic, uslužbencev na občinah in v uradih ipd.). T. K., ki je kot učiteljsčnica v Ljubljani z delegacijo obiskala Rim in so jo nato partizani ostrigli, je prišla na Jesenice za guvernantu k nemškemu županu. Postala je vosovska zaupnica. Ko je bila v nevarnosti, da jo odkrijejo, je odšla k partizanom in padla v zadnji sovražni ofenzivi. (22, izjava I. K.) Svoje zaupnike so partizani imeli med domobranci v Lescah. Pooblaščenec ozne je odobril delovanje L. L., ki je kot raztrganec poročal partizanom predvsem »o raznih predvidenih gestapovskih akcijah« in »karakteristike posameznih gestapovcev in raztrgancev«. (35) Le redki zaupniki so bili tujci (npr. poveljnik posadke oklepne vlaka na Jesenicah). (71, str. 21/22)

Krog osumljenih

Mnoge zaznambe o osumljenih niso ohranjene, vendar glede na razpredenost obveščevalne mreže ni dvoma, da so partizani zajeli v preglede tiste, ki so služili okupatorju z orožjem (raztrganci, verkušci, orožniki, domobranci, prostovoljci in nasilno mobilizirani v nemško vojsko). Vseh skupaj jih je bilo precej več kot 1500. Fante, ki so bili mobilizirani v nemško vojsko in so od tam dezertirali v partizane, so poleti 1944 večinoma odstranili iz političnih vodstev, varnostno-obveščevalne službe, kurirskih postaj.

V ohranjenih popisih je zapisanih več kot 500 dezertjerjev iz partizanov v letih 1942 do 1945. V njih so ne upoštevajoč usmrčene okoli 90 oseb označili za izdajalce in ovaduhe, skoraj dvestotim so očitali petokolonstvo, nemčurstvo oziroma delovanje za okupatorja (npr. priganjanje delavcev k delu). Več kot 400 osebam so očitali povezanost s slovenskim porotikomunističnim taborom, od tega skoraj dvema tretjinama aktivnejšo (36 organizatorjev t. i. bele garde, 81 njenih pristašev in 97 takih, ki so imeli zveze z njo, 5 črnorokcev, 22 domobrancev, 3 plavogardisti), drugim pa so naprtili bolj ali manj verbalno nasprotovanje partizanom. (18) Podatek, da so iz volilnih seznamov na volitvah v ustavodajno skupščino v novembru 1945 črtali v okraju Radovljica 10 odstotkov volilnih upravičencev, potrjuje oceno, da so partizani imeli več tisoč oseb za svoje nasprotnike. (73, str. 344)

Partizani so redko imeli v rokah pisne ali druge trdne dokaze o krivdi osumljenih. Pogosto so se oprli na to, da je nekdo sprejel službo ali funkcijo v okupacijskem sistemu ali da se je družil z okupatorji ali domačimi partizanskimi nasprotniki. Oteževalne okoliščine so bile včasih predvžno politično prepričanje. Krog suma se je širil z moža na ženo, z enega družinskega člana na celo družino, sumljivi so bili tisti, s katerimi se je osumljeni družil. Videli smo že, da tudi vpliv mnenja okolice o nekaterih osumljenih ni bil zanemarljiv. Iz teh sumov so potem nastale odločitve o kaznovanju. Preden so se partizani odločili za usmrtitev, so nekatere osumljence opozorili oziroma jim zagrozili ustno ali pisno, nekatera dekleta so ostrigli. Naslednja kazen je bila zaplemba dela premoženja, običajno hrane, obleke in drugih potrebščin. Svojem usmrčenih, dezerterjem, izmikacem pred mobilizacijo ipd. so partizani v mnogih primerih spraznili hiše in hleve. Te zaplembe so bile pomemben del partizanske oskrbe.

Na robu

Življenje več ljudi, ki so vojno preživel, je viselo na nitki. Nekateri so preživel, ker jim krivde niso dokazali, nekaterim so pomagala posredovanja, za nekatere pa domnevamo, da so preprosto imeli srečo, da so naleteli na ugodne okoliščine. Nekaj ljudi, za katere bi sicer pričakovali, da bodo usmrčeni, so partizani pustili žive, nekaj so jih poskusili usmrtiti, pa napadi niso bili uspešni.

Vojno je preživel F. G., ki je bil januarja 1944, ko so zanj bohinjski vosovci spraševali blejsko-gorjanske, gozdni čuvaj v Bohinju, prej pa je delal v Gorjah. Menda je bil pri policiji in je hodil za partizani. »Poročajte, kako je z njim, ali se ga sme likvidirati in, za kaj naj ga zaslišimo.« (3, 20)

Tudi ljubezenske zveze z okupatorji so bile nevarne. A. U., ki je imela ljubezensko zvezo z nekim orožnikom, so 22. oktobra 1944 aretirali vedevejevci in narodna zaščita v Bohinju in jo poslali naprej. (2)

F. B. in njegov oče J. B. sta novembra 1942 izdala partizane v Bareči dolini v Bohinju. En partizan je padel, drugi je bil ranjen, ujeta je bila partizanka. Čez nekaj dni so partizani prišli zasliševati F. B., a se je izlekel. Drugi delavci so se potegnili zanj. J. B. se je umaknil na Koroško. Eden od bohinjskih partizanov je hotel leta 1943, ko je bil J. B. doma na obisku, usmrtiti tako očeta kot sina, pa drugi partizan ni bil dovolj odločen za kaj takega. F. B. so partizani mobilizirali v noči od 17. na 18. februar 1944. Vosovci so komandantu bataljona naročili usmrtitev in ta jim »je dal izjavo, da se bo to izvršilo, ko pridejo na B. planino«. (3) Vendar F. B. ni bil usmrčen. Padel je kot partizan 20. maja 1944. J. B. pa se po vojni ni vrnil v Bohinje. (20, 51)

Za J. Š., ki je bil mobiliziran v partizane 16. aprila 1943 in je dezertiral 23. istega meseca, so partizani zapisali, da je »kot prvi bohinjski dezerter strašno vplival na moralo v dolini in pokazal pot ostalim tovarišem, ki so dezertirali za njim«. Odšel je v Kranjsko Goro in se jeseni 1943 vrnil domov. Partizani so ga aretirali 21. januarja 1944, pa tudi on ni bil usmrčen. Kot partizan je umrl v partizanski bolnišnici Franji 20. marca 1945. (3, 51)

Verjetno aprila 1943 so partizani 2. bataljona Gorenjskega odreda aretirali gestapovskega agenta K. z Bleda, ki je vzpostavljal zvezo z njimi, in njegovega spremljevalca. Pri njiju so dobili pištoli. K. so usmrtili, spremljevalec pa je ostal živ, ker je imel brata v partizanih. Igra usode se je nadaljevala tako, da sta bila brata kasneje usmrčena, in sicer eden verjetno jeseni 1943, drugi pa

marca 1944 zaradi nameravanega pobega od partizanov. (2, 18, 20, 48, str. 90–91)

Od neuspešnih napadov omenimo, da so partizani 20. decembra 1942 zvečer streljali na okupatorjevo sodelavko K. A. (24, str. 25) in da so decembra 1943 skušali usmrtiti J. P., ki »še ni podlegel«. (1) V. S., partizan od leta 1941, je bil zajet pomladi 1942. Z gestapom je hodil »na hajke, v zasede, pozneje se je umaknil na Koroško. Po osvoboditvi je bil obsojen na smrt, vendar pa je bil pomiloščen«. (35)

Tako kot on so jo po vojni odnesli za zapornimi kaznimi še nekateri obtoženci, ki bi jih po medvojnih partizanskih merilih lahko obsodili na smrt. Vsi ti so možen predmet posebne raziskave.

USMRČENI

Zbranih imamo vsaj nekaj podatkov o 288 osebah, ki so bile usmrčene do konca vojne, in o 38 usmrčenih po vojni. Za nekaj deset oseb pa usode še niso pojasnjenje in podatkov o njih v statističnih pregledih ne navajam. V statističnih podatkih ne zajemam tudi nekaterih znanih povojnih žrtev (npr. 7 žrtev rdeče roke).

Število usmrčenih in datumi smrti

U s m r č e n i

Datum smrti	1941	1942	1943	1944	1945	Po vojni	Skupaj
neznan mesec	0	3	3	14	6	38	
januar		0	2	16	0		
februar		0	6	16	0		
marec		1	2	26	2		
april	0	3	5	16	5		
maj	0	4	3	4	5		
junij	0	6	4	2			
julij	0	2	6	5			
avgust	2	6	4	11			
september	2	8	2	15			
oktober	1	2	10	6			
november	0	2	6	2			
december	0	2	12	5			
skupaj	5	39	65	138	18	38	303

Do poletja 1943, ko so tudi v okrožju Jesenice vzpostavili vodstva in obveščevalno mrežo partizanske varnostno-obveščevalne službe, so partizani usmrtili okoli 80 domačinov, ki so jih šteli za svoje nasprotnike. Največ sodelavcev partizanskega gibanja in drugih domačinov so sovražniki usmrtili leta 1942. Okupatorjevo nasilje je popustilo v letu 1943, se okrepilo v letu 1944, leta 1945 pa so umirali predvsem ljudje v taboriščih. Partizanski pritisk pa se

je nasprotno krepil z naraščajočo partizansko prevlado in dosegel vrh v prvi polovici leta 1944.

Število in deleži usmrčenih po občinah

Občina	Število žrtev	Odstotek prebivalstva
Bled	16	0,56
Gorje	46	1,16
Ribno	15	0,90
Boh. Bistrica	31	1,32
Boh. Srednja Vas	40	1,41
Jesenice	101	0,85
Breznica	16	0,68
Dovje	8	0,54
Kranjska Gora	8	0,49
Rateče	2	0,32
Begunje	8	0,61
Lesce	8	0,60
Radovljica	9	0,43
Skupaj	308	0,85

Tako kot so bile usmrtitve neenakomerno razdeljene v času, tako so različni tudi deleži žrtev po posameznih območjih. Po številu usmrčenih izrazito izstopata obe bohinjski občini in Gorje. Povojne usmrtitve so bile skoraj vse izvršene na Jesenicah, Javorniku in Hrušici.

SPOL, STAROST IN POKLICI USMRČENIH

Med vojno je bilo usmrčenih 243 moških in 45 žensk, vseh 38 po vojni usmrčenih so bili moški.

68 jih je bilo rojenih do leta 1900, med letoma 1901 in 1915 je bilo rojenih 136, od leta 1916 do 1926 pa 46 ter 9 po letu 1927.

Med usmrčenimi so bili ljudje z uglednimi položaji (obrtniki, uradniki, vaški veljaki). Predvsem te so partizani obtožili kot politične nasprotnike (predvsem kot pristaše Slovenske ljudske stranke). Bili pa so tudi delavci, kmetje, gospodinje. Nekateri so bili z družbenega obrobja.

VZROKI USMRTITEV

Motive za medvojne usmrtitve, ki jih je možno razbrati iz pregledanih virov, navajam kot ilustracijo in ne da bi se pri tem spuščal v utemeljenost obsodbe.

O 76 osebah nimam podatkov o tem, česa so jih dolžili. 102 osebi so dolžili sodelovanja z okupatorjem, 31 so jih obtožili kot belogardiste, 13 pa tako sodelovanja z okupatorjem kot belogardizma. Kot gestapovske vrinjence v partizanske enote, dezerterje in zaradi disciplinskih prekrškov v partizanskih

enotah so usmrtili 40 oseb. O 26 osebah pa že sedaj lahko sklepamo, da je malo verjetno, da bi imele na vesti kako omembe vredno krivdo. Zato še ni možno opredeliti, koliko žrtev v vrstah partizanskega gibanja je bilo poleg 9 žrtev črne roke in žrtev, ki so bile posledica očitnih izdajstev in neposrednih spopadov ter zaradi delovanja domačinov, ki so jih usmrtili partizani. (18, 34)

Ker so partizani preprečili večji razmah domobranstva v okrožju Jesenice in ker je bilo v okrožju malo folksdojčerev, ki bi imeli vidnejše funkcije v okupacijskem aparatu, je bilo število usmrčenih po vojni razmeroma majhno. Partizani so po vojni obračunali predvsem z ljudmi, ki jim med vojno niso prišli v roke.

Partizana A. D. in F. K. sta se po dogovoru pustila zajeti sovražniku 9. avgusta 1942. Še isto noč sta vodila sovražno enoto na Jelovico, kjer je na Oblakovi planini padlo 9 partizanov. A. D. je spomladi 1943 brat enega od padlih partizanov peljal na Oblakovo planino, da bi ga tam ustrelil, pa mu je med potjo pobegnil. Kasneje je bil v nemški vojski in partizan v prekomorski brigadi. Na prvem sojenju je bil oproščen, čez več let pa obsojen na zaporno kazen. (33, str. 287/288)

Okrajni odbor Osvobodilne fronte Ribno je 20. oktobra 1944 poročal o F. K.: »Zato se mora tega tovariša takoj odposlati pred sodišče, da tam poda svojo izjavo za ta zločinska dejanja. Sedaj je prišel v partizane na poziv, ki ga je prejel meseca marca. Prišel je največ radi tega, ker bi sedaj moral iti v nemško vojsko in je pred strahom raje šel v partizane.«

F. K. je prišel v partizane 16. oktobra 1944. V noči od 23. na 24. oktober 1944 je pobegnil in se verjetno skrival. »Zadnje čase se je opazilo, da ni bil prav pri pameti.« Usmrčen je bil po osvoboditvi. (2, 18)

F. K. s Koroške Bele je bil usmrčen po vojni. V partizane je odšel avgusta 1941, bil je v boju v Dražgošah in je dezertiral 20. marca 1942. Poslan je bil na Koroško kot partizanski kurir s poklicnim gestapovcem in je tam izdajal. (23, izjava I. V., 35)

Pri mnogih smrtnih obsodbah v pregledanih virih nismo dobili navedenih vzrokov. Partizani so usmrtitve večkrat utemeljevali zelo na kratko. Npr. o F. V. z Laz, ki je bil usmrčen 16. januarja 1944 kot gestapovski plačanec in zato, ker je izdal nekaj ljudi, je vosovec A. D. zapisal samo: »Pri zaslišanju sem bil navzoč, priznal nam je vse.« Tudi o krivdi J. B. iz Predtrga v Radovljici, ki je bil usmrčen 3. aprila 1944 kot gestapovski plačanec, ne zvemo kaj več: »Hodil je okoli in vohunil.« (2)

Ni bilo veliko primerov, ki bi bili deležni resne preiskovalne in sodne obravnave. Način odločanja je bil tak, da za izrek smrtne kazni niso bili vedno potrebni trdni dokazi.

A. H. so partizani usmrtili 18. februarja 1944 v Stari Fužini. Dne 24. januarja 1944 je krajevni obveščevalec napovedal njeno usodo: »Zanjo so samo tri točke: pismo jo opozoriti, jo na miru pustiti, ali pa ubiti. Najkrajši in najsigurnejši proces bi bil zadnji.« (3)

Omenim naj, da je bil njen brat F. H. v gestapovski službi (in je kot tak padel 22. novembra 1944 v Lomu nad Trzičem), drugi brat je delal na občini Bohinjska Bistrica, tretji brat pa je bil v partizanih. Njihov oče je večkrat zahajal na orožništvo. Pri njih so partizani opravili več kazenskih zaplemb. (2, 20)

Nekatere osumljence so usmrtili, čeprav na zaslišanjih niso ničesar priznali.

F. I., ki so ga imeli za nemčurja in pristaša bele garde, je bil aretiran 13. septembra 1944. »Kljub vsemu trudu navzočih obtoženec ni hotel ničesar priznati. (...) Takoj na prvo zastavljeno vprašanje se je ponesnažil v hlače. (...) Kljub trdovratnemu zadržanju obtoženca ob priliki zasliševanja je bil na zahtevo naroda v prisotnosti sekretarja Ok. K (Okrajnega komiteja, op. p.) KPS (...) F. I. likvidiran.« (2)

Občinski tajnik M. Z. je bil usmrčen 28. oktobra 1943. Zaupali so mu prehranjevalni urad. Pri razdeljevanju živilskih kart je zapostavljal »naše ljudi«. Dolžili so ga, da je bil v nemški vohunski službi in povezan s protirevolucionarji. Na zaslišanju ni govoril, »tudi o osebah, s katerimi je bil on v zvezi, ni povedal niti toliko, kar je pri ljudeh splošno znano«. (3)

Domačini, usmrčeni zunaj okrožja

Usmrčenih je bilo tudi nekaj ljudi z obravnavanega območja, ki jih je vojni metež zanesel v kraje zunaj okrožja.

V. B. z Jesenic je bil ujet kot partizan januarja 1942. Nato je bil vohljáč gestapa na mejnem bloku na nemško-italijanski meji v Šentvidu pri Ljubljani, kjer je živel pod lažnim imenom P. B. in imel nalogo nadzirati prišleke z Gorenjskega. Ljubljanski vosovci so ga usmrtili 15. julija 1942. (23, izjava I. V., 35)

I. J., ki je po izpustu iz ljubljanskih zaporov odšla v partizane na Dolenjsko, in D. M., ki je izdajala na Gorenjskem, sta bili verjetno usmrčeni v Ljubljanski provinci.

Zakonca L. H. in A. H. sta bila verjetno usmrčena kot gestapovska sodelavca v Srbiji. (18, 23, izjavi I. J. in I. V.)

Nenačrtovani razplet

Še v miru se pogosto, v vojni pa še pogosteje, stvari ne uresničijo tako, kot ljudje predvidevajo, da se bodo. Tudi pri lovu na ljudi so se partizanom in njihovim žrtvam stvari večkrat nenadejano zapletle ali razpletle.

Pastir J. Č. je septembra 1941 izdal dva partizana. Dne 17. decembra 1941 so ga partizani skušali usmrtiti. Pred njimi je bežal proti Bledu, pa ga je na begu ustrelila sovražna patrulja. (69, str. 169)

Junija 1942 so šli partizani usmrtit F. M. v Lesce. Pri tričlanski družini pa je bil še en obiskovalec. Ko so prišli partizani, sta žena in sin planila skozi okno. Nanju so partizani, ki so bili zunaj v zasedi, streljali in ubili ženo. (61, str. 69/70)

Vosovci okraja Ribno so marca 1944 šli po pištolo k ribiškemu upravniku R. na Bled. Ni hotel odpreti. Žena je hotela telefonirati na orožniško postajo, a so partizani pretrgali kabel. Vosovec I. Z. je vdrl skozi vrata. R. je čakal v nadstropju. Hotel je streljati, a mu je zatajila pištola. Skočil je skozi okno na verando in padel z nje. Podlegel je čez dva dneva. (2)

Gestapovski oproda J. M. se je usmrtil po nesreči, ko mu je padla pištola na tla in se sprožila. (39, str. 173)

Sporne obsodbe

Jože Vidic omenja primer, ko so partizani dobili prijavo zoper nekoga v okraju Kranjska Gora. Med zaslišanjem jih je prepričal, da ga je ovadil sosed zaradi medsebojnega sovraštva. Soočili so ju in ovadenega izpustili. (71, str. 82) Če so partizani nekaj lažnih obtožb razčistili, pa so včasih tudi lažne ali premalo preverjene obtožbe zadostovale za smrtno obsodbo.

M. T. z Jesenic je bil usmrčen 25. junija 1942. Ker je videl skupino mladincev, ki so si po napisni akciji z rok čistili barvo, so partizani skleпали, da jih je izdal on. Vendar jih skoraj zagotovo ni. Od skupine mladincev, ki so opravili napisno akcijo, so bili aretirani štirje, peti, ki je morda skupino izdal, pa ne. Vendar so to odkrili šele po vojni (23, izjava I. V., 69, str. 299–300)

V nekaterih primerih je možno iz vsakdanjega ravnanja usmrčenih pred smrtjo sklepati, da se niso počutili krive.

J. P. iz Spodnjih Gorij je bil usmrčen 14. januarja 1944 »po nalogu terencev... kvaril je ugled naše organizacije«. (2) Po spominih hčerke je bil J. P. včasih za tolmača, ker je znal nemško. Bil je propagandni vodja pri Koroški ljudski zvezi, vendar je večino gradiva, ki bi ga moral razdeliti po vasi, sežgal. Pred partizani se ni skrival. Kot delovodja na žagi je redno hodil na Pokljuko. Ko je izginil, ga je žena P. P. s hčorama šla iskat na Pokljuko. Prišle so v partizansko taborišče. Hčeri so ločili od matere, češ da jo morajo še nekaj vprašati. Mater so usmrtili, hčeri pa poslali v Cerkno, kjer so ju dali k nekemu kmetu. V zadnji ofenzivi so ju zajeli okupatorji. Aprila 1945 sta prišli do Kranja. (23, izjava B. D.)

Ena od značilnosti partizanskega sodstva je bila, da so usmrtili več zakonskih parov, kar omogoča sklepanje, da so kolektivizirali krivdo moža in žene.

F. G. so usmrtili 28. julija, njen mož J. G pa je bil usmrčen 13. avgusta 1943. F. G. je, »ko je njen mož dezertiral iz partizanov, venomer tožila naše tovariše in njihove starše, tako dolgo, da so jih preselili«. Trdila je, da je mož dobil 300 rajhovskih mark, »zato, ker je izdal logar 3. čete I. bataljona«. Ker se je bal kazni, se je umaknil v Celovec. (2) Potem ko so partizani vzeli ženo, se je vrnil in jo iskal skupaj s policijo. Partizani so dosegli, da mu je žena napisala pismo, naj pride na zvezo. Prišel je 12. avgusta. S seboj je prinesel zvezek, v katerega je napisal več pisem. Ko je čakal »na vezi«, je napisal še nekakšen dostavek. »Na koncu si pa kakor Pilat umije roke in zvrne vso krivdo 'uničenja njega, žene, doma in otrok' nad izvršilci zaslužene kazni«. (3)

J. M. in njegova žena N. M sta bila usmrčena 23. marca 1944 »radi zvez in denonciranja s svojim sinom. Likvidacijo so zahtevali legalci (sodelavci partizanskega gibanja, op. p.)«. (2)

Zakonca J. R. in M. R. sta bila usmrčena 6. aprila 1944. On zato, ker je agitiral za protirevolucionarje in izdajal partizanske prehode, ona pa zato, ker mu je pomagala in ker je vzdrževala zveze z Ljubljano »Aretacija je bila nujno potrebna.« (2)

Nekajkrat so se partizani odločili za kaznovanje več članov ene družine.

Dne 15. decembra 1943 je na Goreljku na Pokljuki padlo 66 do 71 partizanov 3. bataljona Prešernove brigade, 9 pa jih je bilo ujetih. (59) Po porazu so partizani manj iskali vzroke poraza na svoji strani, ampak predvsem, kdo je bataljon prijavil okupatorjem.

Izdaje so obtožili tudi J. M., ki je rekel, »da je on zaprisežen, in da je on moral prijaviti, da je sebe kril«. V zvezi z J. M. so zapisali, da naj bi tedaj padlo okoli 60 partizanov. (3)

Kot glavni krivec je bila obtožena družina S. z Gorjuš.

J. S. mlajši je bil usmrčen 18. aprila 1944. Obdolžen je bil, da je bil kriv za razbitje 3. bataljona, pri čemer naj bi padlo 56 žrtev. Sovražnike je vodil na

Goreljek, oblečen v uniformo. Napadalcem naj bi razkril stražarska mesta. Dali so mu tudi pištolo, da je po boju streljal ranjence v glavo. Vsega skupaj so ga bremenili za 65 žrtev – poleg Goreljka so navedli še dva padla v tehniki na Gorjušah. (2, 3)

Dne 2. aprila 1945 so bili usmrčeni še 4 člani družine S. J. S. starejšemu in njegovi ženi J. S. so očitali, da sta napeljevala otroke k vohunstvu in izdajam. Na zaslišanju sta sprva tajila, »ko pa so jima otroci A. S. in F. S. in A. S. povedali v obraz, sta priznala, da sta prejemale denar, jih nato navajala in učila, kako naj se zadrže. Mati J. S. je pri zaslišanju obupano izrekla: 'Bog pomagaj, sedaj bomo pa postreljeni, ker smo izdajali. Marija pomagaj, sedaj bomo morali na oni svet brez spovedi.' Otroci so v kratkem priznali vsa njihova dejanja, toda do datuma in natančno se ne da izveleči iz njih, ker niso normalni, in zato, ker so mnogokrat izdajali, se ne spominjajo točnih datumov in ne vedo, koliko denarja so prejeli. Vsi se zadržijo spokorno, posebno mati, joče brez solza. Izrazila se je, da ne bo nikdar več opravljala izdajalske službe oziroma učila otrok, ako se vrne domov«. Bili so usmrčeni zato, da »se zabriše vsako sled, radi sramotnega izdajstva, ki je povzročilo okoli 50 smrtnih žrtev (od tega naj bi jih bilo 45 na Goreljku, op. p.) in veliko škode našim tov. in civ. prebivalstvu«. Razlog za usmrnitev je bila tudi bojazen oznovcev, da ne »bi vsled hajke prišli zopet v okup. službo«. (2)

A. S. in F. S. sta bila usmrčena, ko sta imela 14 in 15 let. Tako si lahko zastavimo vprašanje, ali je vojni hudič tako ušel iz steklenice, da so bili tarča tudi otroci.

Največ mladostnikov iz okrožja, ki so bili rojeni leta 1927 ali mlajši, je padlo v partizanih, in sicer 51, 4 so izgubili življenje kot sodelavci partizanskega gibanja, 15 so jih pobili nacisti kot civilne žrtve vone, 1 pa je bil žrtev izseljeniškega taborišča. V zavezniških bombardiranjih jih je izgubilo življenje vsaj 12. Nekaj otrok je bilo po koncu vojne žrtev nesreč z vojnimi sredstvi. 7 učenk, ki so umrle zaradi eksplozije peklenskega stroja, ki so ga po naročilu partizanov v meščansko šolo prinesli njihovi sošolci, je bilo žrtev nesrečnega naključja. Čeprav so partizani usmrtili tudi ljudi, ki so bili skrbniki družin, se nad otroki praviloma niso znašali. (18)

V družini T. iz Spodnjih Gorij so bili partizanski nasprotniki. Oznovci so poročali, da je 29. avgusta 1944 A. T. videl partizana, ki je bil na obisku doma v Spodnjih Gorjah. To je povedal bratu M. T., ki je bil kot mobiliziranec v nemški vojski doma na dopustu. Ta je šel s kolesom po orožnike. Partizana so aretirali in ustrelili na poti iz Gorij proti Rečici, naslednji dan pa požgali njegovo hišo. (2) Nadrejeni so dali ukaz, da je treba družino T. izgnati, a so borci vojske državne varnosti, »še predno so dobili nalog z moje strani, likvidirali vse tri družinske člane in napravili rekvizicijo«. Vedevejevci so 13. septembra 1944 šli tja na kazensko zaplembo. Postavili so zasedo za hišo. Potem je prišel gospodar z otroki in na partizane naščuval »velikega policijskega psa«. Ti so začeli streljati in ubili gospodarja J. T. ter njegova sinova, desetletnega A. T. ter osemletnega K. T. Tretji sin je bil ranjen, hčerki pa sta pobegnili. Partizani so ocenili, da je dogodek »ljudstvo sprejelo z navdušenjem«. (2)

Primer je nezmerno opisan v knjigi o delovanju vojske državne varnosti: »Patrulje 4. čete (V. bataljona 2. brigade vojske državne varnosti, op. p.) so

med 11. in 19. septembrom okrog Gorij aretirale več nevarnih izdajalcev, med njimi 13. septembra zgloglasno gestapovsko trojko T., očeta in dva sina. V tej akciji, v kateri so se skušali zloglasni gestapovci in zasledovalci partizanskih enot, kurirskih javk in bolnišnic braniti z orožjem in s pomočjo dresiranega policijskega psa, je patrolja vse tri izdajalce ustrelila, v poročilo o ubitih je prišel tudi policijski pes.« (74, str. 94)

Usmrčeni med potjo na sodišče oziroma pri poskusih pobega

M. Ž. so oznovci omenili 25. avgusta 1944 v »seznamu oseb, ki neorganizirano rovarijo in klevetajo proti OF v okrožju Jesenice«, in sicer, da je trosil »okrog lažnive vesti, da tov. B., D. in M. (oznovci, op. p.) pobijajo ljudi kar na svojo odgovornost«. M. Ž. je kot člana bele garde omenil 29. avgusta 1944 zasliševani F. M. M. Ž. so aretirali 21. septembra. Ni priznal, da bi bil belogardist, je pa bil partizanski nasprotnik. Enemu od zasliševalcev je rekel: »Vrzi proč ta kol (puško), saj ne boste nikoli zmagali.« Štab odreda ga je poslal »na sodišče in je bil pri transportu likvidiran«. (2)

Tudi nekatere druge odločitve o usmrčitvah v primerih, ko so bili obtoženci usmrčeni med pohodi oziroma ko so se v bližini pojavile sovražne enote, kažejo, da so v nekaterih primerih o življenju in smrti obtožencev odločali kar njihovi spremljevalci. Tako so v krajšem obdobju jeseni 1944 patrolje 1. in 4. čete 5. bataljona 2. brigade vojske državne varnosti aretirale 15 osumljencev in jih od teh 6 usmrtili »zaradi upiranja ali poskusa pobega«. (74, str. 94)

Kazen ne glede na posledice

Večino osumljencev, ki so jih prijeli, so partizani usmrtili, čeprav mnogim niso dokazali, da je njihovo delovanje imelo hujše posledice.

Sosedi A. J. in C. K. sta bili aretirani 17. marca 1944. Partizani so ju zasliševali skupaj. Krivili so ju, da sta nameravali ovajati sodelavce partizanskega gibanja orožnikom. Med zaslišanjem je C. K. očitala A. J., da »ako hočeš po pravici govoriti, se že veliko hudega storila ljudem in jim obetala, da jih boš spravila v Begunje. Še meni si grozila. Tako je nastalo pravo prerekanje med njima«. Nadalje so zasliševalci obremenjevali obtoženki s tem, da sta slabo govorili o partizanih in da sta se družili z okupatorji. Slednje je bilo razumljivo, saj sta obe delali v vojašnici na Bohinjski Beli, C. K. pa je bila po rodu s Koroške in so jo hodili obiskovat Korošci, ki so bili kot vojaki v kasarni. A. J. in C. K. sta bili usmrčeni 18. marca 1944. (2, 3, 4)

A. A. je bil usmrčen verjetno konec julija 1943, ker »se je prostovoljno javil, da je hodil za partizani. Sam je priznal, da je hodil za partizani nad Begunjami in da je imel 10 Rm dnevno«. (3)

F. K., ki je bil usmrčen 27. novembra 1943, je bil obdolžen, da »je bil v gestapovski službi od leta 1941. Hodil je s policijo za partizani«. (3)

T. U. je bila vdova, mati 7 otrok. Šefu železniške postaje E. V. (partizani so ga usmrtili 26. aprila 1944) »je nosila informacije in izvrševala naloge, katere ji je zadal on«. Šefu je ovadila sostanovalca A. R., ki je zato konec marca 1944 odšel v partizane, bil nato ujet in ustreljen. Ko so njeni otroci opazili partizansko taborišče, je ona to prijavila, in taborišče so napadli policisti. Partizani niso imeli izgub, bili pa so »ob vso spremo«. Vosovci so hoteli T. U. aretirati že leta 1943, a je bila »premetena ženska, ter se ni nikdar podajala (v) zanjo nevarne kraje«. Verjetno septembra so jo aretirali borci vojske državne

varnosti. »Tako po aretaciji jih je začela zmerjati in pljuvati v obraz.« Po zaslišanju so jo hoteli poslati naprej, »toda nesrečno naključje jih je prehitelo in prekrižalo račune«. (2)

J. S. je bil usmrčen 19. marca 1944, ker so ga sodelavci partizanskega gibanja »večkrat videli v policijski uniformi«. (2) Tudi malokateremu od tistih, ki so jih usmrtili predvsem kot protirevolucionarje, so partizani očitali dejanja s trdno dokazljivimi posledicami. Albin Gasar in Valentin Markež navajata kot motive za usmrtitev npr. za P. A.: »Vedno je zastopal pravo slovensko korist ne glede na to, kaj bodo rekli na desni ali levi. Dobival je razna grozilna pisma, a se ni dal oplašiti.« Za F. P.: »Zaupal v zahodne zaveznike in v tem smislu kot pristaš četnikov generala Mihajloviča tudi deluje.« Za F. B.: »Kot narodno čuteč mož ni mogel odobravati brezobzirnega in krutega klanja slovenskih ljudi po partizanih. In kot človek, ki v vsekem primeru pove resnico, svojega mnenja tudi tukaj ni skrival.« Za I. A.: »Narodna čast mu ne pusti, da bi zatajil svoje prepričanje, zato ostane kljub vsej nasprotni propagandi kraljev pristaš.« Ter za skupino usmrčenih iz zgornje bohinjske doline: »Vsi navedeni so bili zavedni Slovenci, cerkveni pevci in člani katoliškega prosvetnega društva.« (39)

Ti in podobni primeri po svoje ponazarjajo, kako v ključnem spopadu med nacisti in uporniki ni bilo tretje poti. T. i. belo- in plavogardiste so v okrožju partizani posebej ostro preganjali jeseni 1943 in do jeseni 1944. S tem so onemogočili vodilne politične nasprotnike.

V kleščah izdaje

Posebej so se partizani skušali maščevati tistim, ki so izdali partizanske enote ali partizanske sodelavce. Nekajkrat je med dogodkom, zaradi katerega so bili ljudje obsojeni, in njihovo usmrtitvijo minilo precej časa.

Dne 3. januarja 1942 so partizani izvedeli, da je občinski tajnik F. R. po telefonu posredoval okupatorjem obvestilo, ki mu ga je o partizanih dal F. S. Slednji se je preživiljal z nabiralništvom, obenem pa je vohunil. Partizani, preoblečeni v nemško uniformo, so ga pretentali in povedal jim je o svojih izdajah. Tako F. R. (ta 3. decembra 1942) kot F. S. sta bila usmrčena. Partizani so požgali tudi koč F. S. (24, str. 385, 72, str. 172)

Dne 12. februarja 1943 so partizani usmrtili J. Š., ki je 12. marca 1942 izdal bohinjska prvorborca, ki so ju sovražniki odkrili 13. marca v pastirskem stanu na planini Voje. Enega so ubili v boju, drugega pa zajeli in ustrelili kasneje. (3, 51, str. 205)

A. M. iz Jereke, F. S. z Gorjuš in J. S. iz Bohinjske Čejšnjice so bili usmrčeni 8. februarja 1944. Usodo J. S. bomo opisali v zvezi s primerom J. I.

Dne 9. marca 1942 so v Jereki aretirali A. D., dekle prvorborca T. G., gospodinjso M. Š., pri kateri se je A. D. skrivala, in V. C. Slednjega so naslednjega dne spustili, A. D. in M. Š. pa so poslali v koncentracijsko taborišče, kjer je M. Š. preminula.

A. M. je bil obtožen, da je izal A. D. Med zaslišanjem se je izgovarjal na ženo: »Midva sva se skregala večkrat, ker žena ni bila tiho, jaz sem pa nedolžen!« Trdil je, da je večkrat videl partizane, pa jih ni prijavil. (3)

O tem, da morda usmrtitev A. M. ni bila najbolj utemeljena, priča to, da je njegova žena od 1. julija 1944 do 1. maja 1945 prejemale 60 rajhovskih mark mesečno kot podporo »od partizanov proti podpisu«. Od 1. maja 1945 do 29. avgusta 1945 (to je bil verjetno datum prijave vojne škode), pa 600 din. (19)

Tudi F. S. so partizani obtoževali, da je izdal A. D. Poleg tega je bil obdolžen, da je izdal partizana, ki je bil težko ranjen 3. januarja 1942 na Barjanci nad Bohinjsko Belo. 4. januarja 1942 so ga ujeli na poti do prvih hiš na Bohinjski Beli in ga kasneje ustrelili. F. S. je partizana, ki ga je spraševal za pot na Slamnike; usmeril proti Bohinjski Beli in ga šel prijaviti. Na zaslišanju se je izgovarjal, da ga je k prijavi nagovoril sovaščan, dejanje pa je opisal takole:

»Ti si popustil vola in šel prijaviti onega partizana?»

– Sem ja prijavil, ker sem bil preslabo podučen! Vem, da nisem prav naredil!

'Priznaj, da si povedal pravo smer za onega partizana!'

– Ja! Sem povedal!

'Koliko si dobil za ono izdajstvo?'

– Orožnik je rekel, da več ne more dati, kot deset RM, ker so že štirje prijaviteli!« (3)

To izdajstvo je verjetno res zagrešilo več ljudi. Jože Vidic omenja, da je partizana izdala neka ženska z Bohinjske Bele, ki pa je partizani niso kaznovali. (72, str. 183–196)

I. S. je bila usmrčena 29. julija 1943. Partizani so jo označili kot fanatično nemčurko. Zanimarjala je svoje otroke. »Morala je biti že izredna prilika, da se je pošteno umila. (...) Županu Weisenbachu je dostavljala točno in hitro vse babje čenče, tako da so te še tople dosegle njegova ušesa. Ponoči je prisluškovala po oknih, ter zalezovala naše tovariše.« Obtožena je bila tudi tega, da je potem, ko so partizani v Soteski 10. junija 1943 napadli vlak, »spraševala otroke, kateri domačini so bili prisotni pri akciji«. Nacisti so po tem partizanskem napadu 16. junija 1943 izselili več deset bohinjskih družin. (3) Vendar to ne zgolj zaradi I. S. Pri zaslišanju potnikov z napadenega vlaka je mladoletna T. R. iz Bohinjske Bistrice povedala, koga od partizanov je spoznala. T. R. partizani niso kaznovali. (51, str. 80)

A. Z. starejši je maja 1943 pasel krave blizu kurirske postaje na Gorjušah nad Sotesko. Ovadil je kurirje in v sovražnem napadu sta dva kurirja padla. Partizani so ga usmrtili 21. junija 1943. (3, 19, 71, str. 16)

Od domačinov, ki so oblekli sovražno uniformo, so največ žrtev partizanom povzročili raztrganci. Tudi njihovo delovanje še ni dovolj raziskano.

Nekaj podatkov o njihovem delovanju je na zaslišanju 9. maja 1945 povedal I. B. Ta je bil partizan od 16. maja 1944. Dne 29. novembra je bil ujet, 9. decembra pa so ga izpustili iz zaporja, da je vodil sovražno enoto do partizanskega bivaka na Mežakli. Ta je bil že prazen. Od takrat je I. B. »ostal kot gestapovec. Udeležil sem se, kar mi ostaja v spominu, še 8 hajk na partizane«. V teh hajkah je sodelovalo po okoli 25 raztrgancev in prav toliko pripadnikov protiletalskega topništva. Dne 17. decembra so zajeli 8 partizanov. Od 22. do 24. decembra so postavljali zasede, v katerih je nekaj partizanov padlo, nekaj jih je bilo ujetih. Dva partizana so ubili v začetku marca 1945. Okoli 20 raztrgancev je pod vodstvom gestapovca Brucka sodelovalo v marčni ofenzivi na Primorskem. V škofjeloških hribih je bilo ujetih več partizanov. Dne 23. marca je major esesovske policije ukazal ustreliti 23 partizanov in 6 partizank. »Javilo se nas je prostovoljno 10 slovenskih gestapovcev ... Postrelili smo jih s puškami in brzostrelkami, ter jih pustili tam na licu mesta ležati.« 3 raztrganci so sodelovali pri umoru organizatorke mladine iz Cerknega. Raztrganci so se

nato vrnili na Jesenice. I. B. se je 3. maja predal partizanom, ker ga je k temu nagovoril L. L., ki je bil partizanski zaupnik med raztrganci. I. B. so usmrtili. (12, zaslišanje I. B.)

DOMINE

Običajno so partizani osumili krog ljudi, ki so bili tako ali drugače povezani med sabo. In če so usmrtili enega od njih, se je večkrat zgodilo, da so prišli na vrsto tudi drugi.

Obračun na Jesenicah

Na Jesenicah se je obračun partizanov s protirevolucionarji zelo zaostрил. Od novembra 1943 do marca 1944 so partizani v tedanji občini Jesenice usmrtili okoli 30 oseb, od tega novembra in decembra 1943 vsaj 8, januarja 1944 vsaj 7, februarja vsaj 2. Najhuje je bilo marca, ko so 11. in 12. ter 20., 22. in 25. marca usmrtili vsaj 11 oseb. (18)

Razmerja so bila izredno napeta, saj so partizanski nasprotniki, znani kot črnorokci, pričeli usmrčevati sodelavce partizanskega gibanja. Od 22. decembra 1943 do 1. aprila 1944, ko je črna roka v okrožju nehala delovati, so jih usmrtili 9. (70, str. 5–12 in 50, 164)

H. V. so partizani ocenili kot zagrizenega klerikalca, ki je začel odkrito delovati proti partizanskemu gibanju potem, ko so partizani 20. marca 1944 usmrtili predvojnega banskega svetnika P. A. Pismo, ki ga je H. V. pisal 22. junija 1944, kaže, kako je zorelo protipartizansko razpoloženje med pristaši predvojne klerikalne politike: »Brata sprašuješ, kako je z menoj in če sem še korajžen ter še istih misli, kot sem bil. Resnici na ljubo ti priznam, da sem še vedno in še bolj zagrizen. Čimbolj posegajo v naše vrste, bolj se oklepam mržnje proti njim. Čimbolj segajo po orožju proti nam in prelivajo nedolžno kri, tembolj me kliče ta kri, naj ne bo zastonj prelita. Čimbolj se ohlaja kri nedolžnih žrtev (v) grobovih, tem bolj vroča postaja moja kri. Ko pa zavre, ne bo več usmiljenja in ne bom tudi jaz ne poznal nikogar. (...) Te vrste (domobranske, op. p.) se množijo iz dneva v dan. Pristopajo tudi oni, ki so se vrnili iz goše. Pripovedujejo tudi razne stvari in ni tako rožnato, kakor si eni predstavljajo. Tudi tam se že krha, čeprav je ves ta neumni folk za nje. Tudi te bo še srečala pamet...

Ostani, kar si bil 'trda gorenjska korenina'. Zvest svojim načelom in ne oskruni svojega značaja. Bodi veren, ter ne pozabi, da si sin slovenske matere. Upam, da boš ob času še korakal v naših vrstah.« (2)

H. V. je bil ustreljen na Stegnah med Hrašami in Lescami 7. julija 1944. Na zvezo ga je zvalil partizan, ki mu je H. V. pisal navedeno pismo. Partizanu so pred tem domobranci ubili očeta. (1, 23, izjava A. K. 39, str. 196–197, 61, str. 160–161)

Po vojni je bilo veliko pozornosti namenjeno četniški organizaciji na Jesenicah.

Večkrat je bila opisana vloga in usmrtitev F. P. Po starejših spominih je bila v okraju Jesenice »zelo močno... razširjena plava garda«. F. P. je v tej izjavi omenjen kot glavni četniški organizator. Bil naj bi »rezervni kapetan bivše jugoslovanske vojske... kateri je teroriziral tukajšno ljudstvo in posebno

pristaše NOP (narodnoosvobodilnega pokreta, op. p.) s pismeno in ustmeno propagando ter jih izdajal okupatorju«. (78)

V mlajših spominih je F. P. omenjen že kar kot major, »glava plavogardizma na Gorenjskem«. (57)

Tudi Jože Vidic je razložil »plavogardistično zaroto«. Oktobra 1943 so vosovci dobili v roke seznam ljudi, ki so bili na četniškem sestanku na Jesenicah. F. P. je ustanovil in vodil »četniški pokrajinski pododbor za Gorenjsko«. Četniki so delovali pod pokroviteljstvom gestapa in imeli zvezo s predvojnimi klerikalnimi politikami. (70, str. 50–67 in 140–147)

F. P. je bil usmrčen 7. decembra 1943. (20)

V ne najbolj skladnih inačicah, ki so prepričljiv dokaz o varljivosti in raznovrstnosti spominskih zaznav, je opisana zgodba J. T.

Po nekoliko literarizirani zgodbi Franca Konoblja je J. T. v partizane poslal gestapo. Ko je začutil, da ga partizani sumijo, je pobegnil in izdal taborišče, v katerem je padlo več partizanov. Nato se je skrival »po kletah doma in pri sorodnikih, a sestanki z J. S. so se vedno bolj množili. Končno ga je moral Gestapo vzeti pod zaščito.

Toda odločna partizanska roka ga je našla tudi v mišji luknji. Ni ga rešil močan zapah in tudi pištola v žepu mu ni pomagala.« (49, str. 297–298)

Druga zgodba pove, da je bil J. T. organizator plave garde in da je konec 1942 ali v začetku 1943 vstopil v partizane. Ker so ga vosovci zasledovali, je dezertiral nekako v septembru 1943 »in se skrival doma in po raznih hišah simpatizerjev plave garde. J. T. je vse izdal okupatorjem in so nato sledile aretacije aktivistov in hajke. Lager na Mežaklji je bil napaden, kjer so se le s težavo partizani rešili. Naša VOS grupa je J. T. ves čas akciji zasledovala tako in dokončno je bil decembra meseca 1943 likvidiran še en funkcionar – tujec, kateri je verjetno prišel začasno v pomoč plavi gardi in pa njegova mati.« (78)

V tretji inačici piše, da »je T. tedaj pobegnil na Jesenice z velikim spiskom naših terenskih delavcev. Takrat se je govorilo, da je imel na spisku okoli 200 ljudi oziroma, da se je šlo za ljudi, ki naj bi jih izdal gestapu...

Mislim, da je bil uspeh v tem, ker smo ga našli, pripravili in izvedli akcijo v roku treh dneh. Brzino je zahteval tudi okrožni komitet. Na sestanek smo poklicali njegovega sorodnika, ki nam je povedal, kje je. Ker je bil tudi sam osumljen plavogardizma, smo mu ponudili zaščito. Naš predlog je sprejel in tako je bila likvidacija izvršena v neposredni bližini žandarmerijske postojanke. Ko smo vdrli v stanovanje, je bil pri njemu še eden izmed njegovih sodelavcev, ki je bil prav tako likvidiran.

J. T. ni uspel gestapu izdati naših aktivistov, ker smo ga prehiteli, prav tako mu v tem času ni uspelo, da bi pripravil kakšne akcije s pomočjo Nemcev na partizanska taborišča.« (57)

Zgoraj omenjeni sorodnik J. T. je bil bratranec F. T., načelnik Narodne zaščite v okraju Bohinj, ki je 4. decembra 1944 izjavil, da mu je J. T. dajal plavogardistično literaturo in dvakrat po sto rajhovskih mark nagrade. F. T. je o tem obvestil načelnika vosa I. V in je po sporazumu z njim nekaj literature razdelil, večino pa uničil. (2)

Po Jožetu Vidicu je bil J. T. pomemben gestapovsko-plavogardistični vrinjenec v partizanske vrste. Bil je partizan od marca 1943, od poletja 1943 pa intendat in član partijskega komiteja za rajon Jesenice. Pobegnil je sredi

novembra 1943. Nekaj dni pozneje je bila na Mežaklji hajka, v kateri so padli trije partizani (po oznovskem poročilu je to hajko zakrivil J. S., partizanski dezertar z Rečice, op. p. (2)). Dne 10. januarja 1944 je član okrožnega partijskega komiteja obvestil vosovce, da ima J. T. »spisek sedemdesetih naših sodelavcev in grozi, da ga bo izročil gestapu«. Okrožni komite je ukazal njegovo usmrnitev. Vosovci so J. T. zasledovali od pobega. Njihov zaupnik, ki ga je poznal, se je večkrat srečal z njim v stanovanju, kjer se je J. T. skrival pri starših. Zaupnik je po dogovoru z vosovci 13. januarja 1944 prišel na obisk k J. T. in odšel ob šestih. Takrat so skozi vrata vdrli vosovci, ki jih je do hiše pripeljal drugi zaupnik. (70, str. 81–98)

Albin Gasar in Valentin Markež omenjata J. T. kot vidnega narodnjaka. »Bil je vedno na poti po poslih za OF. Zato ni nič čudnega, da ga je gestapo imel dvakrat zaprtega v Begunjah, kjer je dvakrat prestajal strahovita zaslišanja (J. T. je bil v kaznilnici v Begunjah zaprt od 23. septembra do 23. oktobra 1942, op. p.). Ko so ga hoteli prijeti tretjič, jim je še pravočasno ušel v gozd.« Po pobegu od partizanov se je J. T. skrival tako pred gestapom kot pred partizani. Po usmrnitvi J. T., njegove matere in svaka je Osvobodilna fronta izdala letak, »v katerem trdi, da je bil J. T. ubit zaradi ustanavljanja 'plave garde'... Njegovega svaka so ubili, ker mu je pri tem poslu pomagal, mater pa zato, ker je sina skrivala«. (13, 39, str. 185–186)

O F. F. so v vosovskem poročilu omenili, da je »imel ustaško legitimacijo. Bil je tudi plavogardist«. Ni pa izključeno, da je bil pri J. T. predvsem zato, ker je bil njegov svak. Še manj verjetna je krivda M. T., matere J. T. Vosovec I. V. trdi, da so ubili vse v hiši preprosto zato, da so obvarovali zaupnika, ki je pokazal partizanom pot do hiše. (2, 22, izjava I. V.)

J. T., M. T. in F. F. so bili usmrčeni 13. januarja 1944. (20)

Brez mere v Bohinju

V Bohinju je bilo partizansko nasilje na območju, ki ga obravnavamo, najhujše. Ob tem pa je treba poudariti, da so v Bohinju partizani pridobili zase več novincev, živine, hrane in še marsičesa kot drugod v okrožju.

Jeseni 1942 je bilo usmrčenih 8 Nomenjcev, in sicer 3. septembra J. K., zakonska para M. M. in F. M. ter I. Z. in M. Z., 24. septembra T. A. in 14. novembra zakonca T. Ž in B. Ž. Postajenačelnik T. A. je bil dejaven nacistični sodelavec. Manj jasni so razlogi za usmrnitev preostalih, verjetno pa je šlo za maščevanje za dogodke po decembrski vstaji, ko so nacisti z Nomenjci ostro obračunali. (18)

Ivan Jan je v pripovedi Mrtvi ne lažejo zapisal zgodbo o J. I. iz Srednje vasi in ob njej tudi druge bohinjske dogodke, ki v zgodovinski realnosti z J. I. niso bili povezani. (43) Zaradi vpletenosti v spletko J. I., ki so ga partizani usmrtili 10. oktobra 1943, so bili usmrčeni še I. Ž. 12. junija 1943, J. S. konec julija 1943, I. P. 23. oktobra 1943, R. O. 11. novembra 1943, M. I. in A. I. 26. januarja 1944 in A. M. 8. februarja 1944.

Dne 5. junija 1943 so trije partizani, ki so prišli po tobak v Srednjo vas, padli v zasedo. Eden je padel, drugi je bil ranjen, tretji je ušel. Ranjenec se je zatekel v gospodarsko poslopje J. I. in bil izdan. Izdajalec je bil J. I., ki pa je prepričal partizane, da je ranjenca izdal I. Ž., ki je z očetom naslednje jutro brisal sled za njim. I. Ž. so partizani dobili, ko so 10. junija 1943 ustavili vlak v Soteski. Dne 12. junija so ga usmrtili. Vosovci so poročali: »Fant je kar sam

od sebe začel pripovedovati o vsem tem. Rekel je, da bo za tistega, ki mu bo dal zaslužka. Pravil je tudi, da so imeli tri dni zasede okrog B. in da je naznanil J. S. Za sebe je utajil, vendar smo bili točno obveščeni, da je naznanil še par ur preje.« Po vojni je bil I. Ž. ena redkih žrtev partizanskega nasilja, za katero so partizani priznali, da so se pri obsodbi zmotili: »Ugotovljeno je bilo, da je bil I. Ž. žrtev lažnih podatkov provokatorja.«

J. S. so partizani obtožili, da je povedal tedanjemu srenjanskemu županu J. H. da bodo partizani prišli po tobak. J. H. naj bi to javil orožnikom, sam pa je nato odpotoval. J. H. partizani niso kaznovali, J. S. pa so ujeli v Rovtih konec julija 1943 in ga usmrtili. (3, 14, 51, str. 310)

J. I., osrednja oseba te drame, je bil 16. julija 1941 pripeljan v kaznilnico v Begunje, 29. julija pa so ga odpeljali v delovno taborišče Kraut. V begunjski kaznilnici se je spet znašel od 14. avgusta do 2. septembra 1942. (13)

J. I. je bil kovač v Kranjski industrijski družbi na Jesenicah. Leta 1943 so partizani postali pozorni na to, da je bil več mesecev na bolniški. »S potovanj je prinašal partizanom na tisoče cigaret, denar in druge potrebščine. Prinašal je tudi papir, letake, orožje in druge stvari.« Nakupil je opeko za gradnjo hiše. (58) V letu 1943 je bil član Rajonskega komiteja Komunistične partije Bohinj. Še z nekaterimi je septembra 1943 izdal vodilne sodelavce partizanskega gibanja iz Zgornje Bohinjske doline. Dne 16. septembra 1943 so jih aretirali 14. Šest so jih ustrelili kot talce, druge so izpustili. To je bil zadnji resen poseg okupatorja v vrste partizanskega gibanja v Bohinju. (71, 103–104)

Med partizanskimi sodelavci, aretiranimi septembra 1943, je bil tudi A. S. Njegova žena je podkupila paznike, da je lahko nekaj minut govorila z možem. Ta ji je izmučen prišepnil »da je z njimi med drugimi tudi J. I., ki da so ga Nemci posebno kruto močili. Ves obvezan in krvav da zdaj hodi od enega do drugega člana bohinjskega rajonskega komiteja in jih nagovarja, naj vse priznajo, saj Nemci tako vse vedo in ni vredno tajiti«. J. I. pa sploh ni bil aretiran. Žena je to povedala partizanom. Vosovci so J. I. zvabili na dom v Jereki in ga prijeli. Priznal je, da ga je gestapo pridobil za sodelovanje, ko je bil zaprt v kaznilnici v Begunjah. Uredili so mu bolniško in ga zalagali z vsem, kar je dajal partizanom. Dobival je tudi mesečno plačo. (58)

J. I. so partizani zajeli 7. in usmrtili 10. oktobra 1943.

Tudi I. P., ki je bil usmrčen doma v Stari Fužini 23. oktobra 1943, je bil obtožen sodelovanja z J. I. in še nekaterimi partizanskimi nasprotniki. Vosovci so poročali, da je večkrat hodil na Bled in da so ga doma obiskovali policisti in orožniki. Ocenili so, da je bil »belogardist in gestapovski plačanec. Dobival je 10 RM dnevnic. Povzročil je mnogo aretacij in preseljevanja«. (3) Zaradi sodelovanja z J. I. pri izdaji sodelavcev partizanskega gibanja septembra 1943 je bil 10. novembra 1943 aretiran in 11. novembra usmrčen tudi F. O.

Nato sta bila 25. januarja 1944 aretirana M. I. in A. I., brat in sestra J. I. Vosovci so ocenili, da se je z njunim zaslišanjem »popolnoma razgalila gestapovska vohunska organizacija J. I.«. A. I. so očitali, da je kot sodelavec partizanskega gibanja »na račun OF zbiral hrano v svoje osebne namene. Bil je nemški vohun in je vse sporočal bratu Janezu«.

Sestra mu je pomagala pri vohunjenju. »Skrita v grmovju je opazovala, kdo hodi na naše veze.« M. I. je povedala, da so se J. I. in A. I. ter J. S. »vedno

tajno sestajali – vedno pa tedaj, predno je šel J. I. na gestapo na Bled, v Radovljico in v Begunje, ali pa, da je prišel od tam.«

M. I. in A. I. sta bila usmrčena 26. januarja 1944.

J. S. je bil aretiran 7. in usmrčen 8. februarja 1944, hkrati z A. M. iz Jereke.

J. S. se je zagovarjal, da je po navodilih J. I. delal za partizane, je pa vedel za njegovo izdajalsko početje: »'Kako je bilo pred aretacijo dne 16. septembra 1943?'

– J. D. je rekel, da jih bo J. I. spravil v Begunje. Vedel sem za vse, ki so bili potem aretirani. Povedal sem o aretaciji A. M., pa me je zavrnil, da jaz J. I. premalo zaupam!

'Koliko dni naprej si vedel za aretacijo?'

– Sedem do osem dni! – Jaz pripoznam, da sem bil zapeljan od J. I.!« (3)

Tako kot na Jesenicah so tudi v Bohinju partizani obračunali s skupino, ki so ji rekli belogardistična. Usmrtili so okoli 15 oseb, v protirevolucionarni krog so jih šteli blizu 30 (dva sta po vojni pobegnila v tujino) in 13 v mladinsko skupino. Nekateri so bili usmrčeni kljub temu, da so sodelovali s partizanskim gibanjem ali ga vsaj materialno podpirali. (2, 3, 18)

21. november 1943

V. S. so vosovci očitali, da je bil »osebni prijatelj kaplana A. D. Simpatiziral je s staro jugoslovansko vlado«. Leta 1943 »se je tudi on hotel vrniti v našo organizacijo, vendar se to ni zgodilo, ker je bil med ljudmi znan kot belogardist«. Nato je prišel v partizane in želel biti politični delavec. »Ker je videl, da se to ne bo zgodilo, se je na svoje zabil, dokler ni bil zajet 20. novembra 1943, likvidiran pa 21. novembra 1943.« (3)

21. januar 1944

O J. M. z Žlana so zasliševalci zapisali, da je bil pred vojno eden najbolj zagrizenih klerikalcev, po prihodu okupatorja pa je začel sodelovati s komunistom in prvoborcem T. G. Zvezo s partizanskim gibanjem je spet dobil poleti 1943. Vodil je gospodarsko komisijo za Spodnjo Bohinjsko dolino, v njej pa naj bi zbral samo svoje somišljenike, se z njimi sestajal »seveda pod krinko, da delajo za OF«. J. M. so obtožili tudi, da je prijavil 3. bataljon Prešernove brigade na Goreljkcu. (3)

21. marec 1944

Dne 20. marca 1944 je bil aretiran J. R. Vosovci so mu očitali, da se je med prvo svetovno vojno kot prostovoljec boril proti boljševikom v Sovjetski zvezi. »Iz Rusije se je vrnil 18. septembra 1920.« Pred drugo svetovno vojno je bil dejaven pristaš Slovenske ljudske stranke. Kaplan A. D. naj bi okrog božiča 1943 prišel v Bohinj. Kmalu zatem je J. R. prevzel organizacijo bele garde. Na zaslišanju ni priznal ne bojev proti boljševikom ne zvez s protirevolucionarji. »Šele pod velikim pritiskom je nazadnje povedal o 'pevskih vajah', ki jih ima organist iz Srednje vasi. Ker se mu je odprla zatvornica, bi izpovedal še marsikaj, toda nadaljnje 'pobude' ni več prenesel.« J. R. je preminul zaradi mučenja med zaslišanjem 21. marca 1944. (3)

27. julij 1944

Z. Ž. je bila aretirana 23. julija 1944. Na zaslišanju je povedala o svojih povezavah s partizanskimi nasprotniki v Ljubljani, in sicer z Bistričanom inž. J. S. v upravnishvu Slovenca, J. R., predvojnim bistriškim županom, M. B., ki

je bil pred vojno bistriški kaplan, B. Ž., ki je živel na Jesenicah, nato pa je bil domobranski policijski referent za Logatec in Vrhniko, ter z njegovim sodelavcem J. S.

Omenjeni so ji dajali navodila za N. S., ki je bil brat J. S. in organizator protirevolucionarjev v Bohinju in ki je maja 1944 pobegnil v Ljubljano, in F. M. v Bohinjski Bistrici. Prvo pismo ji je dal J. S. oktobra 1943. Tega meseca jo je B. Ž. vpeljal v vohunsko službo. V Ljubljani je bila še od 6. do 9. decembra 1943 ter 4. in 5. januarja 1944. Dovoljenje za prehod v Ljubljano ji je dal blejski gestapovec M. J.

B. Ž. je dal Z. Ž. 40 letakov proti Osvobodilni fronti, 20 svetinjic in 28 črnih rok. Črne roke so razposlali več kot desetim Bohinjcem, večini zato, da ne bi začeli sodelovati s partizanskim gibanjem. Poslala jo je tudi svojemu očetu, da bi odvrnili sum od njega. Na pošto jih je dala v Kranju, druge pa je shranila doma za ogledalom. Po pripovedovanju njenega brata so zanje zvedeli partizani.

V Bohinju so po izjavi Z. Ž. protirevolucionarji imeli petnajst sestankov. Zadnji je bil 16. julija 1944. Z. Ž. je naštela 21 oseb, možnih partizanskih nasprotnikov iz Bohinja.

Z. Ž. je vodila mladinsko skupino, ki je imela štiri sestanke. Med zaslišanjem je kot člane naštela 13 fantov, starih od 11 do 17 let. Med njimi je bil tudi trinajstletni B. V., ki je o tej skupini poročal partizanom. (2)

26. in 28. avgust 1944

Dne 22. avgusta 1944 je okrožni načelnik ozne ukazal aretacijo in usmrnitev A. R., F. Ž. in F. M.

A. R. je bila aretirana 25. avgusta. »Pri zaslišanju je izjavila, da so v letu 1942 pogosto hodili k njej gestapovci. Imela je tesne prijateljske veze z njimi. Večkrat jih je tudi sama hodila obiskovat na Bled, kjer se je z njimi sprehajala in vozila po Bledu. Izpovedala je, da je vsako najmanjše kretanje partizanov takoj javila na gestapo ali financarjem, ki so dnevno zahajali na njen dom. (...)

Narod se jo je vse skozi ogibal in bal, ker je sumil, da izdaja. Na ta način je onemogočala pokret naših organizacij in pokrete tov. samih. Ko je tamkajšnje prebivalstvo izvedelo, da je aretirana, je to povsem odobraval. (...)

Ta njena izpoved je bila brez vsakega pritiska.« (3)

D. R., sin A. R., ki je dezertiral od partizanov, je bil v času materine aretacije domobranec v Lescah. O njegovi usodi bomo še pisali. Druga dva sinova, S. R. in M. R., sta tedaj služila v nemški vojski. M. R. je septembra 1944 prišel v partizane in padel februarja 1945. (13, 18)

Tako kot A. R. je bil tudi F. Ž. aretiran 25. avgusta doma v Stari Fužini. F. Ž. je bil koroški borec. Njegovega brata A. Ž. so partizani usmrtili 11. aprila 1944, njegovo nečakinjo Z. Ž. pa 26. julija 1944 (ta je na zaslišanju »s podpisom jamčila, da je F. Ž. gestapovec in da je proti NOV«). F. Ž. so očitali, da je bil pred vojno eden od komunistov aretiran, ker ga je F. Ž. ovadil, da je pobiral podpise za Društvo prijateljev Sovjetske zveze, da je po prihodu okupatorja hodil na Bled poročat gestapu in da je zato prejemal nagrade. »Bil je pravi provokator. Pri naših ljudeh se je kazal kot navdušen pristaš partizanstva, izkoriščal narodovo zaupanje v svojo korist in je vsako stvar takoj javil nemškim oblastem. (...) Tudi kolo je dobil le na podlagi tega, ker je bil v gestapovski vohunski službi. (...) Ta njegova izpoved je bila (podana) brez vsakega večjega pritiska.«

A. R. in F. Ž. sta bila usmrčena 26. avgusta 1944.

F. M. je bil gostilničar in posestnik v Bohinjski Bistrici. Aretiran je bil 27. avgusta 1944 v Ribčevem Lazu. Za partizane »je bil glavni organizator be-ga, po aretaciji M. T. in ko se je umaknil N. S.«.

Sredi maja 1944 mu je iz Ljubljane kaplan M. B. poslal »prvi dopis in načrt za organizacijo be-ga«. Po zapisniku zaslišanja so bili sestanki, ki jih je F. M. vodil 20., 24., 27. in 31. maja, 3., 7., 10., 14., 17., 20., 24. in 28. junija ter 1., 5., 16. julija 1944. Datum prvega sestanka ni znan. Na njih so se dogovarjali o zasledovanju partizanskih sodelavcev. Dne 15. julija je z večernim vlakom iz Ljubljane prispel »bivši župan in znani be-ga J. R«. Obiskal je F. M. in zahteval večjo aktivnost. Ukazal je zasledovati sodelavce partizanskega gibanja. »Vseh naših pristašev, za katere jim je dal nalogo, da jih morajo zasledovati, je 27 oseb.«

Dne 16. julija so načrtovali prihod domobrancev v Prosvetni dom v Bohinjski Bistrici. F. M. je na zahteve iz Ljubljane, da naj ustanovijo domobransko postojanko, odgovoril, da to ni mogoče. Maja 1944 so N. T. določili za kurirja. Prinašal je protipartizansko propagandno gradivo F. M. Plačali so mu »za vsako pot po 50 RM za pot in stroške je dobil vse povrnjeno«.

F. M. so usmrtili 28. avgusta 1944 »po zaslišanju enega dneva in noči«. (3) Njegova hčerka in njen mož trdita, da je bil zapisnik zaslišanja potrjen in da ni možno, da bi bili sestanki, ki so navedeni v zapisniku, v njihovi gostilni. (23, izjava zakoncev S.)

Zaplet v Mlinem

Dne 26. avgusta 1944 so partizanski obveščevalci aretirali J. B., rojenega v Žamancih pri Ptuj, ki je na Bled prišel junija 1944. Usmrtili so ga verjetno 28. avgusta, ko so se umaknili pred sovražno izvidnico. Na zaslišanju je J. B. povedal, da je bil vzgojen v nemškem duhu. Na Bledu ga je za vohunjenje pridobil gestapovec Weisel. Povezal ga je »z domačinom iz Mlina J. P., kateri mi je dal vsa nadaljnja navodila za delo«.

Z J. P., njegovo ženo A. P. in S. Z. so si razdelili Mlino, tako da so nadzirali vso vas. Sestajali so se tedensko, sestankov je bilo okoli sedem. Teden dni pred aretacijami na Mlinem »smo sklenili, da vso organizacijo OF na Mlinem prijavimo gestapu«.

J. B. je izdal 15, J. P., A. P. ter S. Z. pa okoli 20 oseb. Seznam, ki so ga sestavili, je J. B. odnesel gestapovcu v vilo Marič. (4) Prve tri sodelavce partizanskega gibanja so aretirali nekaj pred 22. julijem. Tega dne ob štirih zjutraj so gestapovci in policisti obkolili Mlino ter aretirali okoli 40 oseb. (13, 27, str. 231–232)

Partizani so sprva sumili, da je bil izdajalec V. A. mlajši, ki je bil aretiran med prvimi. Nekoliko slaboumni fant je »ob aretaciji sodeloval kot vodič do posameznih hiš aretirancev«.

Po izjavi, ki jo je dal vosovcem po izpustitvi iz kaznilnice v Begunjah eden od aretiranih, se je gestapo za aretacije v Mlinem odločil po sabotažni akciji, ki je bila izvedena v hotelu Park. Zasliševalci so imeli na razpolago sezname vseh sodelavcev partizanskega gibanja v Mlinem, ki naj bi jim ga dal neki ujeti partizan. »Na tej listi je bilo označenih še 10 uglednih oseb na Mlinem, katerih aretacijo pa so preprečili neki višji krogi.« Pri aretiranem F. S. so dobili še

seznam gospodarskega odbora. »Sicer pa so se poedinici precej dobro zagovarjali in bili zato kmalu izpuščeni, dočim so se ostali zagovarjali precej slabo in povrh vsega valili krivdo drug na drugega, pri čemer so prišle na dan še razne druge, za nje obremenilne stvari. Sicer pa pravi, da so pri celi aferi zainteresirani razni na Bledu stan.(ujoči, op. p.) nemški krogi, da se cela zadeva čimpreje reši in cela afera likvidira v korist aretiranih oseb.« (3)

Dne 19. septembra 1944 so partizani šli aretirat J. P. in A. P. Tisti čas je prišel mimo okupatorski uniformiranec. Partizani so ga ubili in razorožili. Usmrtili so tudi oba P. »na licu mesta«. (2) Ta usmrnitev je presekala posredovanja, da bi jo zaprti sodelavci partizanskega gibanja z Mlinega odnesli brez hujših kazni (dogovorjeno je bilo menda, da za vagon jabolk). Po usmrstitvi J. P. in A. P. so nacisti 25. septembra skoraj polovico aretiranih poslali v koncentracijska taborišča, A. V. mlajšega pa 16. decembra 1944. 5 jih je tam preminulo. (23, izjava B. B., 27, str. 231-232)

Aretirana in usmrčena sta bila tudi B. M., pri katerem so se omenjeni ovaduhi sestajali, in S. Z. B. M. je bil verjetno usmrčen jeseni 1944, S. Z. pa verjetno leta 1945. (17, 18)

Ribno-Bodešče-Koritno

H. K., ki je služila pri A. G. na Koritnem, je ta nagovoril, da je hodila prisluškovat pod okna partizanskih družin. Na zaslišanju je povedala, da je ovadila »9-letno sosedovo Minko, ki je govorila čez Nemce« in da je za božič 1943 šla gledat za partizani na planino Talež, pa jih ni našla.

O svojem gospodarju A. G. je H. K. povedala, da je večkrat rekel, »da bo šel h gestapu, ker se da zaslužiti, k partizanom pa ne gre in, da se jih boji, ker so komunisti. Nosi že dalj časa pištolo pri sebi. Govoril je večkrat, da je treba take hudiče na en način odstraniti. (Mišljeno je družine, ki so sinovi pri partizanih). Domov hodi ponoči kadarkoli se njemu zdi.«

H. K. so partizani usmrtili 28. februarja 1944. A. G. je bil, ker se je uprl, da bi šel s partizani, usmrčen doma na Koritnem 7. marca 1944 ob desetih dopoldne. (4)

Vosovci so poročali, da je A. G. zakrivil selitve v Koritnem, Ribnem in Bodeščah ter da je bil povezan z A. P. iz Bodešč, ki so ga usmrtili 23. februarja 1944.

A. P. so partizani očitali, da je govoril proti Osvobodilni fronti in zlasti proti Komunistični partiji, da je šel v Ljubljano k škofu Rožmanu in da je bila tudi njegova sestra nasprotnica partizanov. (4)

Zvez z A. G. so obtožili tudi J. M. iz Ribnega. Priznal je, da je nosil vesti o partizanih bratu železničarju, »ki je tajen policist«, in da je že »ispočetka, ko so Nemci prišli k nam, bil njihov simpatizer. Ko se je organizirala vaška zaščita, je ob priliki, ko je vodil sam vaško stražo brez policistov, izrazil: fantje, če kaj pride, hitro v zaklone in po njih.« Bil je usmrčen 29. marca 1944. (2, 4)

Gorje-Laze-Grabče

Dne 10. avgusta 1944 so partizani zasliševali J. P. ter zakonca I. R. in A. R. Ko so se v bližini pojavili sovražniki, so jih usmrtili. Z njimi povezani A. C. je bil usmrčen 11. novembra 1944.

Vse so obtoževali, da so hoteli umoriti vodilnega oznovca S. K. V zapisnikih zaslišanja je enkrat omenjeno, da bi za to dobili vsak 500, drugič pa 1000

rajhovskih mark. S. K. je po vojni zapisal: »Za mene, živega ali mrtvega, bi dobil vsak izdajalec dva tisoč RM.« (47, str. 348)

J. P., partizanu v mobilizacijskem vođu, so očitali, da je trošil več denarja, kot ga je zaslužil v tovarni, da je izkoriščal soborce v brigadi in da je z M. A. vlomil v neko kočo. Da je sprejel nalogo usmrtiti vodilnega oznovca, je priznal šele potem, ko so pripeljali priče (tega dejanja ga je obtožil A. R.). Hoteli so mu tudi dokazati, kaj je nameraval storiti v povezavi z A. C., vendar so ga zaradi sovražnika v bližini usmrtili 10. avgusta 1944 ob 15.20. Po mnenju oznovcev bi morali J. P. zasliševati še dve do tri ure, nato pa ga poslati pred sodišče. (2)

Sočasno sta bila usmrčena A. R. in I. R. Aretiral ju je vod Gorenjskega odreda 9. avgusta 1944 ob 22. uri. Skupaj z A. C., njegovo ženo in sinom so vohunili za partizani in jih prijavljali. A. C. je na zaslišanju novembra 1944 povedal, da sta zakonca R. med drugim izdala orožnikom »dva lagerja od gospodarske komisije Gorje-Bled«.

Dne 10. avgusta so A. R. zasliševali »od 10 – 11.30 h in potem zopet v prisotnosti njegove žene od 12.45 – 13.35«. I. R. »ni hotela pod nobenim pogojem nobene izjave prej zaslišanega moža A. R. priznati ali potrditi. Ko pa smo ji pripeljali moža A. R., je spokorno priznala in potrdila vse izjave, katere je dal njen mož A. R.« (2)

Dne 11. novembra 1944 so tri ure in dvajset minut zasliševali A. C. Ta je okrog sebe zbiral nekaj mlajših fantov, med njimi tudi svojega sedemnajstletnega sina (ta je bil v času očetove smrti zaradi tatvine zaprt v kaznilnici v Begunjah). »Za vsako uspešno izsleditev jim je gestapo na Bledu dal 300 RM. (...) A. C. je vohunil v Radovni meseca julija, češ da seka drva in je videl partizansko kretanje, ter takoj naznanil na gestapo. Nagrade je dobil 150 RM. (...) Radi nemogočega transporta na sodišče je bil takoj po zaslišanju lividiran.« (2, 13)

V povojnih spominih je S. K. zapisal, da je bila ta skupina kriva za okoli 10 žrtev, vendar za te trditve ni navedel dokazov. (47)

Duhovniki

Gorenjske duhovnike so nacisti večinoma izgnali leta 1941 ali pa so sami pobegnili v Ljubljansko provinco. Tako so se partizani ukvarjali le s tistimi redkimi, ki so ostali na Gorenjskem ali so prišli tja med vojno. Do njih niso bili prijateljsko razpoloženi. O tem priča postopek s S. H., edinim duhovnikom, ki so ga partizani med vojno v okrožju dobili v roke.

S. H., ki je živel v Podkorenu pri materi, so partizani sumili, da »je bil poslan na Gorenjsko kot organizator bele garde«. Dne 21. avgusta 1943 so z okrožja opozorili nanj podrejene s posebnim pismom.

S. H. so 18. oktobra 1943 peljali z vozom na Koprivnik. Aretirala sta ga dva v nemške obleke preoblečena partizana, tako da S. H. nekaj časa ni vedel, komu je prišel v roke. Zaplenili so mu torbo, v kateri ni bilo drugega kot duhovniške potrebščine. Kar so zasliševalci zvedeli, je bilo, da pozna pripadnike Slovenske ljudske stranke v Bohinju in »da leži redno pri N. S. v Bohinjski Bistrici. Iz neprevidnosti je zaupal, da sta namreč žena J. M. iz Kamen in mati tovariša I. R. prinesli denar za maše, da bi se njihova dva sinova ne pokvarila in ne odpadla od vere v partizanih«. Zasliševalce je posebej zanimalo, kaj S.

H. ve o duhovnikih na Gorenjskem, vendar niso zvedeli veliko. Po hudem mučenju so ga usmrtili 19. oktobra 1943. (3)

Domobranci

Več je bilo znakov, da so nameravali jeseni 1943 in v letu 1944 tudi na območju zgornje Gorenjske vzpostaviti domobranske postojanke.

L. R. je bil na sestanku na Jesenicah novembra 1943, ko so se jeseniški protirevolucionarji srečali z A. Š., ki je prišel iz Ljubljane. L. R. je tam prevzel nalogo vrniti ljudi v partizanske enote, organizirati obveščevalno službo. Domobranci naj bi tedaj imeli načrt speljati mobilizacijo. (1) Z. Ž. je na zaslišanju povedala, da so v Ljubljani predvidevali, da bodo v Bohinju in okolici poleti 1944 namestili okoli 2000 domobrancev. (2)

Posledica partizanskega obračuna z možnimi organizatorji domobranstva v okrožju je bila, da je tu med domobrance prešlo razmeroma malo domačinov. Ni jih bilo več kot nekaj deset, pretežno iz partizanskih vrst, pa še teh jih je nemalo pobegnilo tudi od domobrancev. V okrožju sta bili le manj pomembni domobranski postojanki v Lescah in na Bledu. Možno je, da v okrožju ni bilo več domobranskih postojank tudi zato, ker jih nacisti niso marali. Tako se o domobranski postojanki na Jesenicah šef jeseniškega gestapa Clemens Duschke bojda »sploh ni hotel pogovarjati, ker je sovražil klerikalce. Kdor se želi boriti proti komunistom, naj se priključi njegovim raztrgancem«. (70, str. 137)

D. R., ki smo ga omenili v zvezi z usmrтитvijo njegove matere A. R., je bil kot partizanski sodelavec zaprt v kaznilnici v Begunjah od 16. do 23. decembra 1941 in od 20. februarja do 10. marca 1942 ter nato še en dan 13. maja 1943. Dne 31. januarja 1944 je bil mobiliziran v partizane. Pobegnil je 15. maja in se skrival tri dni doma, nato pa na planini Vogar ter za hišo J. M. v Stari Fužini. F. Ž. (partizani so ga usmrtili 25. avgusta 1944), mu je svetoval, naj se prijavi. Vendar se je D. R. prvič, ko ga je iskala nemška patrolja, izmaknil. Kasneje se mu je pridružil še A. M., ki je dezertiral od partizanov 27. junija 1944. Njegov oče ju je prijavil in prišlo ju je iskat 25 financarjev. Na zaslišanju v Bohinjski Bistrici je D. R. »povedal vse po pravici, kateri je komandant Prešer (nove, op. p.) brigade, kakšno orožje imajo in da nosijo Angleži municijo in hrano ter, da dobivamo tudi hrano pri kmetih. Zaslišan je bil, v katerih borbah se je udeleževal in o pokretu partizanstva«. Od 6. do 10. julija 1944 sta bila D. R. in A. M. zaprta v kaznilnici v Begunjah, nato pa so ju poslali k domobrancem v Lesce. Da je bil D. R. res precej neodločen, kaže tudi vosovska zaznamba v zvezi s partizanskim napadom na domobransko postojanko v Lescah v noči od 6. na 7. avgust, ki so ga omogočili domobranci sami in za katerega je D. R. vedel »že en dan prej«. 6. septembra je D. R. spet prišel v partizane. (3) Jeseniška ozna je 27. septembra 1944 poročala, da je D. R. trikrat dezertiral od partizanov. Prišel je v roke 4. četi vojske državne varnosti, ki ga je oddala Jeseniško-Bohinjskemu odredu, ta pa ga je poslal 9. korpusu. (2)

D. R. je vojno preživel in je bil v nepojasnjenih okoliščinah ustreljen v hrbet 3. junija 1945 v Stari Fužini. (20)

A. M. je bil z bratoma S. M. in J. M., ki sta bila prav tako v sovražnih uniformah, verjetno usmrčen v maju 1945. (4, 18)

Med domobranci, vrnjenimi s Koroške, je bil ob že omenjenem I. H. usmrčen komaj kak domačin iz okrožja.

Vrinjenci

Omenili smo že, da je gestapo vrival svoje zaupnike tudi v partizanske vrste.

V 1. oziroma Cankarjev bataljon Gorenjskega odreda je jeseniški gestapo poslal S. R., ki je bil pred tem, od 14. maja do 8. julija 1942, zaprt v kaznilnici v Begunjah. S. R. je pobegnil iz bataljona nekaj dni, preden je bil ta napaden na sedlu Mlince v Karavankah, in izdal domnevno smer gibanja bataljona. V letu 1944 je kot vrinjenec ponovno stopil v partizane na Mežaklji. Bil je aretiran in 10. aprila 1944 si je prerezal žile. (18, 23, izjava I. V.)

Bataljon je pred napadom na Mlincah taboril pod robom na koroški strani. Ko so sovražniki napadli, so ubili stražarja in s tem opozorili bataljon, ki se je umaknil na še ne zasedeno gorenjsko stran, od koder je ob napadu s stražarskega mesta pobegnil J. R. s sostražarjema in se še isti dan javil na gestapu na Jesenicah.

J. R. je bil partizan od 4. junija 1942. Dezertiral je zadnje dni julija 1942. Njegova žena U. R. je prav tisti čas prišla v partizane. J. R. se je vrnil v partizane z neznanim natakarnjem. Da ju je poslal gestapo, so odkrili po neznančevem nahrbtniku, ki je bil last nekoga od partizanov in ki ga je sovražnik zaplenil v enem od spopadov. J. R. in neznanec sta obtoževala drug drugega. Neznanca so usmrtili takoj. Pri njegovi usmrčitvi sta morala biti za kazen prisotna stražarja, ki sta tako kot J. R. zapustila stražarsko mesto, vendar sta se sama vrnila v enoto. Ženo J. R. so poslali v drugo enoto, J. R. pa so z izgovorom, da gre na Koroško, poslali s patroljo, ki ga je med potjo usmrtila. (35, 49, str. 237–248, 72, str. 191–195)

A. K. je bil partizan od 17. do 19. decembra 1941. Nato je bil spet v partizanih od srede junija do konca julija 1942. Pobegnil je s stražarskega mesta, kjer je pustil listek s sporočilom, da ne bo izdajal, in se javil sovražniku v Mojstrani. V kaznilnici v Begunjah je bil zaprt od 30. julija do 25. avgusta 1942. Kmalu zatem so ga partizani zajeli, ko je vohljajal za njimi, in ga po zaslišanju usmrtili. (13, 18)

T. A. je bil partizan od decembrske vstaje 1941. Kmalu je pobegnil in sodeloval z gestapom. K partizanom se je vrnil na Štajerskem, spet pobegnil in izdajal. Tretjič je prišel k partizanom v okolici Škofje Loke. Tu so ga odkrili in usmrtili. (18)

L. M., hrvaški državlján, je bil partizan in je sodeloval v dražgoški bitki januarja 1942. Po njej je odšel v dolino. Leta 1943 je bil uslužbenec na občini. Bil je vosovski zaupnik. Zaupali so mu kurirstvo med okrožnim in pokrajinskim vodstvom vosa, vendar so ugotovili, da je odprl zaupano mu pošto. Decembra 1943 so ga na zvezi počakali varnostniki. Ko so ga hoteli aretirati, »je z bliskovito naglico privlekel izza notranjega hlačnega žepa nič manj kakor 30 cm dolgo, ostro bodalo (liki bajonet) in nameraval zamahniti proti komandirju. V zadnjem trenutku je komandir preprečil nevarnost. V žepu so poleg ostalega našli še majhno, na koncu zakrivljeno pilo, ki mu naj služi kot bodalo. Naslednji dan je nameraval potovati na Dunaj in je imel pri sebi veliko vsoto denarja (denar sem že preštel in po pravici povem, da se trenutno ne morem spomniti ali ga je bilo nekaj nad 3.500 ali 3.900 RM). Poleg osebnih dokumentov smo

pri njem našli tudi številne živilske karte, ki jih bomo porabili tukaj. Sam po sebi kot Bosanec ni hotel ničesar priznati.« (1)

Varnostniki okraja Žirovnica so odkrili gestapovske vrinjence A. P., S. V. in M. M.

A. P. je nameraval ubiti komandanta 3. bataljona Gorenjskega odreda. Zato ga je ta lastnoročno usmrtil pred zborom enote. S. V. je sestri, ki je bila poročena z gestapovcem iz Škofje Loke, nosil pisma z ovadbami. Oddajal jih je še nekemu drugemu gestapovcu v Škofji Loki. Za nagrado je dobival cigarete in denar. Dobil je nalogo, da gre v partizane ter tam ubije komandanta in odgovorne v enoti. A. P. in S. V. sta bila usmrčena 15. aprila 1944.

S podobnimi nalogami kot tadva je prišel v partizane M. M. Na gestapo bi moral poročati v štirih do šestih dneh. Usmrčen je bil 18. aprila 1944. (2)

J. H. s Koroške Bele so partizani obstrelili 2. septembra 1941 ob 18.30 na Koroški Beli. Zaradi tega so 4. septembra tam ustrelili 5 talcev. Potem je pobegnil na Koroško. Poleti 1944 je preko matere vzpostavil zvezo in avgusta 1944 prišel v partizane.

Na zaslišanju je povedal, da so ga nacisti nameravali poslati v koncentracijsko taborišče. Nato mu je »Selak, šef Gestapa v Celovcu« ponudil, naj gre vohunit v partizane. Za kritje je z njim prišla Rusinja L. Z. »Imel sem nalogo dobiti čimveč in čimbolj točnih podatkov in sistem partizanstva. Za nagrado bi bil prost kazni, dobil dobro službo in veliko nagrado v denarju. Rusinja je bila v Celovcu tudi v vohunski službi.«

J. H. je omenil še nekega Dolenjca v četi in več ljudi z Jesenic, ki naj bi bili tudi vpleteni. J. H. so partizani usmrtili 29. avgusta 1944. O usodi Rusinje L. Z. nimamo podatkov. (2, 35, 72, str. 118–121)

T. E. je bil po oceni zasliševalcev »prekanjen zakrknjen muhast in izšolan belogardist« (obiskoval naj bi Tomčev tečaj). Oznovci so ga zaslišali in prepustili vedevejcem, ki so ga 29. septembra 1944 usmrtili, ker so se morali umakniti pred hajko. Kasneje so ugotovili: »Dotične tablete, za katere je zaslišanec rekel, da je strup, smo sami preizkusili, kar smo se prepričali, da to ni bil noben strup, sampak samo tablete za glavobol.«

Skupaj s T. E. so 29. septembra usmrtili tudi I. P. z Javornika, ki je bil v partizanih od 15. aprila 1944. Sredi julija je bil ujet in po nekajtedenskem zaporu v Idriji in Ljubljani izpuščen, tudi zato, ker je njegova mati posredovala pri gestapu. »Z avtom je bil pripeljan iz Ljubljane na Bled. Na gestapu je dobil nalog, da se mora enkrat tedensko javiti. Po temeljitem zaslišanju se je izkazalo, da ni bil prostovoljec. Bil je poslan po nalogu gestape v naše vrste.

Od 15. decembra 1943 do 15. marca 1944 je obiskoval gestapovsko šolo.« Dobil je nalogo, da vohuni med sodelavci v železarni in vzpostavi zvezo z Jeseniško-Bohinjskim odredom. Ko je tretjič prišel v Bohinj, so ga aretirali. Na zaslišanju je povedal, da naj bi pred vstopom v partizane na Jesenicah »miniral kino po nalogu gestape, da so imeli povod aretirati veliko število aktivistov OF«.

Partizani so kot zvezo I. P. aretirali tudi A. K. iz Jeseniško-Bohinjskega odreda, ki je v partizane prišel septembra 1944 ob amnestiji. Domnevali so, da je bil gestapovski vrinjenec. Sumljiv je bil, ker se je pred vojno družil »z osebami, ki so sedaj vodilne pri be-ga«, pa tudi med vojno ni bilo drugače. Na zaslišanju ni priznal, da bi bilo to iz političnih nagibov. Dne 14. oktobra 1944

so jeseniški okrožni oznovci poročali, da so ga poslali k 2. sekciji ozne za območje 9. korpusa. Bil je usmrčen. (2)

Dezerterji in skrivači

Možno je, da je domačinov partizanov iz okrožja pobegnilo od partizanov blizu 1000, ne všteti tiste, ki so se po vstaji leta 1941 po nekaj dneh partizanja vrnili domov ali pobegnili kam drugam. Ob njih je bilo precej moških, ki so se izogibali partizanski mobilizaciji, kolikor se je le dalo. Čeprav je bila za pobegle zagrožena najhujša kazen, je bilo usmrčenih razmeroma malo.

A. M. je avgusta 1943 dezertiral iz Gorenjskega odreda. Vosovcu, ki ga je ujel, je obljubil, da se bo vrnil v enoto. Vendar se ni. Dne 2. oktobra 1943 so ga spet ujeli, zaslišali in usmrtili. (2)

A. C. je bil t. i. »zabitnik«. Skrival se je od poraza Prešernove brigade na Žirovskem vrhu v začetku avgusta 1943. Pozivali so ga ustno, 11. avgusta 1943 pa z odredbo. Dne 19. septembra 1943 je prišel iz doline, se javil in še isti dan pobegnil ter se skril. »Izdajal je ljudem vse, kar je vedel.« Opomini niso zalegli in usmrtili so ga 1. marca 1944. (2, 3)

Dne 1. februarja 1944 so partizani usmrtili aretiranega dezerterja J. R. Ta je izjavil, da je pobegnil zato, »ker je vaš boj bres pomena in se ne ve gdo bo zmagal... da naša borba povzroča samo žrtve narodu« in da je »nesmiselno vsako rovarjenje, ker je še vedno pre zgodaj. Rešili se sami ne bomo če nas ne bodo drugi. Pri aretaciji na njegovem domu je njegova mati rekla: vi ste pobili 15000 Slovencev, vi se ne borite za narod. Na vprašanje kedo je to rekel je rekla to piše v Slovenskem domu«. (4)

Disciplinski prekrški

Smrtne kazni za prekrške oziroma spore v partizanskih enotah so bile razmeroma redke.

A. R. je bil aretiran v Ljubljani. Dne 1. aprila 1942 so ga Italijani izročili Nemcem, ti pa so ga poslali v kaznilnico v Begunje. Od tam je pobegnil 20. maja 1942 in odšel v partizane v Cankarjev bataljon. Pri požigu mostu v Mostah pri Žirovnici je, ker je govoril dobro nemško, pretental nemškega stražarja in pomembno prispeval k uspehu akcije. Novembra 1942 je bil ranjen v roko v Bareči dolini v Bohinju. S spremljevalcem sta prišla za kak dan na Jesenice, nato pa so zgradili ambulanto na Mežakli. Pri gradnji je sodeloval tudi J. R., brat A. R. J. R. je pomladi 1943 prišel v partizane. Brata sta nato šla z gorenjskimi partizani na Koroško. Od tam sta skupaj pobegnila.

A. R. je bil usmrčen avgusta 1943 zaradi nediscipline. O njem so partizani pozneje ugibali, ali ni bil gestapovski agent. To naj bi dokazovalo to, da je bil oblečen »v lovsko obleko z dolgo črno palerino in pokrit z rujavim lovskim klobukom. Triglavke oziroma titovke ni nikdar nosil«.

J. R. je bil premeščen na Dolenjsko. Sodeloval je pri napadu na grad Turjak. Pozneje je bil četni kuhar. Nekaj dni pred 10. januarjem 1944 se je vinjen sprl z nekim oficirjem, »na kar je bil po prekem sodu spoznan za krivega in okrog 10. januarja 1944 ustreljen«. (21, spis, 14, 3, 1880, 23, izjava I. V., 35)

F. H. z Jesenic je bil usmrčen 9. oktobra 1944 v Stirpniku, ker je zahajkal mitraljez. (23, izjava I. V.)

Aretacija

Ljudje, ki so jih partizani aretirali, so se upravičeno počutili ogrožene. Nekateri so se zato upirali iti s partizani in so jih odvedli s silo.

F. O., aretiran 10. novembra 1943, »je izjavil, saj tako vem, da bom ustreljen, ne grem nikamor, saj je tako vseeno eno uro prej ali slej«. A. I. se je »pri aretaciji upiral in je rekel: »Nikamor ne grem! Kar tukaj me ustrelite!« (3)

Ko je 25. februarja minerski vod Gorenjskega odreda mobiliziral v Zasipu, so morali A. Z. zvezati. »Izjavil je, naj ga najrajši na mestu ustrelijo, kakor pa da bi šel v gozd, seveda to mu ni nič pomagalo, kljub temu je moral iti. Ljudje so govorili: 'Ako ne gre A. Z., tudi mi ne gremo!'« (4)

Omenili smo nekaj primerov, ko so partizani aretiranca, ki se je upiral iti z njimi, usmrtili.

Poskusi pobegov

Partizani so usmrtili nekatere osumljence, ki so jim skušali pobegniti.

A. Ž. je bil aretiran 30. marca 1944. Od jeseni 1943 je »dal približno desetkrat po nekoliko hrane, toda verjetno le zato, da bi s tem zakril svoje grehe, storjene proti slovenskemu narodu«. Ker na zaslišanju ni priznal ničesar, so ga poslali »pod stražo dveh spremljevalcev na vojno sodišče v nadaljni postopek. Ker se je obtoženec počutil gotovo precej obremenjenega, je na poti skočil v grmovje, da bi pobegnil, nakar sta ga spremljevalca z dvema streloma na mestu likvidirala.

Pokojnemu A. Ž. smo oduzeli deko, nahrbtnik, par nogavic, porcijo in 68 RM. Obleko mu nismo oduzeli, ker je bila zelo v slabem stanju.« To je bilo 1. aprila 1944. (3)

J. S., ki so ga partizani aretirali 11. junija 1943, je nagovoril sovaščana V. C., da sta ušla še istega dne. V. C. je padel kot partizan na Žirovskem vrhu 3. avgusta 1943, J. S. pa je bil aretiran 1. in usmrčen 2. marca 1944. Obdolžili so ga, da je bil v gestapovski službi in da je 10. avgusta 1942 izdal 26 ljudi, ki so jih odpeljali v kaznilnico v Begunje. (2)

F. V., ki so ga partizani usmrtili 16. januarja 1944, je izjavil, da je njegov prijatelj A. Č. »imel orožje in da je bil v vohunski službi«. A. Č. je bil do marca 1944, ko je bil demobiliziran zaradi bolezni, v nemški vojski, nato pa je delal v Beljaku. Partizani so ga aretirali verjetno aprila 1944. Na zaslišanju ni priznal tega, kar je o njem trdil F. V. »Pri mobilizaciji je hotel pobegniti. V času, ko so bili varnostniki v hiši je njegova mati poslala nekega otroka na žandarmen-rijo.« Poslali so ga na okrožni vos »radi pomanjkanja gradiva za likvidiranje«. (4) 20. aprila 1944 je sodišče Gorenjskega odreda pisalo okrožni komisiji vosa Jesenice, da je A. Č. prišel v odredno transportno karavlo in »hotel pobegniti, pa ga je na begu doletela zaslužena kazen«. (8)

Obveščevalni oddelek Vrtača je 28. julija 1944 aretiral A. R. Ko so jo peljali mimo kraja št. 1 in so sovražniki začeli streljati, je hotela pobegniti, »a je bila na begu ustreljena«. (2)

Ko je bil domobranec F. E. v neki vasi, je zanj zvedel oznovec L. Aretiral ga je s pomočjo borca Komande mesta Bled. Ko je borec stražil, je F. E. izginil. L. je skočil za njim, »nikakor ga pa po tem nedostopnem terenu ni mogel dohiteti, posrečilo se mu je, da ga je smrtno zadel«. (4)

Zaslišanje

Ljudi, ki so jih aretirali, so partizani najpogosteje hitro usmrtili. Le redko so si za zaslišanje vzeli več časa.

J. H. so aretirali 24. avgusta 1944. Najprej ga je zaslišal vodja obveščevalnega oddelka Klek, nato pa je bil še dvakrat zaslišan v četi. Nazadnje ga je zasliševal še načelnik Okrožne izpostave ozne. Dne 28. avgusta ga je šest oznovcev zasliševalo od 12. do 17. ure. Usmrčen je bil 29. avgusta ob 17.30, takoj po zaslišanju, »to pa radi pomanjkanja oborožene sile in nadaljnega dela«. (2)

Zaslišanje I. P. »se je vršilo 24. 9. 44. ponoči in je trajalo skoraj celo noč. Nato zopet 25. 9. 44. in je trajalo 4 ure. 26. 9. 44. je trajalo dve uri. Zaslišanje 27. 9. 44. pa je trajalo 1 uro«. (2)

A. M. je bil mehanik. Med vojno je popravljaj pisalne stroje v pisarnah na Bledu in v Radovljici. Partizani so sumili, da je bil že pred vojno »tajen policist«, med vojno pa naj bi vohunil za gestapo. Leta 1943 je A. M. lažno prijavil, da je videl v Soteski 600 partizanov, ki se bližajo Bohinjski Bistrici. S tem je povzročil splošen preplah in obsedno stanje, ki je trajalo več dni. Dne 10. junija 1943 je bil na vlaku, ki so ga v Soteski ustavili partizani. V strahu pred njimi »je pobegnil z vlaka nazaj proti postaji«. Nato so ga okupatorji osumili, da je pri tej akciji pomagal partizanom, in bil je zaprt v kaznilnici v Begunjah od 10. junija do 2. julija 1943.

Na zaslišanju so ga partizani opijanili in spraševali »o vseh ljudeh po dolini. Za vsakega je vedel, kdo je za nas in kdo ni. (...) Sestavil je že veliko seznamov ljudi in zato samo on ljudi v dolini najbolj pozna. (...) Iz pripovedovanja smo videli, kako dober vohun je A. M. Le kje ima vse tiste zveze, da mu vse prinesejo na nos.

Ko se je približal tovariš D. – bilo je namreč pri luni – je začel A. M. vpiti: 'Achtung! ... Pssst! ... Halt! Hende hoch!' Vpil je še neke druge besede, ki pa jih nismo razumeli. Nato je pogledal vsakega izmed nas, se zdrznil, a se je takoj zavedel položaja in dejal: 'O, saj ste sami fejš fantje! Sami naši fantje.'

Zopet ga je prevzela pijanost. Začel se nam je puliti iz rok, gledati okrog in vpiti: 'Proklete kurbe! Kurbe! ... Vam bom že jaz pokazal! Kaj je to! Vi boste mene! ... Vi pa mene! Proč, proč! Izpustite me! Nak! Mene ne boste! Vi ne veste, kaj sem jaz! Meni je policist tole!' in pokazal je na čevlji. 'Jaz imam moč! Da, moč imam! Celo policista – pomislite policista – lahko na mestu kaznujem za petdeset mark!'« A. M. je bil usmrčen 14. septembra 1943. (3)

Z. Ž. je bila aretirana 23. julija 1944. Zasliševali so jo dva dneva in tri noči, »ker je obstojala nevarnost iznenadenja s strani švabov«.

»Da je res be-ga vohunka in kurirka, katera vzdržuje vezo z linijo Ljubljana–B. Bistrica in obratno,« je priznala 24. julija ob šestih. Dne 25. julija »ob 3 uri 55 minut je odločno pripoznala, da je ona izdajala 'črno roko'. Istega dne ob 5 uri popoldan je priznala, da je bila ona tista, ki je širila, ter trosila propagandne letake v času ravno ko so izšle 'črne roke' med ljudi, da jih je dala orožniku Rešu ter svojemu bratcu 11. letnemu komisarju mlad. organizacije be-ga.

Isti dan ob 7. uri 50. min. je priznala, da je pričela iskati vezo z Ljubljano že v letu 1942. V jeseni potom prometnika Walnerja Nemca, ter potom pisem, ki jih je pošiljala skozi Podbrdo v Ljubljano.

Isti dan ob 7. uri zvečer je pripoznala za be-ga sestanek, kateri se je vršil v cerkveni lopi na Bitnjah, ter nam naznačila tudi mesec«.

V zapisniku so še druge izjave, ki smo jih nekaj že navedli. Do njih so zasliševalci prišli takole: »Vse navedene podakte je izjavljala pri zaslišanju le s tem, da smo jo do tega pripravili z zvijačo, imela je pa tudi od neprestanega (zaslišanja, op. p.), ki je trajal 3 dni ter 3 noči brez spanja, živce popolnoma uničene. Bila je skrajno trmasta, premetena ženska, ter je v gotovih časih tudi simulirala.« (2)

Izjemno dolgo je bilo zaslišanje M. T. Partizani so mu očitati, da je preprečeval partizansko mobilizacijo januarja 1943 in povzročil, da so 3. februarja 1943 selili štiri družine. (3) Aretiran je bil 10. aprila 1944. Dne 11. aprila so ga poslali na okrožno komisijo vosa. Zasliševali so ga 11. (devet strani zapisnika), 21. (dve strani zapisnika), 22. (tri strani zapisnika), 23. (ena in štiri strani zapisnika), 24. (dve in štiri strani zapisnika), 26. (tri strani zapisnika), 27. (tri strani zapisnika) in 29. aprila (tri in štiri strani zapisnika) ter 2. (tri strani zapisnika) in 5. maja (štiri strani zapisnika).

Dne 2. maja je izjavil, da je govoril resnico le na prvem zaslišanju, na naslednjih pa je »vpletel take neresnične stvari, da bi mi potem še resnično ne bilo verjetno. (...) vas prosim, pobijte resnično le take, ki imajo resnično veliko greha nad seboj, za druge pa vas prosim, da jih pustite. To je izjavil potem, ko je bil soočen z dvema našima aktivistoma, katere pa je zapletel v afero iz neznanih vzrokov. Že pred izkopano jamo pa je ponovno izpovedal vse osebe, katere se nahajajo tudi v zapisniku F. M.«. (2)

Ko so februarja 1946 izrekli zaplembo »celokupne premične in nepremične imovine M. T.«, je njegova žena F. T. pisala oblastem, da je bil M. T. »stalno v tesnih zvezah s partizani, dovažal je s svojim konjem večje količine živeža in obleko; kakor tudi obuvalo, za kar imam številne priče«. Pomagali so tudi izseljencem. Prosila je, »naj se o tej zadevi razpiše obširna obravnava«, da bi dokazala moževu nedolžnost. Še sedaj ni povsem jasno, kdaj je bil M. T. usmrčen. Domači imajo ohranjeno pismo z njegovim rokopisom iz druge polovice aprila, v katerem je naročil ženi, naj mu pošlje 200 rajhovskih mark in jo tolažil, naj »bo brez skrbi, ker zame obrača na dobro«. Čeprav je verjetno, da je bil M. T. usmrčen po zaslišanjih v maju 1944, je žena dobila tipkano pismo brez podpisa z dne 12. junija 1944, v katerem je obvestilo, da je premeščen na Primorsko, da je zadovoljen, »da sem se rešil teh prekletih belogardistov«, ter s prošnjo, naj mu preko političnih delavcev pošlja »kako tako stvar, da ne bo težko za nositi«. F. T. je poslala paket. Še eno prošnjo za obleko in paket je dobila septembra 1944. Nato pismenih obvestil ni bilo več, le razni partizani so ji sporočali ustne pozdrave in »od več partizanov mi je bilo sporočeno, da je bil moj mož zelo dober borec, pa tudi da ga imajo povsod zelo radi«. (22, arhiv F. M.)

Redki so bili primeri, da so partizani na zaslišanjih uporabili zvijače (omenili smo, da so A. M. opili; S. H. se je eden od partizanov predstavil kot nekdo drug; A. Z. so zatrjevali, da so naveličani partizanstva ipd.), soočenja in podobne zasliševalne postopke.

Če ni šlo drugače, so zasliševalci skušali zasliševane zlomiti z mučenjem. Običajna metoda je bilo pretepanje. Zaslišanja, med katerimi so zasliševanca mučili, partizani označujejo kot trda.

F. O., ki je bil aretiran 10. in usmrčen 11. novembra 1943, je »po dolgem zaslišanju priznal da ima pištolo doma v pisalni mizi v levem predalu. (...)

Po dolgem in trdem zaslišanju je izjavil, da je dobil mesečne plače od Nemcev 100 Rm...

Rekel je: hudo je priznati svoja dela, ker vem, da sem danes pred narodnim sodiščem in nisem mislil, da bom kedaj prišel pred ljudsko sodbo...

Pri zaslišanju je bil zelo trmast in ni priznal nikake stvari brez leskovega olja«. (3)

O zaslišanju S. H. so zasliševalci poročali: »Palica mu ni v nobenem primeru mogla biti v pomoč pri njegovih izpovedih. S silo ni povedal prav ničesar, le na koncu je blebetal o M. T. in S. N., vendar pa tako nerazločno, da nismo mogli pravilno razumeti. (...) Zadnje njegove besede so bile: Kurc vas gleda in je plunil.« (3)

Mučenje je zlomilo tudi F. S. z Javornika. F. S. je bil verkšuc od leta 1941. Zaradi tatvine ure so ga odpustili. F. S. so partizani dolžili, da je ovajal partizanske sodelavce. Ko so ga prišli aretirat, je skušal pobegniti. »Zasliševanec je bil pri zaslišanju zelo zakrknjen. Ker po poldnevni zaslišanji, niti na najbolj resnične dokaze, ni priznal, smo ga privezali z vrvjo k stebru in odložili nadaljne zaslišanje na naslednji dan. Ko smo naslednje jutro dospeli v bunkar, je bil zaslišanec mrtev. Po preiskovanju smo uvideli, da je pripomogel smrti sam. Zaletaval se je z glavo v steber, to je bilo razvidno iz tega, ker je imel razbito glavo.« (2)

Usmrtitve

Precej usmrtitev so partizani opravili v naseljenih krajih, najpogosteje kar na domovih žrtev. To se je zlasti dogajalo v primerih, ko se je aretirani upiral iti s partizani ali so partizani šli nad človeka v zanje nevarnih krajih. Partizani so usmrtili več ljudi v krajih z okupatorjevimi postojankami, nekatere tudi sredi Jesenic. V nekaterih primerih so usmrtitve opravili vpricho družine.

Drzna je bila usmrtitev enega najvnetejših nacističnih hlapcev, jeseniškega župana K. L. Partizan ga je ustrelil v vrat 17. aprila 1942 ob enih popoldne blizu občine. Z njim je bil usmrčen tudi občinski tajnik A. J. (39, str. 161)

Dne 10. maja 1942 ob 20.45 sta se pojavila pri hiši na »Schlossergasse No. 13« na Javorniku dva neznanca. Na klopi pred hišo sta sedela tam stanujoča zakonca J. T. in F. T. z enajstletnim sinom. Eden od neznancev je vprašal, kje je J. T. Ta se je zbal in stekel stran. Nato sta neznanca začela streljati iz pištole za njim in na ženo. J. T. je utekel v neko hišo. F. T. je bila zadeta v prsi, trebuh in obe roki s petimi strelji in so jo odpeljali v bolnišnico na Golnik, kjer so jo ozdravili. J. T. je bil zadet štirikrat in so ga z rešilnim avtom odpeljali v jeseniško bolnišnico. Tam so ga 18. maja 1942 partizani še enkrat napadli in ga ustrelili.

J. T. je bil partizan od 28. julija 1941. Zaradi ozeblin se je aprila 1942 odšel zdraviti domov. Tam je bil aretiran in 10. aprila 1942 pripeljan v begunjsko kaznilnico (v zaporniških knjigah begunjske kaznilnice so ga izpisali šele 8. junija 1942). Kmalu je vodil sovražnike za partizani. Tudi orožniki so v svojem poročilu zapisali, da so partizani napadli J. T. zato, ker so zvedeli, da je bil gestapovski zaupnik. (21, spis II/10 (42-43)-306, 13, 35, 72, str. 176-177)

T. A., šefa železniške postaje v Nomenju, je ustrelil borec Gorenjskega odreda 24. septembra 1942 na železniški postaji v Nomenju. (18)

I. T. in J. P. iz Bohinjske Bistrice sta bila usmrčena v Bohinjski Bistrici 14. februarja 1944 okrog pol sedmih zvečer. »J. P. je dobila 1 strel, I. T. pa dva.« (3)

Usmrtitve so običajno opravili partizani. Izjemen je bil primer, ko je 12. marca 1944 sodelavec partizanskega gibanja, ki je po dogodku vstopil v partizane in postal član 1. vosovske varnostne skupine v okraju Jesenice, na Jesenicah usmrtil J. V. (2, 39, str. 194)

Največ usmrčenih je bilo ustreljenih. V posameznih primerih so bili usmrčeni s hladnim orožjem. Albin Gasar in Valentin Markež omenjata, da je J. J. prišel na zvezo s partizani, se zruval z njimi, nakar ti »navale nanj in ga toliko časa prebadajo z noži, da izdihne«; da je S. H. verjetno eden od vosovcev »ubil s krampom«; da so A. Z. »živega žagali«; da so J. R., ki je po vosovskem poročilu preminul med mučenjem, rezali »jermena raz hrbet, na prsih pa mu izrežejo komunistična znaka srp in kladivo«; ipd. (39) Omenili smo že dva samomora aretiranih.

ODZIVI NA PARTIZANSKE USMRTITVE DOMAČINOV

Talci

Nacisti so streljali talce tudi zato, da bi preprečili partizansko maščevanje nad svojimi sodelavci med domačini.

V okrožju so 28. avgusta 1941 zaradi usmrtitve F. U. ustrelili 5 talcev v Gorjah. Jeseničan I. K. je bil usmrčen 2. september 1941. Žena ni hotela, da bi zanj streljali talce. So pa na Koroški Beli 4. septembra 1944 ustrelili 5 talcev zaradi tega, ker so partizani ranili J. H. Tega dne so ustrelili še 5 talcev v Lescah zaradi usmrtitve G. Z. Dne 31. marca 1942 so v Dragi ustrelili 29 talcev zaradi F. Z. iz Slatne in še dveh usmrčenih. Dne 20. aprila 1942 so v koncentracijskem taborišču Mauthausen ustrelili 49 talcev zaradi usmrtitve jeseniškega župana K. L. in njegovega tajnika A. J. ter zaradi partizanskega napada na Zgornjem Brniku, v katerem so padli 3 Nemci in 2 Slovenca. Zadnje streljanje talcev kot maščevanje za usmrčenega Slovenca je bilo v Bitnjah v Bohinju, ko so 13. maja 1943 zaradi usmrtitve R. L. ustrelili 9 talcev. Potem se nacisti na usmrtitve Slovencev niso več odzivali s hujšimi povračilnimi ukrepi. (18)

Vendar so grožnje ostale. Ko je bil 5. septembra 1944 na obisku pri družini usmrčenega J. P. komandir gorjanskih orožnikov, koroški Slovenec, je »izjavil, da se bo maščeval. Ni jasno ali je bila to samo tolažba domačim ali je to resno mislil«. (4)

Črna roka

Po usmrtitvi F. P. je vodstvo četnikov prevzel J. S., ki je bil obsojen na smrt in ustreljen poleti 1948. Po dogovoru z vodstvom v Ljubljani so kot povračilni ukrep za usmrtitev F. P. črnorokci 22. in 24. decembra 1944 usmrtili 2 partizanska sodelavca. Za drugi večji povračilni ukrep v okrožju so se črnorokci odločili po usmrtitvi predvojnega banskega svetnika P. A. V noči na 1. april 1944 so na Jesenicah usmrtili 6 oseb.

Po oceni Jožeta Vidica so črnorokci na Gorenjskem morili pod pokroviteljstvom gestapa. »Toda po strašni prvoaprilski noči je Pörsterer prepovedal črnorokcem 'klanje na črno'.« (70, 78)

Zavarovanje in grožnje

Le redko so partizani pri domačinih naleteli na hujši odpor. G. v Plavškem Rovtu je bil lovski čuvaj, zalezoval je partizane. Maja 1942 so se v Jeseniški četi odločili, da ga bodo usmrtili. Dne 28. maja so streljali nanj, ko je zjutraj stopil pred hišo. Zgrešili so ga, nato pa je v obstreljevanju G. smrtno zadel partizanskega mitraljezca. Po tem dogodku se je G. z družino preselil v rajh. (71, str. 59–60)

Dne 1. oktobra 1942 sta zaupnik jeseniškega gestapa A. N. in njegov spremljevalec na Koroški Beli srečala partizana F. K., ki ga je A. N. osebno poznal. A. N. je ponudil F. K. levo roko v pozdrav, z desno pa je potegnil pištolo in F. K. prestrelil skozi roko in prsi. Ker sta s spremljevalcem slišala v bližini korake, sta A. N. in spremljevalec ušla. F. K. pa tudi. (21, spis II/10(42–43), 306, 23, izjava F. K.)

Kmet F. P. iz Podkorena je bil pod nacizmom vaški kmečki vodja. Januarja 1944 so mu partizani pobrali nekaj hrane in napovedali mobilizacijo dveh sinov. F. P. je to prijavil orožnikom. Dne 9. januarja so ga šli partizani posvariti in opraviti kazensko zaplembo. Ker niso mogli streti zapaha vrat, je M. A., tudi domačin iz Podkorena, zlezal čez balkon v hišo. Tam ga je pričakal F. P. in ga ubil s sekiro. F. P. je s sinom po vojni pobegnil v tujino. (71, str. 85–88)

Dne 23. marca 1944 so se vosovci s še nekaterimi partizani odpravili na Hrušico kaznovat kmeta P. S. Ker domači niso hoteli odpreti, so začeli razbijati vrata s hlodom. Nato je hišni hlapec I. K. vrgel med partizane bombo, ki je dva ubila in jih sedem ranila. I. K. je aretiriral obveščevalec okrožnega obveščevalnega centra 10. junija 1944. Po zaslišanju so ga usmrtili. P. K. so partizani še enkrat napadli leta 1944. P. K., njegova žena M. K. in hčerka A. K. so bili po vojni žrtve rdeče roke. (18, 71, str. 52/53)

Vojno je preživel F. P. s Koroške Bele, spremljevalec vodilnega črnorokca J. S. F. P. so vosovci spomladi 1944 aretirali v gostilni in ga odpeljali na Mežaklo. Izrabil je nepazljivost stražarja, mu izpulil puško, dvakrat ustrelil nanj, vendar ga je zgrešil, in pobegnil. Nato je izdajal in se umaknil na Koroško. (78)

C. K. je po zaslišanju skušala izkoristiti dremavost zasliševalcev: »Skočila je v tovariša D. in mu hotela iztrgati iz rok pištolo. Toda tovariš jo je hitro zgrabil za vrat in jo močno zvezal.« (2, 3)

Dne 10. decembra 1944 sta borca 4. čete 5. bataljona vojske državne varnosti šla na Jesenicah aretirat M. P., pripadnico črne roke. Sledila sta ji od vlaka in ji napovedala aretacijo. M. P. je potegnila pištolo in ustrelila O. N. (74, str. 99)

Nekaj ljudi, ki so se čutili ogrožene, je pobegnilo v Ljubljansko provinco ali jim je okupator zagotovil delo na Koroškem ali drugje v rajhu.

Verjetno so le redki prosili okupatorja za posebno zaščito. V glavnem goloroki ljudje so se pred naraščajočo partizansko močjo in neusmiljenostjo skušali zavarovati z grožnjami.

F. Ž. je na zaslišanju 25. avgusta 1944 izjavil, da mu je J. M. (usmrčen 21. januarja 1944) povedal, »da je na listi oseb, ki so za likvidirati (...) s pripombo, da je to točno, ker mu je to zaupal neki višji funkcionar iz tega okraja. Zato je tudi večkrat zaprosil Nemce za stražo, kar so mu tudi ugodili. Doma je spal samo takrat, kadar se je čutil popolnoma varnega. Na stanovanju je imel pripravljeno tudi skrivalnico, kamor se je umaknil, v slučaju prihoda naših

edinic«. Leta 1943 je »izjavil, da ako njega partizani ubijejo, bo na istem mestu padlo iz iste vasi 25 moških. Vedno je tudi grozil, da bo spravil v Begunje razne ljudi, ki so bili nasprotni njemu in vsem ostalim nemčurjem«. A. I. »se je izrazil, da bo šla vsa Jereka, ako bodo partizani njega vzeli«. D. R. je dal vedeti, da »ako kateremu od teh ki so pri pomožni policiji (domobranci, op. p.) vzamejo stariše mora takoj javiti katerega sumi da je naredil aretacijo da mu bodo takoj izselili stariše ako jih ima še doma«. (3)

PRIMERJAVE

Razmerja v spopadu med okupatorjem in uporniki ter v spopadu za družbeno ureditev in oblast, ki smo jih delno opisali za okrožje Jesenice, bomo celoviteje ovrednotili, ko bodo na razpolago gradivo in analize za vsa območja na Slovenskem pa tudi za druge dežele po svetu.

Kar se vojnih žrtev tiče, bodo te verjetno potrdile oceno, da »lahko za Slovenijo kljub joku in stoku o narodni katastrofi ocenimo, da je iz vojne prišla manj izkrvavljena kot prebivalstvo nekaterih bližnjih narodno-državnih skupnosti«.

Tako je ocenjeno, da je Avstrija med vojno izgubila 5,6 odstotka prebivalcev, Hrvaška pa 7,3 odstotka. Zadnji podatek lahko jemljemo s pridržkom, saj je isti ocenjevalec pripisal Sloveniji le tri odstotke žrtev. To je skoraj zanesljivo premalo, kar dokazuje preštevanje žrtev na štirih slovenskih območjih, kjer je bilo med približno 70.000 prebivalci 5 odstotkov žrtev.

Mednarodna primerjava bo Slovence uvrstila med narode, ki so krvaveli predvsem v boju proti nacizmu. V vzorcu, ki ga omenjamo spodaj, je bilo skoraj 80 odstotkov žrtev posledica spopada upornikov z okupatorjem in okupatorjevega nasilja, nekaj nad 20 odstotkov žrtev pa je bilo posledica spopadov in obračunov partizanov z domačimi nasprotniki. Prav nasprotno je bilo v Avstriji, kjer je 90 odstotkov žrtev posledica borbe za nacizem in nacističnega nasilja, manj kot deset odstotkov žrtev pa je bila posledica nasprotovanja nacizmu. (31)

Manj prijetna bo mednarodna umestitev Slovencev v jugoslovanski oziroma sovjetski način povojnega političnega čiščenja. Dogodki, ki jih opisujemo v tem besedilu, so bili uvod in priprava na povojni partijski »prevzem oblasti in čiščenje«, ki sta potekala z izjemno okrutnimi postopki. Ocenjeno je, da je maščevalni bes v povojni Evropi najbolj divjal prav v Jugoslaviji. (64, 73)

Tudi »po različnih slovenskih pokrajinah se je vojna odvijala v različnem tempu«. Iz vzorca je razvidno, da je bilo največ žrtev tam, kjer so se v boj proti partizanom vključile kvizlinške enote (Krim, Žiri) predvsem zaradi velikega števila usmrčenih domobrancev, nato sledi območje (okrožje Jesenice), kjer je potekal predvsem spopad med uporniki in okupatorjem, najmanj pa je bilo žrtev tam, kjer je večina žrtev posledica okupatorjevega nasilja (občina Slovenska Bistrica). Ko bodo zbrani podatki o tem, kakšen je bil partizanski pritisk nad rojaki v posameznih območjih, se bo pokazalo, kako velike razlike so bile med vojno v Sloveniji. Npr. v Žireh in okolici so med vojno partizani usmrtili 32 domačinov, po vojni pa 86. Torej je položaj nasproten kot v jeseniškem okrožju, kjer so partizani usmrtili med vojno 288 domačinov, po vojni pa 38. (31)

Naslednja raven primerjav in umestitev zadeva učinke partizanskega gibanja. Tokrat si oglejmo razmerje med žrtvami, ki jih je povzročilo partizansko gibanje s svojim bojnim delovanjem. Ob večinski mobilizaciji prebivalstva za cilje partizanskega gibanja sta bili množična policizacija in ostra kaznovalna politika nad domačimi nasprotniki med značilnostmi partizanskega gibanja v jeseniškem okrožju. Omenili smo že, da partizani niso napadali gestapovcev, čeprav bi jih bilo možno. Razmeroma redko so napadali tudi druge funkcionarje okupacijske uprave. Niso jih usmrtili dosti več kot 10. Drzna ugrabitev Weisenbacha, nemškega župana občine Bohinjska Bistrica v noči od 19. na 20. oktober 1943, dokazuje, da bi bilo tovrstnih napadov lahko več. (18, 71, str. 99–102)

Partizanske enote so bile slabo oborožene, niso jih vodili poklicni vojaki, oskrbovale so se s težavo in prebivale v neugodnih razmerah. Na enega partizana je prišlo po nekajkrat več sovražnih oborožencev. S tem lahko pojasnimo, zakaj so se partizani redkeje odločali za napade na sovražne enote in postojanke. V spopadih so partizani imeli več izgub kot sovražniki. V okrožju Jesenice v spopadih s partizani domnevno ni padlo več kot 150 pripadnikov sovražnih enot. Od 920 domačinov, ki so padli v partizanih, jih je v okrožju izgubilo življenje več kot 200. Poleg njih je v okrožju padlo še blizu 100 borcev, ki so bili doma od drugod. V teh razmerjih je blizu 330 domačinov, usmrčenih od partizanov, v okrožju zelo visoka krvna bera. (18, 60, str. 281)

Raziskave teh in še drugih učinkov delovanja partizanskega gibanja in njegovih nasprotnikov bodo omogočile odgovor na vprašanje, zakaj in kako so se med drugo svetovno vojno spreminjala oblastna razmerja.

1. 301/29: Arhiv pokrajinskih vodstev varnostno-obveščevalne službe za Gorenjsko, v: Arhiv ministrstva za notranje zadeve.
2. 301/41 in 301/42: Arhiv okrožnih vodstev varnostno-obveščevalne službe za okrožje Jesenice (v fasciklu 301/47 so različni seznami in kartoteka iz okrožja), prav tam.
3. 301/44: Arhiv vodstev varnostno-obveščevalne službe za rajon/okraj Bohinj, prav tam.
4. 301/45: Arhiv vodstev varnostno-obveščevalne službe za rajon/okraj Gorje-Bled, prav tam.
5. 301/45: Arhiv vodstev varnostno-obveščevalne službe za rajon/okraj Radovljica, prav tam.
6. 301/46: Arhiv vodstev varnostno-obveščevalne službe za rajon/okraj Jesenice, prav tam.
7. 301/151: Arhiv II. brigade vojske državne varnosti, prav tam.
8. 301/141: Gorenjski odred, prav tam.
9. 301/107: Kokrški odred, prav tam.
10. 301/140: Jeseniško-Bohinjski odred, prav tam.
11. 301/148: Gorenjsko vojno področje, prav tam.
12. Povojna zaslišanja, prav tam.
13. Knjige zapornikov kaznilnice v Begunjah, v: Arhiv Gorenjskega muzeja.
14. Življenjepisi padlih borcev, talcev in žrtev fašizma, prav tam.
15. Arhiv varnostno-obveščevalne službe, ki ga je Gorenjskemu muzeju podaril M. P., prav tam.
16. Arhiv varnostno-obveščevalne službe, ki ga je Gorenjskemu muzeju podaril K. R., prav tam.
17. Nemški arhiv, prav tam.
18. Popisno gradivo in računalniške zbirke podatkov, zbrane v okviru projekta Druga svetovna vojna med Julijci in Karavankami, prav tam.
19. Prijave vojne škode, v: Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Gorenjsko, Kranj.
20. Arhivi matičnih uradov v Bohinjski Bistrici, Radovljici, na Bledu in Jesenicah.
21. Arhiv muzeja Jesenice.
22. Zasebni arhivi (kopije v besedilu uporabljenih dokumentov so v arhivu Gorenjskega muzeja).
23. Ustni viri (izjave so zapisane in shranjene pri kartotečnih listih in v seznamih v arhivu Gorenjskega muzeja).
24. Boj pod Triglavom, Gorje 1966.
25. Božo Benedik, En dan v begunjskih zaporih, rokopis, kopija v arhivu Gorenjskega muzeja.
26. Božo Benedik, Helmut Rosumek – strah nemške okupacije na Gorenjskem, rokopis, prav tam.
27. France Benedik, Narodnoosvobodilni boj na Bledu (kronološki oris), v: Iz zgodovine Bleda, Kronika 1984, št. 2-3.
28. Caduti, disperzi e Vittime civili dei comuni della regione Friuli-Venezia Giulia nella seconda guerra mondiale (prvi del, ki zajema žrtve province Videm, je izšel leta 1987, v načrtu je pet delov).
29. Jože Dežman, 2. do 4. del besedila, str. 26–111, v: Tržiški zbornik, Prispevek k zgodovini nacistične okupacije v Trziču in okolici, Tržič 1984.
30. Jože Dežman, Žrtve druge vojne, očrt raziskave – občina Radovljica, Borec 1989, št. 1.

31. Jože Dežman, Številke kot prvine (po)spravnega pogovora, v: Priloga Ljubljanskega dnevnika, 27. julija 1991.
32. Jože Dežman, Gorenjski železničarji 1941–1945, rokopis pri avtorju.
33. Jože Dežman, 3. in 5. del besedila, str. 179–232 in 271–292 v: Gorenjski partizan – Gorenjski odred 1942–1944, Kranj 1992.
34. Jože Dežman, Na poti, v: Odprte strani, priloga Gorenjskega glasa, 14. maja 1993.
35. Dejavnost gestapa na teritoriju mesta Jesenic in bližnje okolice, rokopis neznanega avtorja, Arhiv muzeja Jesenice.
36. Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 1. del, Ljubljana 1962.
37. Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945, 1. del: Država v državi, Ljubljana 1985.
38. Karel Forte (Marko Selin), Nič več strogo zaupno (Nacistične obveščevalne službe in njihova dejavnost pri nas), 2. del, Ljubljana 1978.
39. Albin Gasar in Valentin Markež, Gorenjska v letih 1941–1945, v: Taboriščni arhiv priča, 1. zvezek, Buenos Aires 1974.
40. Milan Gombač, Kratek pregled razvoja varnostno-obveščevalne službe Osvobodilne fronte, v: Zaščita narodnoosvobodilnega boja (Gradivo s posvetovanja v Ljubljani 23. in 24. novembra 1976), Ljubljana 1979.
41. Zoran Hudales, Varnostne službe po ustanovitvi Odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS, prav tam.
42. Ivan Jan-Srečko, Med gorenjskimi partizani, Kranj 1956.
43. Ivan Jan, Mrtvi ne lažejo, Ljubljana 1984.
44. Ivan Jan, Kokrški odred, 2. del, Ljubljana 1980.
45. Niko Kavčič in sodelavci, VOS OF na Gorenjskem, v: Zaščita narodnoosvobodilnega boja (Gradivo s posvetovanja v Ljubljani 23. in 24. novembra 1976), Ljubljana 1979.
46. Niko Kavčič, Stane Kersnik, Kako se je razvijala Varnostno-obveščevalna služba v Narodnoosvobodilni borbi na Gorenjskem, rokopis v arhivu Gorenjskega muzeja.
47. Stanko Kocjančič, Uničenje zametkov belogardizma v rajonu Gorje–Bled, v: Borec 1963, str. 346–351.
48. Stanko Kocjančič, Z neizprosnim sovražnikom neizprosen boj, v: Boj pod Triglavom, Gorje 1966.
49. Franc Konobelj-Slovenko, Pod Možakljo in Karavankami so se uprli, Jesenice 1954.
50. Franc Konobelj-Slovenko, Spomeniki in spominska obeležja revolucije in narodnoosvobodilnega boja v občini Jesenice, v: Jeklo in ljudje, Jesenice 1975.
51. Alojz Kos, Po poti spominov, Radovljica 1990.
52. Janko Kostnapfel, Duševne motnje starostnikov, IV. študija, v: Borec, 1993, št. 3–4.
53. Milko Mikola, Obsojeni in likvidirani, v: Celjski tednik, 8. oktobra 1992.
54. Boris Mlakar, Vzroki in oblike nasprotovanja Osvobodilni fronti v letu 1941/1942, v: Slovenski upor 1941 – Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja, Ljubljana 1991.
55. Irena Mrvič, Obveščevalna varnostna služba OF, prav tam.
56. Nemačka obavešajna služba u Jugoslaviji, 1. do 9. del, Beograd 1954–1956.
57. Opis akcij na Jesenicah, rokopis neznanega avtorja, Arhiv muzeja Jesenice.
58. Mile Pavlin, Razplet na Pokljuki, v: Borec 1961, str. 73–74.
59. Mile Pavlin, V ognju in snegu, Ljubljana 1981.
60. Lojze Penič: Žrtve druge svetovne vojne v občini Slovenska Bistrica, v: Zbornik občine Slovenska Bistrica, II, Slovenska Bistrica 1990.
61. Lenart Petrač, Kronika bivše občine Lesce, rokopis v arhivu Gorenjskega muzeja.
62. France Pibernik, Pesnik Ivan Hribovšek, v: Nova revija, št. 83/84.
63. Janko Pleterski, Senca Ajdovskega gradca, Ljubljana 1993.

64. Politische Säuberung in Europa (Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration nach dem Zweiten Weltkrieg), ur. Klaus-Dietmar Henke in Hans Woller, München 1991.
65. Veljko Rus, Odgovor Janezu Pogorelcu, v: Delo, Sobotna priloga, 7. avgusta 1993.
66. Danica Simčič, Vprašanja in pomisleki, Svobodna misel, 23. julija 1993.
67. Tone Svetina, Ukana, 2. del, Ljubljana 1968.
68. Stane Šinkovec, rokopis o zgodovini kaznilnice v Begunjah v letih 1941–1945, hrani avtor.
69. Jože Vidic, Beg z morišča, Ljubljana 1971.
70. Jože Vidic, Po sledovih črne roke, Ljubljana 1975.
71. Jože Vidic, Sedem krst za Ronkarjevo družino, Ljubljana 1978.
72. Jože Vidic, Krik v Dragi, Ljubljana 1984.
73. Jera Vodusek-Starič, Prevzem oblasti 1941–1945, Ljubljana 1992.
74. Drago Vresnik, Druga brigada vojske državne varnosti narodne obrambe (Prispevek k zgodovini VDV Slovenije), Ljubljana 1987.
75. Alfonz Zajec, Vse žrtve druge svetovne vojne med Žirovci, Žirovski občasnik, št. 17.
76. Zaščita narodnoosvobodilnega boja (Gradivo s posvetovanja v Ljubljani 23. in 24. novembra 1976), Ljubljana 1979.
77. Zbornik fotografskih dokumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije 1941–1945, Ljubljana 1984.
78. Zgodovina VOS grup Jesenice, rokopis neznanega avtorja, Arhiv muzeja Jesenice.
79. Milan Ževart, Uvodna beseda, v: Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih, Maribor 1965.

NEKAJ VEDENJ IN MISLI O RAZVOJU IN VLOGI OBOROŽENIH SIL JUGOSLAVIJE

Vse pogosteje je slišati, da bi bilo nujno ponovno raziskati vse, kar se je dogajalo od leta 1941 naprej, če želimo razumeti, kaj se dogaja danes, leta 1993. Pri tem ne mislimo samo na politiko, gospodarstvo, kulturo, marveč tudi na obrambo oziroma armado – njen razvoj in vlogo, ki jo je imela med narodnoosvobodilno vojno, po njej in v procesu razkroja oziroma razbijanja Jugoslavije.

Razumljivo je, da na vprašanje razvoja in vloge armade od 1941 do danes lahko odgovori le strokovno kompetentna ekipa, ki razpolaga z vso potrebno dokumentacijo, in to šele na podlagi skrbno opravljene raziskave. Seveda gre pri tem upoštevati dognanja številnih raziskav domačih in tujih zgodovinarjev ter vojaških strokovnjakov,¹ ki so dragocena kljub očitku, da so številna od njih obremenjena s kompleksom zmagovalcev. Vse prevečkrat se srečujemo z nestrokovnimi, neargumentiranimi in površnimi, pa tudi zlobnimi ocenami Narodnoosvobodilne vojske in Jugoslovanske ljudske armade in s posploševanjem posameznih napak z namenom, da se razvrednotijo dosežki ene in druge. Posebej vztrajni in predrzni so pri tem nekdanji domači pripadniki okupatorjevih policijskih enot (MVAC pod Italijani in »domobranci« v sestavi SS enot pod Nemci), ki skušajo svoje izdajalsko početje opravičevati z blatenjem Narodnoosvobodilne vojske.

Vse to poudarjam, ker se globoko zavedam, da čeprav sem bil zadnja leta v vojaškem vrhu (od 1981 do 1987 sem bil pomočnik zveznega sekretarja za narodno obrambo in obenem predsednik Sveta za znanstveno dejavnost v oboroženih silah SFRJ) in sem neposredno spremljal vsa pomembnejša dogajanja v zvezi z obrambo in oboroženimi silami in obenem imel vpogled v vsa raziskovanja v oboroženih silah in za njihove potrebe (kot član zveznega komiteja za znanost in tehnologijo in član sveta zveze republiških in pokrajinskih raziskovalnih skupnosti pa tudi v druge raziskave jugoslovanskega pomena) – vem daleč premalo, da bi mogel dati argumentirane odgovore na zastavljena vprašanja. Zatorej se bom zadržal le pri tistem, o čemer dovolj vem, pa še tu le v obliki strnjenih tez, kajti nemogoče je v kratkem zapisu teze tudi dokazati.

VLOGA NARODNOOSVOBODILNE VOJSKE IN PARTIZANSKIH ODREDOV

Vloge NOV in POS v narodnoosvobodilni vojni ni mogoče razumeti brez poznavanja:

a) značaja druge svetovne vojne, ki je bila v celoti protifašistična in protinacistična, na naših tleh pa še poudarjeno narodnoosvobodilna;

b) Splošnih pogojev vojne, agresivnost, bliskovitost in veliki vojaški uspehi nacifašističnih sil v prvih treh letih (1939–1942) vojne ter postopno oblikovanje antifašistične koalicije. Jugoslavija je bila poražena, okupirana in razdeljena.

Njen kralj in vlada sta pobegnili v London, dober del oblastnikov in politikov pa je odkrito ali prikrito kolaboriral z okupatorjem. Na Hrvaškem je Pavelić oklical Neodvisno državo Hrvaško, v Srbiji je Nedić oblikoval kolaborantsko vlado. V Sloveniji (Ljubljanski pokrajini) so se oblastniki in cerkveni dostojanstveniki poklonili fašističnim veljakom in jim obljubili lojalnost.

c) Subjektov vojne, ki so v klasičnih pogojih države. Le-te na podlagi ustave in drugih normativnih aktov suvereno odločajo o vojni in miru, organizirajo, pripravljajo in vodijo oborožene sile, jim odredijo naloge ter jih v vojni uporabljajo kot nosilke oboroženega boja in tako uresničujejo svojo politiko z »drugimi sredstvi«. V Jugoslaviji in Sloveniji (ter Albaniji) pa je to bilo temeljno drugače: narodnoosvobodilna vojna se je začela in vodila brez države in brez oboroženih sil, ki bi jih le-ta organizirala, kar je *differentia specifica* ne samo glede na države, ki so sodelovale v vojni, marveč tudi glede na osvobodilna gibanja na okupiranih ozemljih, kajti tudi ta so organizirale matične države. V Jugoslaviji in Sloveniji se je ljudstvo – proti volji okupatorja in nakljub volji bivših oblastnikov ter strankarskih in verskih veljakov – samoorganiziralo za upor in za vodenje oboroženega boja. Seveda pa ljudstvo ni bilo brezoblična gmota. Imelo je svoje **akcijsko jedro**, ki ga je sestavljala Komunistična partija Jugoslavije, v Sloveniji pa Osvobodilna fronta kot enotna vsenarodna organizacija. Imelo je svoje **aktiviste**, ki so kot propagandisti, agitatorji in izvrševalci raznovrstnih nalog delovali pri širjenju, spodbujanju in uresničevanju ideje narodnoosvobodilnega boja. Imelo je svoje **uresničevalce**, na prvem mestu narodnoosvobodilno vojsko, ki je vodila oborožen boj proti okupatorju in njegovim pomagačem. Tu je tudi množica **sodelavcev** Osvobodilne fronte in **simpatizerjev** osvobodilnega boja, ki so bili obenem nepresahljiv vir novih borcev narodnoosvobodilne vojske.

d) Cilja vojne, to je poraza nacifašizma in osvoboditve okupiranih držav, v Jugoslaviji in Sloveniji pa še **nacionalne in socialne osvoboditve**. Narodnoosvobodilna vojna ne bi bila tako množična, kakor je bila (če bi do nje sploh prišlo), če bi si postavila za cilj osvoboditev izpod okupatorja in vzpostavitev režima bivše Jugoslavije – njene monarhije in skorumpirane oblasti ter političnih strank, torej dejavnikov, ki so pripeljali do poraza leta 1941. **Nacionalna in socialna osvoboditev sta bila temeljna motivacijska dejavnika, ki sta združevala vse svobodoljubne, demokratične in poštene ljudi**. Mislim, da se ne motim, če poudarim, da je to še posebej veljalo za Slovence, ki niso nikdar z navdušenjem sprejeli monarhije in tedanjega režima, saj jima bivša Jugoslavija ni zagotavljala enakopravnega položaja.

Potem ko so bili pretehtani splošni in posebni pogoji vojne, ko so bili ugotovljeni njeni značaj in dejavniki ter je bil določen cilj, je padla odločitev kako, s čim in kdaj to storiti. Odločitev je bila za narodnoosvobodilno vojno,

¹ Samo biblioteka Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije je objavila več kot 380 del, Knjižnica NOV in POS in Knjižnica OF več kot 100 del, edicija Razvoj orožanih snaga SFRJ 1945–1985 24 monografij, da ne omenjamo številnih del, ki so bila objavljena v različnih zgodovinskih časopisih ter drugih publikacijah in založbah. V različnih bibliografijah je navedeno kar nekaj tisoč naslovov.

v kateri naj prevladujeta oborožen boj in partizanski način vojskovanja ter temu ustrezna vojna organizacija: narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi, za novo oblast: narodnoosvobodilni odbori, in za vse, kar je potrebno, da bi okupacijo preživeli in zmagali: organizacija zaledja, šolstvo in prosveta, zdravstvo, kultura, sodstvo in celo denarni zavod.

Ko danes po petdesetih letih gledamo nazaj v luči spoznanj ene in druge strani v vojni, se nam nekatere odločitve zdijo sila preproste in logične, nekatere pa celo nespametne in škodljive, toda **stvar je delovala**. Nad dosežki se še posebej lahko navdušujemo zaradi dejstva, da je vso stvar bilo potrebno domisliti v skrajno neugodnih okoliščinah (dežela je bila okupirana, ljudje izdani in prestrašeni, zavezniki daleč, agresor je zmagoval in ravnal skrajno brutalno z uporniki), brez predhodnih raziskav, študij in teoretičnega posploševanja, brez najnujnejših podatkov in zgledov in ob pomanjkljivem strokovnemu znanju ljudi, ki so vse to opravili. Bila je to brezmejna hrabrost in zaupanje vase.

Odločitev za **oborožen boj, za partizanski način vojskovanja, za prenos težišča bojnih dejavnosti na široka zunajmestna prostranstva, za gledanje na Slovenijo in Jugoslavijo kot enoten operativni prostor, za naslonitev na lastne sile** je narekovala **ustrezno vojno organizacijo**, ki bi bila dovolj žilava, gibčna in učinkovita, da se obdrži in zmaga v boju s stalno bistveno močnejšim okupatorjem, okrepljenim z domačimi kolaboranti. V iskanju odgovora je bilo treba razrešiti celo vrsto dilem in odporov ne samo med tistimi, ki so bili zoper vsak odpor in za pasivno čakanje, da nas osvobodijo drugi, marveč tudi v lastnih vrstah. Ugovori, da se vojaške enote v pogojih povsod prisotnega okupatorja ne morejo obdržati, da je dovolj, če se organizirajo diverzije in sabotaže, da bomo drugače zaradi represalij vsi uničeni, niso bili daleč od resnice. Prevladalo je spoznanje, da brez vojaških enot in oboroženega boja ni mogoče zaščiti ljudi pred uničenjem in osvoboditi dežele. Seveda pa Narodnoosvobodilna vojska ni nastala z dekretom kake oblasti, marveč na splošen poziv na oborožen upor proti okupatorju, nastajala je dobesečno **po meri vstopajočih posameznikov in grup v partizanske enote**. V Sloveniji so to bili predvsem ljudje, ki so sestavljali Osvobodilno fronto – komunisti, sokoli, krščanski demokrati, kulturniki in mnogi drugi, ki niso razmišljali o strankarski pripadnosti, marveč so se odločili za boj proti okupatorju. Ta »mera vstopanja« je bila pogojena z dejavnostjo in vplivom Osvobodilne fronte, ki je upor organizirala in vodila, z materialnim dejavnikom, to je možnostjo oborožitve, prekrbovanja, urjenja in poveljevanja, in tudi z okupatorjevimi dejanji, ki je z izseljevanjem, zapiranjem, streljanjem in splošnim terorjem izzival upor.

Kako so nastajale partizanske čete, bataljoni in odredi in pozneje s krepitvijo narodnoosvobodilnega boja brigade, divizije in korpusi in na koncu armade, je dovolj znano. Omenil bi le, da je bila vojna organizacija **neprestano prilagajana pogojem oboroženega boja in vojni veščini**, tj. strategiji in taktiki tega boja – od **čisto partizanskega** preko **kombinirano partizansko-frontalnega** do **pretežno frontalnega** v operacijah za končno osvoboditev dežele.

Glede na to, kaj danes vemo o narodnoosvobodilnem boju, in na stvarne dosežke tega boja lahko trdimo in dokazujemo, da so bili **Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi najprimernejša oblika vojne organizacije, brez katere ne bi dosegli vojnega cilja: nacionalne in socialne osvoboditve**. Zatorej

je odgovor na vprašanje, ali bi lahko enake cilje dosegli brez narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov (partizanske vojske), lahko le **odločen ne**. Vojno bi zavezniki verjetno vseeno dobili, toda 20 okupatorjevih divizij, kolikor jih je bilo v povprečju v Jugoslaviji, in še več kvizlinških, ki bi se oblikovale na tleh okupirane Jugoslavije, če ne bi bilo odpora, bi kar dobro okrepilo Hitlerjev vojaški stroj in zaveznikom prizadejalo še večje izgube ter podaljšalo vojno. Ko pa bi zavezniki zmagali, bi mi v najboljšem primeru lahko dočakali, da bi nam obnovili Kraljevino Jugoslavijo. Imeli bi torej **monarhijo, kapitalizem in stari režim, pa nobene besede pri urejanju povojnih razmer**. In kar je za Slovence posebej pomembno, **ostali bi brez slovenskega Primorja, z mejo pri Rakeku in nad Bohinjem**.²

Realnejše pa je vprašanje, ali bi lahko enake rezultate in cilje dosegli z manjšim številom žrtev. Tu je cela vrsta različnih spremenljivk, tako da so možne le špekulacije. Na primer če bi imeli primernejšo oborožitev, predvsem protitankovsko in protiletalsko, bi bili neprimerno bolj učinkoviti in bi imeli manj žrtev; če bi imeli primerna sredstva za zveze, bi akcije partizanskih enot bile bolj usklajene, hitreje bi se prilagajali razmeram, poveljevanje bi bilo uspešnejše itd; če bi imeli več znanja in izkušenj, bi delali manj napak; če bi bolje poznali nasprotnika, posebej njegove namene, bi se mu lahko uspešnejše zoperstavljali. Prav neverjetno je, kako malo smo vedeli o konkretnih nakanah nasprotnika in se včasih slabo zavarovali ter napačno ravnali, posledice pa so bile presenečenje in nepotrebne žrtve (Pohorje, Javorovica, Pokljuka, Porezen idr.). Toda vojna je enačba z več neznankami in veliko variantami in tudi najboljši poveljniki delajo napake.

Največ žrtev so povzročili domači izdajalci in sodelavci okupatorja, zlasti med nevojaki. Kot poznavalci terena, ljudi in navad so zapolnili vrzel vsake okupatorske vojske, ki se znajde na tujem in med tujimi ljudmi. Z vohunjenjem, ovajanjem, vodenjem itd. so okupatorjevo oblast in njegovo vojsko napravili učinkovitejšo, kot bi bila brez te in takšne pomoči. Torej ne gre samo za to, da so kot sodelavci okupatorja in kot pripadniki njegovih policijskih enot varovali njega in njegovo oblast ter pobijali pripadnike Osvobodilne fronte, partizane, njihove sodelavce in simpatizerje, marveč tudi za to, da so za okupatorjevo oblast in njegove vojaške in policijske enote ustvarjali ugodne pogoje za boj proti Osvobodilni fronti in enotam Narodnoosvobodilne vojske. Vse to je bil beden poizkus, kako preživeti vojno in **obdržati oblast s pomočjo okupatorja, a na račun trpljenja svojih sonarodnjakov**.

Glede na posledice vedenja sodelavcev okupatorja so možne špekulacije: če bi na primer 15.000 sodelavcev okupatorja (belogardistov, domobrancev) prestopilo v Narodnoosvobodilno vojsko, bi to imelo matematično dvojni učinek, toliko manj okupatorjev in toliko več partizanov, kar bi bistveno spremenilo razmerje sil. Posledica bi bilo toliko manjše število žrtev med Slovenci. Pa tudi, če bi ti sodelavci okupatorja sedeli doma, bi **bistveno**

² Neki zagretež mi je nedavno dejal, da če bi zmagali »ta beli«, bi imel tudi Koroško in Trst. Pozabil je, da bi lahko zmagali »ta beli« le, če bi zmagal njihov gospodar Hitler. Če bi se pa dogodilo to, bi verjetno res bili vsi Slovenci v isti državi, tj. veliki Nemčiji, toda z majhno nesrečo: bili bi razseljeni širom po tej državi. Še največ nas bi se verjetno našlo nekje za Uralom.

pripomogli k uspešnejšemu osvobodilnemu boju in zmanjšanju števila žrtev. Ker pa so se do zadnjega dne borili na strani okupatorja, so **krivi za številne žrtve in trpljenje Slovencev**.

Na podlagi danes znanih dejstev lahko trdimo, da bi se **z bolj potrpežljivim delom Osvobodilne fronte ter manj sektaštva** verjetno lahko zmanjšalo število tistih, ki so se odločili za kvizlinške enote. Ne moremo pa mimo dejstva, da je k odločitvi za sodelovanje z okupatorjem bistveno prispevalo **zadržanje bivših strankarskih in oblastnih veljakov ter katoliškega klera ljubljanske škofije**.³ Sramotno priklanjanje slovenskih političnih veljakov Mussoliniju v Rimu in škofa Rožmana civilnemu komisarju Emiliju Grazioliu v Ljubljani je bil enkraten zgled za mnoge poznejše kolaborante. Škof je zagotovil Grazioliu popolno sodelovanje z novo fašistično oblastjo. Na pobudo Graziolia je dal razobesiti italijanske zastave na zvonikih cerkva svoje škofije in s tem ponižal vse Slovence, posebej verujoče. Če bi škof Rožman prisluhnil prošnji Osvobodilne fronte, naj bo vsaj nevtralen, če že noče sodelovati, bi bilo **žrtev neprimerno manj in tudi povojnih pobojev ne**, ker pač ne bi bilo Slovencev v okupatorjevi službi in tudi njihovih zločinov ne. Seveda s tem ne opravičujem povojnih pobojev sodelavcev okupatorja, govorim le o realno možnem drugačnem vedenju dela Slovencev in drugačnem izidu zanje.

Zastavlja se tudi vprašanje, ali bi lahko proti okupatorju delovale tudi druge odporiške enote, ki ne bi bile pod vodstvom Osvobodilne fronte. Odgovor je **ne** in to iz dveh razlogov. Najprej je vprašanje, kakšen značaj in cilj bi imele te enote in kdo bi vstopal vanje. Alternativa Osvobodilni fronti kot enotni vsenarodni organizaciji in njeni narodnoosvobodilni vojski bi bila lahko le strankarske vojske. In kateri stankarski veljaki bi lahko vodili boj proti okupatorju, če so prav oni pripeljali do zloma bivše Jugoslavije, pozdravljali prihod okupatorja, se mu klanjali in mu obljubljali zvestobo? Alternativa cilju Osvobodilne fronte – nacionalna in socialna osvoboditev, bi bila lahko le **restavracija bivše Jugoslavije**. Prav malo Slovencev bi bilo pripravljeno zastaviti svoje življenje za obnovo Kraljevine Jugoslavije in vrnitev strankarskih veljakov, ki so ji služili, na oblast. Bili so posamezniki, ki niso želeli sodelovati v Osvobodilni fronti zaradi sodelovanja komunistov v njej, in so bili proti okupatorju. Toda od tod do obroženega boja je dolga pot in oni niso stopili nanjo. Drugi, še pomembnejši razlog je vojaško-strokovni. Na istem področju ne morejo delovati različne enote pod različnimi poveljstvi. Tudi tam, kjer v istem boju sodelujejo armade **različnih držav**, je vedno oblikovano skupno poveljstvo. Tako je npr. v 2. svetovni vojni feldmaršal Alexander bil poveljnik zavezniških sil v Italiji, general Eisenhower vrhovni komandant vseh zavezniških sil za desant na Evropo itd. Če bi torej v Sloveniji prišlo do oblikovanja različnih vojsk po strankarski ali ideološki pripadnosti, bi se takoj zastavilo vprašanje njihove vloge in prestiža ter sodelovanja v akcijah in vprašanje koordinacije oziroma skupnega poveljevanja. Vse to bi zaradi narave vojskovanja prej ali slej privedlo ali do **enotnega poveljevanja**, in to pod okriljem Osvobodilne fronte kot enotne in daleč najmočnejše organizacije odpora, ali pa do **medsebojnih spopadov**. Srbija v letu 1941 je očiten primer takšnega razpleta: v začetku vstaje so četniki in partizani kolikor toliko sodelovali, a že ob prvi preizkušnji – nemški ofenzivi – so se četniki pridružili močnejšim, tj. Nemcem, in udarili po partizanih.⁴ Posledice so bile katastrofalne. Še bližji je

primer današnje Bosne in Hercegovine. Kakor hitro so se v republiki oblikovale vojaške enote po nacionalni, verski in strankarski pripadnosti in so poveljstva prevzeli strankarski veljaki, je moralo priti do spopada. Zunanji dejavniki, Srbija in Hrvaška, so spopad le pospešili, zaostriili in dodatno motivirali. Sklep je nedvoumen: politika Osvobodilne fronte, naj se formirajo partizanske enote le pod okriljem Osvobodilne fronte, ki je bila kot enotna vsenarodna organizacija odpora odprta za vsakogar, ki je bil pripravljen na odpor, ne glede na njegovo strankarsko, versko ali ideološko pripadnost, je bila v danih okoliščinah edino možna in realna. **Oblikovanje več različnih vojsk brez enotnega vodstva bi pomenilo konec upora proti okupatorju in začetek medsebojnega pobijanja.**

Proti koncu vojne, ko je bil osvobojen dober del Jugoslavije z Beogradom vred, s prilivom mobilizirancev z osvobojenega ozemlja ter vse pogostejšimi frontalnimi boji, se je postopoma spreminjala struktura in organizacija Narodnoosvobodilne vojske. Še pred osvoboditvijo Beograda je bila oblikovana prva armadna grupa (prvi proletarski korpus in okrepljen dvanajsti korpus). Ustanovljenih je bilo več novih brigad, divizij in korpusov, med drugimi Korpus narodne obrambe Jugoslavije (15. avgusta 1944). Prvega januarja 1945 so bile ustanovljene prva, druga in tretja armada, 1. marca pa še četrta. Zunaj armadnega sestava so ostali četrti hrvaški ter sedmi in deveti slovenski korpus ter četrta operativna cona na Štajerskem. Prvega marca 1945 je bila Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije preimenovana v Jugoslovansko armado, Vrhovni štab pa v Generalštab Jugoslovanske armade. Ministrstvo za obrambo je 31. marca izdalo odredbo o vojaško teritorialni razdelitvi državnega ozemlja in organizaciji šestih vojaških oblasti ter štabov armad kot najvišjih operativno-strateških in teritorialnih poveljstev. Vojaške oblasti so bile razdeljene na 28 vojaških področij, ki so imela rekrutne in mobilizacijske naloge.

S tem so bila ukinjena vsa **nacionalna vojaška poveljstva** in poveljstva korpusov (razen Korpusa narodne obrambe Jugoslavije) ter partizanski odredi.

Upravičeno se sprašujemo, kaj je narekovalo ukinitve nacionalnih vojaških poveljstev ter ustanovitev enotne Jugoslovanske armade. Boji za končno osvoboditev, v katerih so tesno sodelovale enote na fronti z enotami v zaledju sovražnika, so narekovali enotno poveljevanje. To je opravičevalo postopno podrejanje enot za fronto enotam na fronti, ni pa opravičevalo ukinitve nacionalnih vojaških poveljstev. Vzrokov za ukinitve nacionalnih poveljstev torej ne gre iskati v stroki, pač pa v politiki. Ni treba pozabiti, da so razgovori Churchill-Tito (1944) napeljevali na to, naj se Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije čimprej oblikuje kot redna vojska, ki bo zanesljivo držala samostojno fronto na delu med anglo-ameriško fronto v Italiji ter sovjetsko v

³ Vse spoštovanje gre duhovnikom na Primorskem, ki so izkusili fašizem na svojih plečih in ostali zvesti ljudstvu ter množično sodelovali v Osvobodilni fronti. Enako velja za duhovnike na Štajerskem, ki so jih Nemci izselili.

⁴ Podobne izkušnje imamo tudi v Sloveniji. Spomladi 1942 se je belogardistični Štajerski bataljon izdajal za partizanskega in načrtno lovil posamezne partizane in patrolje ter jih zverinsko pobijal. Glej: Franček Saje, Belogardizem, Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1951, str. 359–415.

Romuniji in pozneje Madžarski. V isti smeri je deloval sporazum Tito–Šubašič: kraljevska vojska je razpuščena, Jugoslavija pa je potrebovala svojo redno vojsko, nastalo iz enot narodnoosvobodilne vojske. Upoštevati je bilo treba tudi možne posledice znanega sporazuma pol : pol, ki je vseboval nevarnost vpada enot anglo-ameriške vojske v zahodni del Jugoslavije, in pa dejanski spor okrog zahodnih meja (Trst, Koroška), ki je to nevarnost pripeljal do kritične točke. Svoj vpliv pa so imela tudi nekatera dogajanja v Jugoslaviji. Spričo strahovitega mednacionalnega sovraštva, ki je med okupacijo doseglo vrh v genocidnosti, se je bilo bati, da lahko pride do spopadov enonacionalnih enot z enotami druge nacionalnosti (kar se je na Kosovu 1944 tudi zgodilo). Ker tedaj meje med republikami in pokrajinami še niso bile določene (tudi še ni bilo povsem jasno, kako bo izgledala federacija), je bila možnost mednacionalnih spopadov toliko večja. V Sloveniji teh problemov ni bilo – tako zaradi njene enonacionalnosti, kakor tudi zaradi dokajšnje nespornosti njenih meja. Zato je prav za Slovence takšen sklep vojaškega vodstva bil najmanj razumljiv in najbolj boleč, nihče pa se ni potrudil, da bi stvar pojasnil ali napravil izjemo.

Rečeno je veljalo le do konstituiranja nove, federativne države. Že v prvi ustavi iz leta 1946 bi lahko vojaško organizacijo uredili primerneje federativni ureditvi. Tam v členu 134 beremo: »Jugoslovanska armada je oborožena sila FLRJ. Njena naloga je varovati in braniti neodvisnost države in svobodo ljudstva. Je čuvar nedotakljivosti meja in ohranjevalka miru in varnosti.« Za takšno ureditev vojaške organizacije so še najmanj krivi borci narodnoosvobodilne vojske, še posebej starešine, ki so ali ostali brez enot ali pa so razmetani širom po Jugoslaviji. (Sam sem se kot oficir nenadoma znašel na bolgarski meji [Zaječar, Negotin, Pirot], kar je moje mamo bolj prizadelo, kot pa takrat, ko sem dobrih petnajst let star odšel v partizane. Seveda so se enako počutili borci iz drugih krajev Jugoslavije, ko so se nenadoma znašli v Sloveniji ali kje drugje, daleč od domačega kraja.) Odločilni dejavniki: izvoljene skupščine Slovenije in Jugoslavije, Centralni komite komunistične partije Jugoslavije, Centralni komite komunistične partije Slovenije, Osvobodilna fronta, bi lahko odločili tudi drugače, tj. uredili vojaško organizacijo ustrežnejše federativni ureditvi države. Brez enotne zvezne armade in enotnega poveljevanja pa glede na dane okoliščine – realna nevarnost napada najprej z Zahoda, nato pa z Vzhoda – ne bi mogli biti. Bilo pa bi mogoče del enot oblikovati po republikah in pokrajinah, kakor je bilo pozneje storjeno s teritorialno obrambo. Koga kriviti za to? Verjetno tiste, ki so bili najmanj prizadeti in jim ni bilo treba na primer na bolgarsko mejo, marveč so lepo sedeli doma in se šli oblast. Danes pa njihovi nasledniki dvigujejo glas proti »visokim« pokojninam oficirjev nekdanje Jugoslovanske ljudske armade, tem **večnim brezdomcem**.

POVOJNI RAZVOJ OBOROŽENIH SIL JUGOSLAVIJE

Z ustavnim konstituiranjem države Federativne ljudske republike Jugoslavije in njenih oboroženih sil je bilo končano obdobje samoorganiziranja tako države kot armade. Na temelju nove ustave iz leta 1946 smo še istega leta dobili prvi Zakon o službi v Jugoslovanski armadi. S tem so bili podani ustavni in zakonski temelji za konstituiranje oboroženih sil, strukturiranih in organiziranih po klasičnih načelih stalne armade.

Prehod na redno vojsko je bil nujen glede na to, da smo oblikovali državo, in glede na resnično neugodne okoliščine – predvsem glede na resne grožnje z vojaškimi posegi. Danes lahko na podlagi znanih dejstev trdimo in dokažemo, da **Jugoslavija ne bi ohranila svoje neodvisnosti in ozemelske celovitosti brez močne armade in pripravljenosti ljudstva, da brani svojo državo.** V takih okoliščinah je bilo nujno graditi sodobno organizirane, moderno opremljene in notranje čvrste oborožene sile. Niso pa bili nujni premiki, ki so pomenili **podcenjevanje izkušenj narodnoosvobodilne vojne** in so se v prvih povojnih letih kazali predvsem v nekritičnem sprejemanju sovjetskih izkušenj, vse do prevzemanja njihove doktrine, organizacije, formacije in borbenih pravil. Tudi vprašanje zavezništva je bilo sila poenostavljeno: Sovjetska zveza se je štela za našo »naravno zaveznico«. Šele resolucija informbiroja in pritiski ter grožnje z oboroženo intervencijo so prinesli streznitev, in to ne samo glede vprašanja obrambe, marveč tudi glede temeljnega vprašanja družbenega razvoja, tj. kakšen socializem pravzaprav hočemo. Ko je bila sprejeta ideja o socializmu na temelju samoupravljanja, se je postavilo vprašanje, kakšna obramba je potrebna in nujna državi s takšno družbeno in politično ureditvijo.

Razprave, študije, raziskave, reorganizacije in podobno so glede tega vprašanja trajale vse do konca Jugoslavije, ko je armado doletela enaka usoda kot državo. Sprejeti koncept splošnega ljudskega odpora je bil ves čas napadan, predvsem z dveh nasprotujočih si stališč. Po prvem naj jugoslovanska obramba, še posebej organizacija oboroženih sil, ne bi ustrezala sodobnim pogojem vojskovanja. Sistem splošnega ljudskega odpora naj bi bil preobsežen in zapleten, vzporedna organizacija Jugoslovanske ljudske armade in teritorialne obrambe naj ne bi zagotavljala enotnega poveljevanja, bila naj bi silno draga, njena učinkovitost pa se ne bi mogla primerjati s sodobnimi, moderno oboroženimi, lahko gibljivimi in enotno poveljevanimi armadami. Ti kritiki so zahtevali enotne, centralistično organizirane in vodene oborožene sile. Ta koncept se ni mogel uveljaviti, ker ga ni sprejel vrhovni poveljnik Josip Broz Tito, se je pa pričel uveljavljati po letu 1988 z organizacijo bojevališč. Po drugem stališču naj bi bila Jugoslovanska ljudska armada klasična stalna vojska, ki ne ustreza socialistični družbi. Jugoslovansko ljudsko armado naj bi torej ukinili, razvijali pa naj bi teritorialno organizacijo obrambe, ki bi zagotavljala, da bi vsak občan branil svojo vas, mesto, tovarno; to naj bi bila uresničitev Marxsove, oziroma Engelsove vizije oboroženega ljudstva. Bistvo tega stališča je bila zahteva, da se ukine Jugoslovanska ljudska armada kot udarna sila splošnega ljudskega odpora. To stališče je doseglo svoj vrh po letu 1990 z zahtevo nekaterih republik, naj se Jugoslovanska ljudska armada umakne z njihovega ozemlja.

Prav glede na reševanje vprašanja, kakšen koncept obrambe in kakšne oborožene sile ustrezajo Jugoslaviji glede na njeno družbenopolitično ureditev ter možno ogroženost, lahko povojni razvoj oboroženih sil razdelimo na štiri okvirna obdobja:⁵

⁵ Lahko bi šli tudi po sledi velikih reorganizacij: 1948 so bile oblikovane vojne oblasti, 1950 korpusi, 1953 in 1956 področja, 1969 so znova oblikovali armade in 1988 poveljstva bojevališč; vse pa je bila le posledica sprejetih doktrinarnih stališč.

V prvem obdobju (1945–1958) smo najprej v transu zmage in iz bojazni pred agresijo z Zahoda (umik s Koroške in Trsta, Andersenove enote v Italiji, Churchillove grožnje) poddržali vse obrambne funkcije, centralizirali poveljevanje ter posnemali sovjetsko armado, nato pa, po letu 1948, kritično pretehtali celoten koncept družbenopolitične ureditve in še posebej obrambe. Zaradi nevarnosti agresije Sovjetske zveze se je nemudoma reorganizirala obramba. Na temelju ustavnega zakona iz leta 1953 sta bila sprejeta Zakon o narodni obrambi ter Zakon o Jugoslovanski ljudski armadi, ki sta urejala funkcijo obrambe in organizacijo oboroženih sil glede na nove družbene in vojno-politične pogoje. Istega leta je bila sprejeta nova vojna služba (ratna služba), ki je bistveno upoštevala izkušnje narodnoosvobodilne vojne. Oborožene sile niso bile več edini nosilec funkcije obrambe, temveč so izpolnjevale le njen najpomembnejši del – v vojni voditi oboroženi boj. Oblikovane so bile partizanske, diverzantske in teritorialne enote, ki so jih razvijali teritorialni organi v sestavi Jugoslovanske ljudske armade. Vsi ti premiki so pripeljali do sprejema dokumenta **Doktrina splošne ljudske vojne leta 1958**. V njem so bila izdelana stališča do uporabe vseh ljudskih in materialnih sil za obrambo. Potrebovali smo torej polnih trinajst let, da smo se vrnili k svojim izhodiščem in izvoru, k dragocenim izkušnjam narodnoosvobodilne vojne.

Drugo obdobje (1958–1969) je značilno po praktični uveljavitvi dokumenta Doktrina splošne ljudske vojne, tj. normativno, doktrinarno in organizacijsko urejanje obrambe in oboroženih sil. Ustava iz leta 1963 je **prvikrat postavila občana v položaj neposrednega ustvarjalca obrambne politike: obramba domovine ni bila več samo njegova najvišja dolžnost, marveč tudi pravica.**⁶ Na podlagi te ustave je bil 1964 sprejet nov Zakon o Jugoslovanski ljudski armadi in nato 1965 še prečiščeno besedilo Zakona o narodni obrambi. Toda šele leta 1968 je bila končno oblikovana **zamisel (koncept) o splošni ljudski obrambi**, ki jo je zatem normativno uredil novi Zakon o narodni obrambi iz leta 1969. Zakon je zamisel o splošni ljudski obrambi urejal kot funkcijo **vseh družbenopolitičnih skupnosti, delovnih in drugih organizacij**. V uvodnih načelih je Zakon med drugim določal, da je ljudska obramba »integralni del jugoslovanske koncepcije o novi, humani, demokratični, socialistični in samoupravnici družbi ter sploh o miru in napredku v svetu«. Prvič v jugoslovanski praksi je zakon določal, da so oborožene sile Jugoslavije sestavljene iz **Jugoslovanske ljudske armade in teritorialne obrambe**. Jugoslovansko ljudsko armado je organizirala, oboroževala, opremljala in pripravljala za obrambo federacija, enote in štabe teritorialne obrambe pa so ustanovljale občine, pokrajine in republike, vsi pa so morali svoje načrte usklajevati z načrti Jugoslovanske ljudske armade.

V tretjem obdobju (1969–1988) se je nadaljevalo institucionalno dograjevanje sistema splošne ljudske obrambe, posebej teritorialne obrambe, ter preverjanje sistema v praksi. Nadvse pomembno preverjanje sistema splošne ljudske obrambe, posebej oboroženega boja, sta bila manever Svoboda 71 in združena vaja Podgora 72. Preverjanja so potrdila pravilnost politike, organizacije in delovanja sistema splošne ljudske obrambe v vojnih razmerah in pokazala tudi nekatere pomanjkljivosti, predvsem **preorganiziranost** (hipertrofija) dejavnikov na začasno »okupiranem« ozemlju, kar jih je prej obremenjevalo kot prispevalo k njihovi učinkovitosti. To omenjam zato, ker je do enakega sklepa prišla

petnajst let pozneje opravljena raziskava Splošna ljudska obramba in družbena samozaščita SFRJ.⁷

Ustava iz leta 1974 je okrepila položaj republik in pokrajin ter natančneje določila pravice in obveznosti obrambnih subjektov. Istega leta so nato bili sprejeti Zakon o ljudski obrambi, Zakon o službi v oboroženih silah in Zakon o vojaški obveznosti. Ljudska obramba je bila urejena kot enoten sistem organiziranja, pripravljanja **in aktivnega** sodelovanja vseh subjektov družbe ter neposrednega angažiranja materialnih virov in sil v odvrčanju in preprečevanju agresije, v oboroženem boju in drugih oblikah splošne ljudske obrambe. Na podoben način je urejala splošno ljudsko obrambo ustava RS Slovenije. Teritorialna obramba je bila del splošne ljudske obrambe v republiki in oboroženih sil SFRJ ter najširša oblika organiziranja ljudstva za obrambo. Enotnost in nedeljivost oboroženih sil, katerih del je bila teritorialna obramba, je bila zagotovljena prek funkcije poveljevanja in vojne subordinacije. Republika je imela pri organiziranju in vodenju teritorialne obrambe pomembno vlogo, v skladu z osnovami načrtov, ki jih je določala federacija, je določala načrt za organizacijo, razvoj, izgradnjo in opremljanje teritorialne obrambe ter zagotavljala v skladu z določenim sistemom vodstva in poveljevanja v oboroženih silah enotno vodstvo in poveljevanje teritorialne obrambe. Vendar je bilo republikam in pokrajinam dano premalo samostojnosti pri prilagajanju organizacije in formacije teritorialne obrambe posebnostim posamezne republike ali pokrajine, in to je povzročalo spore in razprave, v katerih so posebno aktivno sodelovali odgovorni za teritorialno obrambo iz SR Slovenije. Zvezni organi v večni bojazni, da popuščanje republiškim in pokrajinskim dejavnikom ne bi pripeljalo do oblikovanja republiških in pokrajinskih armad ter razbijanja Jugoslovanske ljudske armade, niso dovolili odstopanja niti tam, kjer je šlo očitno v prid učinkovitosti obrambe. (Primer slovenskega predloga o oblikovanju narodne zaščite.)

Kako dinamične in globoke so bile spremembe, govorijo že podatki, kako hitro so se spreminjali in menjavali normativni in doktrinarni akti na področju obrambe: Zakon o ljudski obrambi iz leta 1974 je že leta 1982 zamenjal nov zakon, Zakonu o službi v oboroženih silah iz leta 1974 so sledila dopolnila in spremembe leta 1978, nato pa nov zakon 1985, Zakonu o vojaški obveznosti iz leta 1974 je sledil nov zakon leta 1980, nato pa spremembe in dopolnila 1981 in 1983. Strategiji oboroženega boja iz leta 1976 je sledila nova strategija leta 1983. Zakonske in doktrinarne spremembe so seveda nalagale spremembe pravil, učbenikov, načrtov, organizacije in formacij itd., vse to je silno obremenjevalo delo pristojnih. Samo v letih 1978–1979 je Vojnoizdavaški zavod natisnil 785 naslovov, predvsem pravil, navodil, učnih materialov in podobno. Vse to je moral nekdo pripraviti, napisati, preveriti, odobriti itd. Šele leta 1987

⁶ Ustava SFRJ, 252. člen. V ustavi iz leta 1974, 299. člen, se ta pravica in dolžnost še poudarja kot »nedotakljiva in neodtujljiva«. V novi slovenski ustavi iz leta 1992 pa v 123. členu prvi odstavek piše: »Obramba države je za državljane obvezna v mejah in na način, ki ga določa zakon.« **Pravica do obrambe ni omenjena.**

⁷ Izvedena 1983–1987, naročnik Zvezni sekretariat za narodno obrambo, izvajalci pa so bile določene republiške in pokrajinske raziskovalne organizacije.

smo dobili **Strategijo splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite**, prvo po vojni, ki naj bi bila sinteza spoznanj jugoslovanske vojaške misli o obrambi socialistične samoupravne družbe.

Večno iskanje novih, primernejših rešitev je nalagalo nov, sodobnejši pristop k spremembam. Postopoma sta se prebijala spoznanje in stališče, da naj bo vsaka **sistemska rešitev utemeljena z raziskavo**, ki naj zagotovi znanstveno podlago za spremembe in to vojaško strokovno, tehnično-tehnološko in ekonomsko. V tem smislu je bila sprejeta cela vrsta predpisov in organizacijskih sprememb. Leta 1969 je bil ustanovljen **Center za vojno-znanstveno dokumentacijo in informatiko (CVNDI)** za področje družbenih in vojaških ved. Istega leta je bil ustanovljen **Svet za znanstveno dejavnost v oboroženih silah SFRJ**, ki so ga sestavljali vidni nosilci znanstvenih raziskav, predstavniki republiških in pokrajinskih raziskovalnih skupnosti ter najpomembnejši naročniki raziskav. Leta 1981 je bil imenovan **pomočnik zveznega sekretarja za narodno obrambo za znanstveno dejavnost** kot upravni in strokovni organ in sočasno predsednik Sveta za znanstveno dejavnost v oboroženih silah SFRJ. Pri njem je bila ustanovljena najprej skupina, nato pa **Center za ekspertize** za ekspertno ocenjevanje pomembnejših raziskovalnih projektov in ukrepov sistema značaja. Ekspertize projektov in programov so opravljane tudi pred ustanovitvijo skupine oziroma Centra, le da za te naloge ni bilo posebne organizacijske enote. Metodologija priprav in preverjanja projektov, posebej za oborožitev in opremo, je bila zelo natančno določena (pravilnik G-400). Službe, rodovi, zvrsti (vidi) in sektorji so imeli svoje vojaške svete, generalštab pa glavni vojaškotehnični svet, ki mu je predsedoval načelnik generalštaba in ki je preučil vse predlagane raziskovalne in razvojne projekte oborožitve in vojaške opreme, preverjal izvajanje po etapah in končni izdelek. Za strokovno kontrolo kakovosti izvajanj in končnega izdelka pa so skrbeli **tehnični preizkusni centri, oddelek za kontrolo kakovosti, oddelek za standardizacijo** in strokovni organi naročnikov. Ker so mi bili znani kriteriji in postopki v institucijah zunaj armade, si upam trditi, da bolj strogega sistema preverjanja in kontrole kakovosti ni imela nobena druga organizacija v Jugoslaviji.

Leta 1974 je bil ustanovljen tudi **Center za strateške raziskave v oboroženih silah**, ki se je ukvarjal predvsem z raziskavami fiziognomije morebitne prihodnje vojne, tj. z osrednjim raziskovalnim problemom vojaških raziskav, ter kako se zoperstaviti napadalcu. Dosežki raziskav centra so bili temeljni napotek za strategijo oboroženega boja ter splošne ljudske obrambe in podlaga za urejanje organizacije, oborožitve, opreme, oskrbe in poveljevanja v oboroženih silah.

Raziskovalni potenciali oboroženih sil v tem obdobju niso bili majhni. V raziskovalnih inštitutih in visokih šolah je bilo zaposleno okrog 5500 oseb z visoko izobrazbo, od tega več kot 300 doktorjev znanosti, več kot 800 magistrov in več kot 1000 specialistov, oziroma več kot 2500 raziskovalcev s polnim delovnim časom (full time). Temu številu moramo prišteti še več kot 1300 raziskovalcev, zaposlenih v raziskovalnih organizacijah namenske vojne industrije, ter približno še enkrat toliko zunanjih sodelavcev. To pomeni, da je okrog 20 % jugoslovanskih raziskovalcev delalo za potrebe oboroženih sil, oziroma obrambe, kar je blizu povprečja v razvitih državah. Temu primerna so bila tudi sredstva, ki so jih oborožene sile vlagale v raziskave – temeljne, aplikativne in razvojne. V teh letih je bilo v Jugoslaviji povprečno vloženo največ 0,9 do

1,0 % nacionalnega dohodka. Oborožene sile so istočasno vlagale v raziskave in razvoj 1,9 do 5,0 % svojih sredstev s tendenco stalnega povečevanja. Tako je bilo v srednjeročnem načrtu za obdobje 1985/1990 že načrtovanih v ta namen 8,49 % sredstev oboroženih sil, v dolgoročnem načrtu do leta 2000 pa celo 9,79 %. Glede na to, da so oborožene sile tedaj dobivale iz proračuna v povprečju 4,8 % nacionalnega dohodka (načrtovanih 5,2 % niso dobile nikoli), pomeni, da so vlagale v raziskave in razvoj okrog 0,2 % nacionalnega dohodka (načrtovale pa celo 0,4 %), kar je okrog 20 % sredstev, ki so v Jugoslaviji vložena v raziskave.⁸ V času zapostavljanja vlaganj v raziskave so vložena sredstva oboroženih sil dostikrat pomenila preživetje določenih raziskovalnih organizacij.

Postopoma je vse več raziskav zaupano civilnim raziskovalnim organizacijam. Tako je v letih 1976–1980 vloženo v raziskave v civilnih raziskovalnih organizacijah 18 % vseh sredstev oboroženih sil, namenjenih za raziskave, v letih 1981–1985 40 % teh sredstev, za obdobje 1986–1990 pa je bil načrtovan vložek 60 %, kar naj bi bila nekje zgornja realna meja. Slovenija je pri tem imela pomemben delež: v povprečju je bilo nekaj več kot 20 % sredstev oboroženih sil, ki so bila vložena v civilne raziskovalne organizacije, vloženi v Sloveniji.

Sočasno smo ugotavljali, da Jugoslavija vidno zaostaja za aktualnim znanstvenim in tehnološkim razvojem v svetu, še posebej pri novih tehnologijah: mikroelektroniki, informatiki, robotiki, novih materialih in genetiki, tj. prav na tistih področjih, ki so največ prispevala k produktivnosti dela in kakovosti proizvodov in ki so za oborožene sile najbolj pomembna. Ugotavljali smo, da se prepad med potrebami in možnostmi vse bolj pogloblja in da, če se bo ta trend nadaljeval, ne bo ogrožena samo obrambna moč države, marveč država sama. Izjavili smo, da **znanstveno in tehnološko zaostajanje postaja glavna nevarnost za obrambo in neodvisnost države**. Naše ugotovitve so bile skorajda enake ugotovitvam raziskav slovenskega javnega mnenja, saj so mnogi izjavili, da prav gospodarsko zaostajanje postaja glavna nevarnost za Slovenijo⁹ – in Jugoslavijo. Vojaški vrh se je tega zavedal, česar pa ne bi mogli trditi za jugoslovanski politični vrh.¹⁰

⁸ Primerjave niso čisto natančne, ker ni bilo enotne jugoslovanske metodologije za spremljavo vlaganj v raziskave.

⁹ Slovensko javno mnenje 1990/3: Na vprašanje (B2): Koliko po vašem mnenju naslednji dejavniki ogrožajo varnost Slovenije? so anketiranci odgovorili:

– uničevanja okolja	zelo 51,2	srednje 30,6	malo 11,5
– slabo gospodarjenje	58,3	26,9	8,8
– zaostajanje znanosti in tehnologije	41,0	32,5	13,3

Vsi drugi dejavniki ogrožanja so bili ocenjeni kot manj nevarni.

¹⁰ Na temo znanstvenega in tehnološkega razvoja in odvisnosti obrambne moči države (in države same) sem objavil več avtorskih del, kot na primer:

Nauka – činilac obrambene moči društva, *Vojno delo*, VIZ, Beograd, 4/1982, str. 42–46; Naučna delatnost u visokim vojnim školama, *Vojno delo*, VIZ, Beograd, 5/1983, str. 51–71; Medjuzavisnost naučnog, tehnološkog i obrazovnog razvoja, *Vojno delo*, VIZ, Beograd, 1/1984, str. 58–71; Strategijom do vlastite pameti, *Borba*, Beograd, 35/4. 2. 1985, str. 4; Prilog diskusiji o položaju

Nove tehnologije so kvalitativno vplivale na bojne sisteme: večji so doseg (dometi), natančnost in uničevalna moč, skratka, njihova učinkovitost je bila večkratno povečana. Uvajanje informacijske tehnologije v poveljevanje (komandno informacijski sistemi) in upravljanje z bojnimi sistemi je prispevalo k neprimerno učinkovitejšemu poveljevanju in upravljanju. Vse to je pripeljalo do novih vojnih doktrin ter strategije in taktike oboroženega boja (kopensko – zračna bitka, udari z daljave zračnih, pomorskih in raketnih sil), katerega bistvena značilnost je napadalnost, hitrost in učinkovitost, kar prizadetemu nalaga izredno hitro ukrepanje. V takih okoliščinah so tudi v jugoslovanskem vojaškem vrhu začeli razmišljati, kako se temu zoperstaviti, oziroma kaj storiti glede oborožitve in poveljevanja. Doma smo (na temelju sovjetske licence in izboljšav) izdelali najsodobnejši tank (to je potrdila zalivska vojna) in nekatera druga bojna sredstva. Toda z njimi se nismo mogli zoperstaviti udaru na velike daljave, ko ti nasprotnik prizadene silne izgube, sam pa ostane nekaznovan (napad na Libijo je to potrdil). Odgovoriti je mogoče z raketami velikega dosega ali pa z ustreznim letalom. Po dolgotrajnih razpravah in študijah je padla odločitev o novem letalu. Začele so se priprave, pogajanja, iskanje kooperantov, sodelavcev ter kupcev in tudi raziskave določenih sklopov novega letala, a dalje od tega nismo prišli, saj se je vse zaustavilo z začetkom razkroja Jugoslavije.

Glede poveljevanja so se stvari odvijale hitreje. Bilo je jasno, da moramo hitreje delati pri uvajanju komandno-informacijskih sistemov ter čim prej zagotoviti računalniško upravljanje z bojnimi sistemi. V tej smeri je bilo največ storjenega v mornarici in letalstvu, pehota pa je močno zaostajala. Ni bilo takoj jasno, kako zagotoviti učinkovito poveljevanje na strateški in strateško-operativni ravni. Izdelane študije so napeljevale na sklep o novi, širši teritorialni povezavi (bojevališča) in vključitvi teritorialne obrambe v sistem poveljevanja oboroženih sil. Bojevališča so bila oblikovana glede na glavne smeri predvidenega nastopanja agresorja. Prvi korak v tej smeri je bilo preimenovanje generalštaba Jugoslovanske narodne armije v generalštab oboroženih sil (1987), naslednji pa postopno oblikovanje bojevališč. Z vojaškotehnološkega vidika glede na velikost Jugoslavije, moč, način in smeri nastopanja možnih nasprotnikov ter zahtevano učinkovitost in cilj obrambe, je bil takšen pristop korekten. Toda glede na federativno ureditev države, na pravice in dolžnosti republik in pokrajin pri obrambi, na koncept splošne ljudske obrambe in na razglašeno politiko podružbljanja obrambe, je to pomenilo odstopanje od koncepta splošnega ljudskega odpora, vračanje k podržavljanju in centralizaciji ter zmanjševanju vlog republik in pokrajin pri obrambnih zadevah, kar so republike in pokrajine sprejele z nezadovoljstvom, Slovenija pa sploh ni dala soglasja k predlaganim spremembam.

S tem je končano tretje obdobje povojnega razvoja oboroženih sil, obdobja, ko je na podlagi sprejetega koncepta splošnega ljudskega odpora dokaj uspešno dograjevan sistem obrambe.

V podanem grobem orisu povojnega razvoja oboroženih sil Jugoslavije nisem omenil cele vrste izredno pomembnih vprašanj (vloga Zveza komunistov v oboroženih silah, vzgoja in izobraževanje, vojno šolstvo, zaledje, oboroževanje in opremljanje, vojna industrija, vojaški pravosodni organi, vojaška varnostna služba, obveščevalna služba, jezik v oboroženih silah, kader, financiranje oboroženih sil, sodelovanje z oboroženimi silami drugih držav itd.) iz prepro-

stega razloga, ker bi vsako od njih zahtevalo posebno obravnavo. Na kratko bi se zadržal le pri **kadrovskem vprašanju**.

V Jugoslovanski ljudski armadi kot skupni oboroženi sili SFRJ naj bi bile čim bolj sorazmerno zastopane vse republike in pokrajine, oziroma narodi in narodnosti. To ni bilo nikoli povsem doseženo, zadnja leta pa je postajala nacionalna struktura vse manj ugodna, predvsem na škodo Slovenije in Hrvaške. Čim bolj se je večal življenjski standard prebivalstva, tem manj zanimiv je postajal vojaški poklic. Vrste raziskav so dokazovale, da so vzrok za to predvsem v **težavah vojaškega poklica** (na prvem mestu nemožnost izbire kraja službovanja in pogoste premestitve) in **skromno nagrajevanje** (nihče ni bil na primer pripravljen služiti v Štipu, saj je lahko enako ali več zaslužil v Kranju). Posledica tega je bila, da so bili Slovenci, ki jih je bilo tedaj v SFRJ 7,9 %, zastopani v stalni sestavi Jugoslovanske ljudske armade le z 2,8 %. Zdaleč najslabše so bili zastopani v armadnih raziskovalnih in visokošolskih ustanovah, saj teh ni bilo v Sloveniji.¹¹ Velika večina teh strokovnjakov je diplomirala, magistrirala ali doktorirala na beograjski univerzi, poznanstvo iz študijskih let pa je navadno podlaga za poznejše povezave in strokovno sodelovanje. Odtod tudi tesne povezave med strokovnjaki vojaških in civilnih ustanov v Beogradu.

Podobno je veljalo tudi za aparat Zveznega sekretariata za narodno obrambo, Zveznega izvršnega sveta in druge zvezne ustanove.

Izredno pomembna je bila nacionalna struktura vojaškega vrha, ki ga je sestavljal kolegij zveznega sekretarja na narodno obrambo. V 242. členu ustave SFRJ iz leta 1974 je bilo določeno: »Pri sestavi starešinskega kadra in postavitvah na višje poveljniške in vodilne položaje v Jugoslovanski ljudski armadi velja načelo čim bolj sorazmerne zastopanosti republik in pokrajin.« Poglejmo, kako je bilo uresničeno to načelo v vojaškem vrhu v letih 1981–1987 (ko sem bil sam član tega vrha), posebej zaradi očitkov, da je bil prosrbsko ubran in da je podpiral Miloševića.

Navajam podatke za tedanji vojaški vrh:

1. Zvezni sekretar za narodno obrambo (ZSNO):				
– admiral flote	Mamula Branko	Hrvaška	Srb	1982–88
2. Načelnik generalštaba (obenem prvi namestnik ZSNO):				
– generalpolkovnik	Petar Gračanin	Srbija	Srb	1982–85
– generalpolkovnik	Zorko Čanadi	Hrvaška	Hrvat	1985–87

jugoslovenske nauke, Narodna armija, Beograd, 2380/22. 2. 1985, str. 7; Naučni i tehnološki razvoj – zahtev vremena, Vojno delo, VIZ, Beograd, 4/1986, str. 120–126; Značaj Strategije tehnološkog razvoja za odbranu zemlje, Narodna armija, Beograd, 2475/18. 12. 1986, str. 9; Pravci razvoja naučnoistraživačke delatnosti za potrebe razvoja oružanih snaga SFRJ, Vojno delo, VINC, 5/1988, str. 149–177; Uzajamno poverenje i saradnja – bitan faktor bezbednosti nesvrstanih zemalja, Vojno delo, VINC, Beograd, 5/1989, str. 141–145.

¹¹ Daleč največ jih je bilo v Beogradu: Center visokih vojaških šol, Vojaško-medicinska akademija, Visoka vojnopolicihna šola, Vojaški tehnični institut, Letalski tehnični institut, Center za vojno znanstveno dokumentacijo in drugi.

3. Namestnik ZSNO:				
– generalpolkovnik	Dane Petkovski	Makedonija	Makedonec	1982–84
– generalpolkovnik	Ilija Radaković*	Hrvaška	Srb	1984–85
– generalpolkovnik	Veljko Kadrijević*	Hrvaška	Srb	1985–88
4. Podsekretar ZSNO:				
– generalpolkovnik	Asim Hodjić	BiH	Musliman	1981–84
– generalpolkovnik	Milan Daljević*	BiH	Srb	1984–87
5. Pomočnik ZSNO za politično-pravne zadeve:				
– generalpolkovnik	Milan Daljević	BiH	Srb	1982–84
– generalpolkovnik	Metodije Stefanovski	Makedonija	Makedonec	1984–86
– generalpolkovnik	Petar Šimić	BiH	Hrvat	1986–87
6. Pomočnik ZSNO za zaledne zadeve:				
– generalpolkovnik	Ilija Radaković	Hrvaška	Srb	1978–84
– generalpolkovnik	Josip Gregorić	Hrvaška	Hrvat	1984–89
7. Pomočnik ZSNO za vojaško-gospodarski sektor:				
– generalpolkovnik	Veljko Kadrijević	Hrvaška	Srb	1981–85
– generalpolkovnik	dr. Sveto Popović	Črna Gora	Črnogorec	1985–88
8. Pomočnik ZSNO za civilni sektor:				
– generalpolkovnik	Bruno Vuletić	Hrvaška	Hrvat	1978–84
– generalpolkovnik	Slavko Maričević	Črna Gora	Črnogorec	1984–86
9. Pomočnik ZSNO za znanstveno dejavnost, obenem predsednik Sveta za znanstveno dejavnost v oboroženih silah SFRJ:				
– generalpolkovnik	mag. Avgust Vrtar	Slovenija	Slovenec	1981–87
10. Načelnik Personalne uprave:				
– generalpolkovnik	dr. Drago Nikolić	Črna Gora	Črnogorec	1980–85
– generalpolkovnik	dr. Mičo Čušić	Hrvaška	Srb	1985–89
11. Načelnik Uprave varnosti:				
– generalpodpolkovnik	Jere Grubišić	Hrvaška	Hrvat	1980–86
12. Predsednik organizacije Zveze komunistov v JLA (ni bil v podrejenem odnosu do ZSNO, a je sodeloval na njegovem kolegiju)				
– generalpolkovnik	Dane Čuić	Hrvaška	Srb	1978–84
– generalpolkovnik	Georgije Jovičić	Vojvodina	Srb	1984–87

(* v tem obdobju je opravljal dve različni dolžnosti)

Na dvanajstih ključnih mestih v vojaškem vrhu se je v tem obdobju zvrstilo dvajset generalov (trije dvakrat) in to 1 iz Srbije, 1 iz Vojvodine (Srb), 9 iz Hrvaške (5 Srbov in 4 Hrvatje), 1 iz Slovenije, 2 iz Makedonije (oba Makedonca), 3 iz BiH (1 Srb, 1 Musliman, 1 Hrvat), 3 iz Črne Gore (Črnogorci). Zastopano ni edino Kosovo. Prvi Albanec (generalpodpolkovnik dr. Ramiz Abdulji) je postal pomočnik ZSNO po mojem odhodu konec leta 1987. Najbolje je bila zastopana Hrvaška (9) in Črna gora (3), najslabše pa Srbija (1). Če pa seštejemo Srbe iz različnih republik, je pa le-teh 8, kar je največ, toda še vedno izpod procenta zastopanosti te nacije v tedanji Jugoslaviji. Lahko sklepamo, da so bile v tem obdobju republike in pokrajine zastopane dokaj sorazmerno. Pri zastopanosti Hrvaške gre upoštevati tudi dejstvo, da sta v tem obdobju bila poveljnika vojnega letalstva in vojne mornarice Hrvata iz Hrvaške (generalpolkovnik Anton Tus in admiral Božidar Grubišić – mimogrede, oba sta po prvih spopadih v Hrvaški prestopila na stran hrvaške vojske).

Slovenija je bila v tem obdobju zastopana dokaj sorazmerno – v vojaškem vrhu je bil le en Slovenec, toda v celem obdobju. Če pa upoštevamo še Slovence, ki so v tem obdobju bili na mestih načelnikov uprav generalštaba ali zveznega sekretariata za narodno obrambo, potem lahko rečemo, da je Slovenija bila zastopana dokaj dobro. Tako sta bila načelnika I. uprave generalštaba (najpomembnejše) generalpodpolkovnika Pavle Šuc (1982–85) in Konrad Kolšek (1985–88). Načelniki uprav v tem obdobju so bili generalpodpolkovniki: inž. Jože Praprotnik, Mirko Jerkič, Stanko Mihalič in Alojz Vesič ter viceadmirala Drago Štok in Stane Brovet. Seveda pa ugotovitev velja le za zvezni sekretariat za narodno obrambo in generalštab, ne pa tudi za zvezne vojaške ustanove ter poveljnike enot in še posebej ne za celoten kader oboroženih sil, kjer so Slovenci bili zastopani izrazito pomanjkljivo. Zaradi vse manjšega zanimanja Slovencev za vojaški poklic se je zastopanost Slovencev v kadru oboroženih sil hitro zmanjševala.

Tudi o celotnem povojnem obdobju lahko rečemo, da so Slovenci bili še kar sorazmerno zastopani v oboroženih silah, toda ne vedno enako. Najslabše se je godilo slovenskim oficirjem takoj po končani vojni, ko so bile mnoge slovenske enote ukinjene ali preseljene, starešine pa so ostali brez enot ali pa so bili premeščeni v kraje po vsej Jugoslaviji. Mnogi od njih so bili imenovani na nižje dolžnosti, kot so jih imeli ob koncu vojne. Navajam najpomembnejše dolžnosti, ki so jih Slovenci opravljali v oboroženih silah:

Imeli smo enega načelnika generalštaba (generalpolkovnik Stane Potočar 1972–79), enega podsekretarja (generalpolkovnik Ivan Dolničar 1977–79), štiri pomočnike zveznega sekretarja za narodno obrambo (generalpodpolkovnik Jaka Avšič 1945 /komandant zaledja/ ter generalpolkovniki Zdenko Ulepič 1959–67, Ivan Dolničar 1967–69 ter 1972–77 in Avgust Vrtar 1981–87), dva poveljnika letalstva (generalmajor Franc Pirc 1944–46 in generalpolkovnik Zdenko Ulepič 1946–65 /istočasno je bil tudi pomočnik ZSNO za RV in PVO/), štiri armadne poveljnike (generalpolkovniki Franc Poglajen 1969–71, Stane Potočar 1970–72, Franc Tavčar 1972–80 in Branko Jerkič 1980–85), enega namestnika načelnika generalštaba za teritorialno obrambo (generalpolkovnik Janko Sekirnik 1974–80), sedem poveljnikov republiških štabov za teritorialno obrambo (generalmajor Bojan Polak 1968–74, generalpolkovnika Rudolf Hribernik 1974–77 in Branko Jerkič 1977–80 ter generalpodpolkovniki Miha Petrič 1980–83, Rado Klanjšček 1983–84, Edvard Pavčič 1984–88 in Ivan Hočevar 1988–90), enega pomočnika načelnika generalštaba (generalpodpolkovnik Dušan Kveder 1953–55), tri poveljnike vojaških področij (generalpolkovnika Rade Pehaček in Franc Hočevar ter viceadmiral Franjo Rustja) ter dva komandanta korpusov (generalpodpolkovnik Peter Stante in generalmajor Milovan Zorc). Navedel sem le najvišje dolžnosti naštetih Slovencev. Vsi oni so pred tem prehodili pot vseh stopenj poveljevanja oziroma štabnih dolžnosti. Imeli smo več poveljnikov polkov, brigad in divizij, načelnikov štabov različnih stopenj poveljevanja, več načelnikov vojaških šol, načelnikov odelenj in uprav. Enajst jih je doseglo čin generalpolkovnika: Ivan Dolničar, Rudolf Hribernik, Branko Jerkič, Franc Kočevar, Rade Pehaček, Franc Poglajen, Stane Potočar, Janko Sekirnik, Franc Tavčar, Zdenko Ulepič in Avgust Vrtar ter po letu 1988 dva povojna: Konrad Kolšek in Stane Brovet. (Glede na težave s podatki se vsem prizadetim iskreno opravičujem za možne manjše napake, še posebej tistim, ki

sem jih nehote izpustil iz pregleda.) Ko ocenjujemo delo starešin oboroženih sil iz Slovenije oziroma Slovencev, lahko trdimo, da so **častno služili stvari obrambe domovine – Slovenije in Jugoslavije – ter dali pomemben prispevek h graditvi oboroženih sil ter celotni obrambi in varnosti Slovenije in Jugoslavije.**

Četrto obdobje (od leta 1989 dalje) pa je obdobje pospešenega razkroja države Jugoslavije in njenih oboroženih sil. Predstavljeno bo v naslednjem poglavju.

SKLEPNA DEJANJA OBOROŽENIH SIL JUGOSLAVIJE

Jugoslovanska ljudska armada je pred svojim razkrojem postopoma doživljala svojevrstno **negativno preobrazbo**: od zaščitnice neodvisnosti, suverenosti, ozemeljske celovitosti in z ustavo SFRJ določene družbene ureditve (katere naloge je uspešno opravljala polnih 45 let predvsem z odvrčanjem agresije) ter zagovornika demokratične politične in gospodarske preobrazbe (kar je neuspešno poizkušala v letih, ko je država padala v vse globljo politično in gospodarsko krizo), pa do »zaščitnice srbskega naroda« oziroma Zvezne republike Jugoslavije, ko je začela enostransko braniti interese političnega vodstva Srbije in je tako **prenehala biti tako jugoslovanska kot ljudska armada.**

Omenil bi le tiste dogodke novejšega datuma in odzive vojaškega vrha nanje, ki nam lahko pomagajo pri oceni ravnanja oboroženih sil oziroma Jugoslovanske ljudske armade in njihove vloge pri obrambi oziroma razkroju Jugoslavije.

Najprej nekaj besed o tistih **zunanjepolitičnih dogodkih**, ki so pomembno vplivali na razvoj dogodkov v Jugoslaviji.

Bivša Jugoslavija je od spora s Sovjetsko zvezo leta 1948 dalje gradila svojo obrambno in varnostno politiko na ravnotežju moči ZDA – SZ, oziroma NATO – varšavski pakt. ZDA so, v skladu s svojimi strateškimi interesi, podpirale Jugoslavijo, ker je preprečevala pristop Sovjetske zveze k Sredozemlju (toplemu morju), a v primeru spopada bi preprečevala nagel prodor sil varšavskega pakta v Italijo. Z razpadom varšavskega pakta in Sovjetske zveze se je razmerje sil povsem porušilo v prid ZDA. Prostor Jugoslavije se je znašel zunaj njihovega strateškega interesa, posledica tega pa je med drugim tudi njihova nezainteresiranost za poseg v Bosni. Toliko bolj pa je aktualiziran sicer trajni interes Nemčije, Avstrije in Italije za prostor Jugoslavije in Balkana. Ne gre pozabiti, kako drastično so uresničevale te države svoj interes na tem prostoru v prvi in drugi svetovni vojni. Navzkrižje njihovih interesov tudi v bodoče lahko rodi marsikatero nevšečnost.

Jugoslavija se je tako nenadoma znašla osamljena, brez zunanje podpore in notranje že močno gospodarsko in politično razjedena, kar je bila enkratna priložnost za njeno rušenje.

Začetek propadanja Jugoslavije lahko pomikamo daleč nazaj, vse do časov neuspešnih reform gospodarskega in političnega sistema oziroma časov, ko Zveza komunistov Jugoslavije ni več znala odgovarjati na ključna vprašanja družbenega, političnega in gospodarskega razvoja jugoslovanske družbe in je tako postala zaviralni dejavnik vsakršnega napredka. Demokratične sile v Zvezi komunistov Jugoslavije so bile preslabotne, da bi preprečile vrtenje v krogu. Zaradi prevlade politike nad gospodarstvom, neustrezno urejenega lastništva in nerešenega centralnega problema socializma – **motivacije**, smo

imeli neučinkovito in inovativno inertno gospodarstvo, ki je izgubljalo bitko v konkurenci z gospodarstvi razvitih držav. Jugoslavija, ki je bila polnih **trideset let** med desetimi najhitrejšimi se razvijajočimi državami na svetu, se ni **ustrezno odzvala na znanstvene in tehnološke izzive, značilne po afirmaciji znanja in ustvarjalnosti, materializirane v novih tehnologijah**. Nadaljevala je politiko ekstenzivnega razvoja, ob razsipniški porabi na videz poceni surovin, energije (iz naftne krize se nismo nič naučili) in delovne sile, in tako poglobljala zaostajanje za razvitimi deželami. Neustrezni in neučinkoviti posegi države in brezzplodne razprave na sejah Centralnega komiteta Zveze komunistov Jugoslavije so gospodarski krizi dodali še politično. Vse je kazalo na nujnost hitre in korenite spremembe političnega in gospodarskega sistema v smeri pluralne demokracije in tržnega gospodarstva ter sproščanja zasebne pobude kot motivacijskega dejavnika za večjo gospodarsko učinkovitost. Toda ker demokratske sile znotraj in zunaj Zveze komunistov Jugoslavije niso nastopile organizirano in z jasnim programom, so na prizorišče stopili protikomunisti in nacionalisti. Ti so z demagoškimi gesli o »protibirokratski revoluciji« in »ogroženosti nacije« vsilili krojenje bodočnosti jugoslovanskih narodov po meri vodij »zgodovinskih narodov«, ne pa po meri interesov narodov. Enotno in množično prepričanje, da se po starem ne more in ne sme iti več naprej, je na vprašanje, kako naprej, dobilo povsem različne odgovore. Eni so zagovarjali močno, centralizirano, unitaristično državo (nastopali so s trditvijo, da je za kaotično stanje v Jugoslaviji kriva ustava SFRJ iz leta 1974, ki je dala preveč pravic republikam in pokrajinam, Srbija pa je neenakopravna), v kateri naj bi prevlado imel najštevilčnejši narod (en državljani en glas), drugi razdružitev (ker v taki Jugoslaviji ni mogoče živeti) in tretji, ki so ostali v manjšini, gospodarsko in politično preobrazbo Jugoslavije (le s skupnimi prizadevanji lahko preobrazimo Jugoslavijo). Toda namesto bitke za demokratizacijo jugoslovanske družbe se je začel boj za to, kdo bo dobil večji kos Jugoslavije, pa naj stane, kar hoče.

Prvi so nastopili srbski nacionalisti z neobjavljenim memorandumom Srbske akademije znanosti in umetnosti (SANU), ki je postal podlaga za populistično-nacionalistično politiko Slobodana Miloševića. Psihološko pripravo za tako politiko je opravila Knjiga o Milutinu pisca Danka Popovića, ki je že do leta 1986 doživela šestnajst izdaj s skupno naklado več kot 100.000 izvodov. Edino resno kritiko tega dela je napisal generalpolkovnik Nikola Pejnović¹² in jo obsodil kot nacionalistični pamflet, ki s svojimi trditvami, kako se je Srbija vedno borila za druge, namesto priznanja in zahvale pa je doživljala nehvaležnost in težave vsake vrste, celo neenakopraven položaj v skupni državi, zastruplja razmerja med jugoslovanskimi narodi in narodnostmi. Vojaški vrh ni polemiziral z memorandumom, je pa dal jasno do znanja, da se s stališči memoranduma ne strinja. Osebnost, kot član odbora za proslavo 100. obletnice Srbske akademije znanosti in umetnosti, sem bil vabljen na celo vrsto prireditvev, a se iz protesta nisem udeležil nobene. Naj še omenim, da je na znani VIII.

¹² Nikola Pejnović, generalpolkovnik, Istorijaska svest kao moralno činilac odbrane (Danko Popović, Knjiga o Milutinu), Vojno delo, VIZ, Beograd, 5/1986, str. 145–155.

seji centralnega komiteja Zveze komunistov Srbije najodločneje obsodil Miloševića in njegovo politiko generalmajor JLA Milosav Djordjević, tedanji sekretar za narodno obrambo republike Srbije. Po tej seji je vojaški vrh pričakoval in preko predsednika komiteja organizacije zveze komunistov v JLA tudi priporočil razpravo in obsodbo Miloševića in njegove politike od strani predsedstva CK ZKJ. Toda od tega ni bilo nič.

Miloševićeva politika je bila voda na mlin vsem nacionalistom in vsem, ki jim ni bilo do življenja v Jugoslaviji. Politiki velike Srbije je sledila politika velike Hrvaške ter politika samostojne Slovenije.

Vojaški vrh je odločno podpiral gospodarsko in politično preobrazbo Jugoslavije iz preprostega razloga, ker je spoznal, da tako ni več mogoče naprej: obrambna moč države je z vsakim dnem bolj slabela, enako, kakor je slabela njena gospodarska in skupna družbena moč. To stališče je zastopal na vseh zveznih telesih. Tako smo na primer za Predsedstvo SFRJ pripravili dokument Znanstvenoraziskovalno delo, pomembno za obrambo SFRJ. O dokumentu so pred posredovanjem Predsedstvu razpravljali in ga sprejeli: Svet za znanstveno dejavnost v oboroženih silah, Kolegij ZSNO, Vojni svet in Svet za obrambo Predsedstva SFRJ. Končno je dokument sprejelo Predsedstvo SFRJ na seji dne 3. junija 1987. V njem je bilo med drugim zapisano, da prihajamo v razmere, ko jugoslovansko gospodarstvo ne bo več moglo zadovoljevati obrambnih potreb, če ne bomo izvedli **korenite gospodarske preobrazbe, s katero bi zagotovili samostojnost gospodarskih subjektov, delovanje ekonomskih zakonitosti, predvsem tržišča ter tako povečali inovativno sposobnost, pospešili uvajanje novih tehnologij in boljše gospodarjenje, predvsem pa konkurenčno sposobnost na svetovnem tržišču.** Dokument je predsedstvo sprejelo s sklepom, da se ga takoj pošlje vsem predsedstvom republik in pokrajin, da ga obravnavajo in nato konkretno ukrepajo.¹³

Za enaka stališča smo se zavzemali pri pripravah in sprejemanju **Strategije tehnološkega razvoja Jugoslavije**, kjer smo aktivno sodelovali. Izredno smo poudarili, da mora razvoj temeljiti predvsem na lastnem znanju ter organiziranjem prenosa tujega znanja, ki naj se materializira v novih tehnologijah in v razvijanju najpropulzivnejših gospodarskih vej. Trdili smo, da edino takšen pristop in ukrepanje lahko potegneta Jugoslavijo iz vse hujše znanstvene, tehnične, tehnološke in gospodarske zaostalosti in ji zagotovita konkurenčno sposobnost na svetovnem tržišču. Iz enakega razloga smo odločno podprli vključitev Jugoslavije v programe EUREKA, do vključitve pa ni prišlo predvsem zaradi odbijanja odgovornih v zunanjih zadevah, ti pa so imeli pri tem glavno besedo. Za prav taka stališča smo se zavzemali pri Zveznem komiteju za znanost in tehnologijo in Svetu zveze republiških in pokrajinskih raziskovalnih skupnosti (katerih član sem bil), ter pri drugih zveznih telesih, ki so se ukvarjala s problematiko znanosti in tehnologije in v katerih so bili navzoči člani Sveta za znanstveno dejavnost v oboroženih silah oziroma organizacije pomočnika za znanstveno dejavnost ZSNO. Spominjam se, da so me nekateri Slovenci v zveznih telesih spraševali, ali je to, kar govorim, le moje osebno mnenje ali pa tudi stališče vojaškega vrha. Ko sem jim zatrjeval, da so to stališča vojaškega vrha, so zmajevali z glavami. V Sloveniji je bilo že razširjeno prepričanje, da je vojska po naravi konzervativna (kar je načeloma res), ki ne more podpirati

gospodarske in politične preobrazbe. Niso pač upoštevali konkretnih dejanj, bodisi da jih niso poznali, bodisi da jih niso hoteli videti.

Še leta 1987, ko so Jugoslavijo že pospešeno razkrajala njena notranja nasprotja in so se trgale gospodarske, kulturne in politične vezi, je vojaški vrh živel v prepričanju, da je z gospodarsko in politično reformo moč zagotoviti ne samo obstoj, marveč pospešen razvoj in skorajšnjo vključitev v Evropsko gospodarsko skupnost. Toda vladajoče politične garniture tega niso več zmogle in tudi ne hotele. Nespoštovanje zvezne ustave in zakonov, nespoštovanje dogovorjenega in podpisanega je dobilo takšne razsežnosti, da ni več bilo poti naprej, še posebej, ker se ni oblikovala **jugoslovanska demokratična opozicija**, ki bi se organizirano borila za gospodarsko in politično preobrazbo. Glavna prepreka oblikovanju takšne opozicije je bila **okostenela Zveza komunistov Jugoslavije ter razbohoteni nacionalizmi v republikah in pokrajinah**.

Zanimivo je, da je prav Slovenija, s katere hotenji so imela tedanja stališča vojaškega vrha največ stičnih točk, vojsko najmanj podpirala. Verjetno bi bili dobri odnosi z vojsko nekomu napoti. Kot zanimivost navajam pogovor z generalom Veljkom Kadijevičem o nesporazumih s Slovenijo, ki je med nama tekkel v času ob moji upokojitvi (1987), preden je Kadijevič postal zvezni sekretar za narodno obrambo (1988). Dejal mi je približno takole. »Če boš imel priložnost govoriti z vodilnimi ljudmi iz Slovenije, jim povej, da smo v istem taboru. Enako kot oni želimo gospodarsko in politično preobrazbo, predvsem tržno gospodarstvo in čiste račune. Ne vem, ali Slovenci tega ne vidijo ali pa nočejo videti. Politika Miloševića nima zveze s tem, kar mi hočemo. Slovenci nas držijo v 'klinču' in tako objektivno slabijo svoj boj za demokratizacijo in našo pozicijo nasproti Miloševiću. To je tragičen nesporazum.«¹⁴ To je govoril človek, ki se je pozneje povsem priklonil Miloševiću in njegovi politiki. Zakaj je tako korenito spremenil svoja stališča, verjetno ve samo on. Sicer pa ni bil edini.

Pozneje je šlo vse kot plaz.¹⁵ V vojaškem vrhu se je postopoma oblikovalo mišljenje, da je pravzaprav Milošević edini branitelj Jugoslavije. Pri tem so nalašč spregledali, da bi to bila Jugoslavija s Srbijo in Srbi kot vodilno silo in da takšna ureditev ni sprejemljiva za druge narode in narodnosti. Po volitvah spomladi 1990 so se razmere še bolj zaostrole. Olje na ogenj je bil ukaz ZSNO (maja 1990) o predaji orožja teritorialne obrambe v skladišča Jugoslovanske ljudske armade, obrazložen kot skrb za varnost, razumljen pa kot razorožitev teritorialne obrambe, kar je bil dejanski cilj ukaza. V Sloveniji, namesto da bi republiški oblastni vrh od Predsedstva SFRJ (kot pristojnega telesa) odločno zahteval, da razveljavi ukaz, je pritiskal na izvrševalca ukaza generala Ivana Hočevarja, naj ga ne izpolni. Epilog je znan. Sledile so akcije in protiakcije za

¹³ Dokument je verjetno še nekje v arhivu Predsedstva SR Slovenije. Bilo bi ga zanimivo prebrati in se seznaniti s tedanjimi stališči vojaškega vrha do obravnavane problematike.

¹⁴ Nisem imel priložnosti, da bi to povedal slovenskim vodilnim ljudem. Pa četudi bi to komu povedal, se verjetno ne bi prav nič spremenilo, saj stališča vojaškega vrha niso bila neznana.

¹⁵ Poleg vsega drugega se je vojska povsem po nepotrebnem zapletla v proces proti Janši in soobtoženim. Bilo bi neprimerno pametneje, da bi vse skupaj prepustila civilnemu sodišču.

popolnjevanje Jugoslovanske ljudske armade, služenje vojaškega roka, poveljstva nad teritorialno obrambo, vse to pa je do skrajnosti zaostriło odnose z vojsko. Sočasno so se zaostrovale medrepubliške razprtije.¹⁶

Vojska je imela vse manj stičnih točk z republikami, kjer je na volitvah zmagala opozicija, in vse več s Srbijo. Temu v prid so bile tudi kadrovske spremembe v vojski, pri čemer je vse bolj prevladoval srbski element. Opozicijske republike niso niti poskušale pridobiti vojske, marveč so naredili vse, da bi jo oslabile in oblikovale svoje oborožene sile. Vojska se v novih okoliščinah očitno ni znašla. Zaverovana v Jugoslavijo je vztrajala na spoštovanju zvezne ustave in zakonov ter zahtevala razorožitev paravojaških enot kot glavne nevarnosti za mednacionalne oborožene spopade. Toda takrat že ni nihče več spoštoval niti ustave niti zakonov, še manj pa dogovorov. Prag nespoštovanja pravnega reda je bil prekoračen in sistem je razpadal (kar se v takih primerih vedno zgodi, to ve vsak študent prava). Vojska ni upoštevala, da razpadajočega sistema ni mogoče vzpostaviti s silo, še posebej ne z oboroženo, to je z vojsko. Izhod je bil v **radikalni spremembi temeljnih načel skupnega življenja oziroma življenja nasploh na tem prostoru, toda ne z nasiljem, marveč s konsenzom narodov in narodnosti, ki tu živijo.**

Poseg Jugoslovanske ljudske armade v Sloveniji je bilo **politično, vojno in moralno nesprejemljivo dejanje.**¹⁷ Ne glede na to, kdo je to dejanje ukazal, bi morali odgovorni v vojaškem vrhu (tedaj štab vrhovne komande oboroženih sil) naredbodajalcu jasno povedati, da ni naloga vojske vzpostavljanje mejnega režima, posebej ne carinskega, marveč je to policijska naloga. Na obmejnih stražnicah so tedaj bili pripadniki obmejnih enot Jugoslovanske ljudske armade in bi tam lahko ostali vse dotlej, dokler se ne bi dogovorili drugače. S posegom v Sloveniji je Jugoslovanska ljudska armada **zapravila ugled naslednice narodnoosvobodilne vojske in nepristranskega dejavnika glede na medrepubliške spore in ambicije ter si nakopala sloves napadalca.**

S strokovno vojaškega gledališča je bil poseg vojske popolna polomija. Krenila je v akcijo, kot da gre za premestitev enot, ne pa za vojaški poseg. Svojih enot ni popolnila in bojno razporedila in jih ni pripravila za morebitni spopad, to pa je po vojaških pravilih hud in kazniv spodrsrlaj. Je pa to dokaz, da vojaško vodstvo spopada ni pričakovalo in ne želelo. Vojaško vodstvo je tudi zanemarilo izreden pomen psihološke priprave na vojaško akcijo. Pred odhodom enot iz kasarn je bilo vojakom rečeno, da Jugoslavijo ogrožajo zunanji sovražniki. Zato so doživeli pravi šok, ko so ugotovili, da nanje streljajo doverajšnji prijatelji in znanci, s katerimi so se donedavno skupaj urili. To govori, da pripadniki vojske **niso bili nikoli pripravljeni, niti vojaško niti psihološko, na spopad z lastnim narodom.** Za to trditev najdemo dokaze v vseh pisanih delih, ki so služila za izobrazbo in vzgojo vojakov in starešin Jugoslovanske ljudske armade. Ko pa je padel prvi strel, so se tudi v vojski pri posameznikih sprostile strasti, večina pa se ni bila pripravljena bojevati, pač pa so raje položili orožje. Odtod množica vojnih ujetnikov. **Pred zunanjim sovražnikom tega ne bi storili.**

Bilo je tudi očitno, da vojnoobveščevalna in protiobveščevalna služba Jugoslovanske ljudske armade nista imeli predstave o tem, kaj se pravzaprav dogaja. Drugače ni mogoče pojasniti dejstva, da so se takoj po razorožitvi teritorialne obrambe maja 1990 začele priprave na ustanavljanje in urjenje

enot manevrske strukture narodne zaščite (MSNZ), v organizaciji ministrstva za obrambo Republike Slovenije v sodelovanju ministrstva za notranje zadeve, a da o vsem tem vojska ni imela pojma. Že avgusta istega leta so bile podane smernice za pripravo vojnega načrta MSNZ in z njimi so bili seznanjeni predsedniki slovenskih občin na sestanku v Poljčah 14. septembra 1990.¹⁸ Enot MSNZ so se celo leto organizirano pripravljale za primer spopada z Jugoslovansko ljudsko armado in se urile za obrambo in napade na vojaške objekte. Šele leto dni pozneje, 15. maja 1991, je Predsedstvo Slovenije sprejelo dokument Smernice za pripravo iz izvajanje ukrepov za zavarovanje plebiscitarne odločitve z realno silo,¹⁹ s čimer so bile politično pokrite dotedanje enoletne priprave enot MSNZ. Priprave niso bile samo vojaško strokovne, marveč tudi politične in psihološke, kajti pripadnike teh enot je bilo potrebno tako pripraviti, da bodo brez pomislekov streljali na pripadnike enot Jugoslovanske ljudske armade. Z zunanjim sovražnikom niso računali.

Koncept splošne ljudske obrambe je slonel na skupnem delovanju enot Jugoslovanske ljudske armade in teritorialne obrambe ter civilnih struktur in vsega odraslega prebivalstva. Znano je, da je ta koncept bil najboljše speljan prav v Sloveniji. Ni bilo večje vojaške vaje, pri kateri ne bi sodelovali vsi »subjekti obrambe«, kot smo temu rekli. V junijskem spopadu 1991 se je nenadoma vse to podrlo – soborec je postal nasprotnik. V strahoviti propagandno psihološki kampanji je nato ena in druga stran poizkušala svojim pripadnikom dopovedati, da so »oni drugi« sovražniki, ki jih je treba uničevati brez milosti. To je moralo porazno delovati na psiho ljudi, ne glede na to, na kateri strani so se znašli. O tem dejstvu sicer molčimo, ne smemo pa ga pozabiti.

¹⁶ Slovenski upokojeni generali – nekdanji borci Narodnoosvobodilne vojske in starešine Jugoslovanske ljudske armade – smo napisali sporočilo slovenski in jugoslovanski javnosti, v katerem smo izrazili zaskrbljenost in skrajno nezadovoljstvo zaradi vse nevarnejših sporov in nepripravljenosti za sporazume med političnimi vodstvi jugoslovanskih republik in pokrajin. Zapisali smo, da odločno obsojamo ravnanja, ki nas vodijo v vse globlji gospodarski, politični, kulturni in nacionalni prepad. Da podpiramo demokratične spremembe, uveljavljanje parlamentarnega sistema in tržnega gospodarstva in vse tiste, ki se trudijo, da Slovenija postane demokratična, parlamentarna, laična in socialna republika, ki bo temeljila na suverenosti in oblasti ljudstva. Prav tako smo obsodili vsako uporabo sile pri reševanju razmer v Sloveniji in Jugoslaviji, kakor tudi postopke tako Jugoslovanske ljudske armade kakor tudi civilnih oblasti, ki lahko pripeljejo do konflikta s katastrofalnimi posledicami.

Bil je to glas razuma, lahko bi rekli »**klic v sili**«, ki pa ga ni nihče več poslušal, posebej ne tisti, ki so se igrali z usodo naroda in končno pripeljali jugoslovanske narode do katastrofe.

Sporočilo so objavili: Dnevnik, 29. maja 1991, str. 4, Delo, 29. maja, str. 3, TV 15, 6. junija, str. 16, vsi brez posebnega komentarja.

¹⁷ Najvidnejši slovenski upokojeni generali so med tem posegom **odločno obsodili** ravnanje vojske prav s temi in drugimi besedami. Obsodbi so se pridružili tudi drugi slovenski upokojeni generali in oficirji, kakor hitro so se lahko zbrali. Delo, 5. julija 1991, str. 3 in druga sredstva javnega obveščanja.

¹⁸ Janez Janša, Premiki, Mladinska knjiga 1992, str. 53–65.

¹⁹ Prav tam.

Morda se sliši čudno, vendar menim, da je spopad v Sloveniji na izjemen način potrdil, kako **dobra je bila zamisel o splošni ljudski obrambi**. Pokazalo se je, da so bile enote Jugoslovanske ljudske armade, še posebej tiste tehnično najbolj opremljene, izredno ranljive brez podpore pehote oziroma enot teritorialne obrambe. Prav tako se je pokazalo, da so enote teritorialne obrambe spričo svoje množičnosti, razprostranjenosti in poznavanja terena silno učinkovite, toda tudi izredno ranljive, posebno ob nasprotnikovem množičnem napadu z oklepnimi in raketnimi enotami ter letalstvom. (Na srečo do masovnega napada ni prišlo.) Če pa bi ene in druge enote delovale skupno proti istemu nasprotniku, bi bil to trden sistem udarnih sil vojske proti težišču napada nasprotnika in vseh povsod navzočih enot teritorialne obrambe, ki napadalcu ne bi dale nikjer miru.

Danes je znano, da je štab vrhovne komande pripravil tri variante zapuščanja Slovenije.²⁰

1. Najprej vojaško poraziti vojne formacije Slovenije, potem zapustiti Slovenijo. Za to bi dodatno potrebovali dve pehotni brigadi in eno padalsko brigado ter letalstvo. Za pripravo bi potrebovali tri dni, akcija pa bi trajala 6 do 8 dni.

2. Brez novih enot prizadeti nesprejemljive infrastrukturne izgube Sloveniji in jo tako prisiliti na spoštovanje odločitev zveznih institucij o državni meji. To bi bil udar po prometnicah, sredstvih za upravljanje in obveščanje ter tovarnah. Vojaške enote zaradi raztresenosti ne bi bile primeren cilj, torej bi bili prizadeti predvsem civilisti.

3. Politične cilje doseči z grožnjami in s političnimi sredstvi ter sočasno »dozirano« uporabo vojske.

Štab vrhovne komande je predlagal prvo varianto, Predsedstvo SFRJ pa se je odločilo za tretjo z utemeljitvijo, da ljudstvo ni pripravljeno na vojno, zato da bi Slovenci ostali v Jugoslaviji.²¹ Glede na to odločitev je Predsedstvo 18. julija 1991 sprejelo sklep, da Jugoslovanska armada zapusti Slovenijo. Nepripravljenost ljudstva na vojno zato, da bi koga zadržali v Jugoslaviji, je imela zelo določene posledice: štab vrhovne komande ni mogel pozneje izvesti načrtovanih ofenzivnih operacij v Hrvaški, ker nobena mobilizacija v Srbiji ni bila uspešna in ni več mogel zbrati dovolj enot za resnejše posege. Za uspešno osamosvojitve Slovenije se moramo torej zahvaliti ne samo hrabrosti pripadnikov enot teritorialne obrambe, marveč tudi tistim pripadnikom srbskega naroda, ki se niso odzvali mobilizaciji, čeprav so tvegali dolgoletne kazni. Res pa je, da bi vojska v času spopadov v Sloveniji lahko uresničila **vsako od treh pripravljenih variant**, če bi ji Predsedstvo SFRJ to dovolilo. Na to, kakšne posledice bi imela uresničitev prve ali druge variante za Slovenijo in njene prebivalce, je bolje ne misliti. Verjetno ni daleč od resnice sklepanje, da je slovensko vodstvo, ko se je odločilo za spopad z vojsko, postavilo na kocko usodo slovenskega naroda. Stvar se je, na srečo nas vseh, končala dobro.

Po umiku iz Slovenije, Jugoslovanske ljudske armade ni bilo več. Ostanke te armade niso branili in ne branijo Jugoslavije, pač pa po nalogu srbskega državnega vodstva »srbski narod, ki želi živeti v skupni državi« oziroma Zvezno republiko Jugoslavijo. Zamenjala je svoje ime, simbole, doktrino, strategijo, politično usmeritev in naloge – skratka, to je zdaj neka povsem druga vojska. Danes imamo ostanke te vojske v vojski Zvezne republike Jugoslavije, vojski

Srbske krajine na Hrvaškem in vojski republike Srbske v Bosni in Hercegovini, nobena od teh vojsk pa nima nič skupnega z nekdanjo Jugoslovansko ljudsko armado.

Pripadniki nekdanje Jugoslovanske ljudske armade iz Slovenije, ki živijo v Sloveniji, niso sodelovali niti pri ustanavljanju niti pri urjenju niti pri vojskovanju teh vojsk in z njimi nimajo prav nič skupnega. **Oni so služili v Jugoslovanski ljudski armadi le dotlej, dokler je bila del enotnih oboroženih sil ustavno urejene in mednarodno priznane države Jugoslavije, katere sestavni del je bila republika Slovenija.** Zato za kakršnokoli povezovanje pripadnikov bivše Jugoslovanske ljudske armade, ki danes večinoma kot upokojenci živijo v Sloveniji, z enotami katerekoli od vojsk, ki danes delujejo na tleh bivše Jugoslavije zunaj Slovenije, **ni nikakršne podlage. Vse to so nove vojske in vsako služenje v njih je stvar osebnega prepričanja.**

Postavlja se vprašanje, ali bi vojska lahko ravnala drugače, kakor je, in ali bi lahko preprečila morijo, ki ji ni videti konca. Odgovor je lahko le pogojno pozitiven. Kajti tega, kar se je zadnja leta dogajalo v Jugoslaviji in kar je nazadnje pripeljalo do morije, **ni zakuhala vojska, marveč politika. Nepravočasno in neučinkovito reševanje perečih gospodarskih, političnih in mednacionalnih problemov in razprtij je pripeljalo na sceno »rešitelje« različnih barv.** Trditev, kako je v Jugoslaviji bil vsakdo od vsakogar izkoriščan (kar se seveda ne izide) in zahteve po novih delitvah in razmejitvah, so postopoma spodbudile nezaupanje, potem sovraštvo in na koncu medsebojno pobijanje. V sovraštvo so bili pritegnjeni preprosti ljudje, ki zdaj s svojim življenjem in imetjem plačujejo zablode in ambicije svojih političnih elit.

Vojska bi se morala držati politike zaščite demokratične gospodarske in politične preobrazbe Jugoslavije in zaščite enakopravnosti njenih narodov in narodnosti. **Če bi se narodi Jugoslavije odločili za razdružitev, bi morala tudi takšno odločitev zaščititi tako, da bi bila izpeljana na miren način. Vojska v nobenem primeru ne more odločati, kdo bo s kom živel.**

Stvari so od začetka tekle drugače. Nihče od političnih vodij ni bil pripravljen na kompromise, kar je v politiki nerealno. Vsi so se v naglici **oboroževali in pripravljali za spopad »z onim drugim«.** Vsiljevanje svoje volje drugim za vsako ceno nujno pelje v spopad in do njega je tudi prišlo. **S trditvami, da je do spopada moralo priti, se opravičujejo krivci za spopad.** Vojska spopada verjetno ni mogla preprečiti, ker je delovalo preveč drugih silnic, ki so ga izsiljevale. Napravila pa je usodno napako, ker se je iz branitelja Jugoslavije postopoma prelevila v zaščitnika srbskega naroda, nato pa Srbije, in tako prenehala biti jugoslovanska in ljudska. Res pa je, da četudi bi ravnala drugače, spopada verjetno ne bi mogla preprečiti, lahko pa bi zmanjšala število žrtev in ohranila svojo čast.

²⁰ Veljko Kadijević, *Moje vidjenje raspada, Politika – izdavačka delatnost*, Beograd 1993, str. 120–121.

²¹ Ustava Republike Slovenije, 123. člen, prvi odstavek.

²² Jože Mencinger, *Začasnost samostojnosti*, Slovenci in prihodnost, Nova revija, Ljubljana 1993, str. 312 (838).

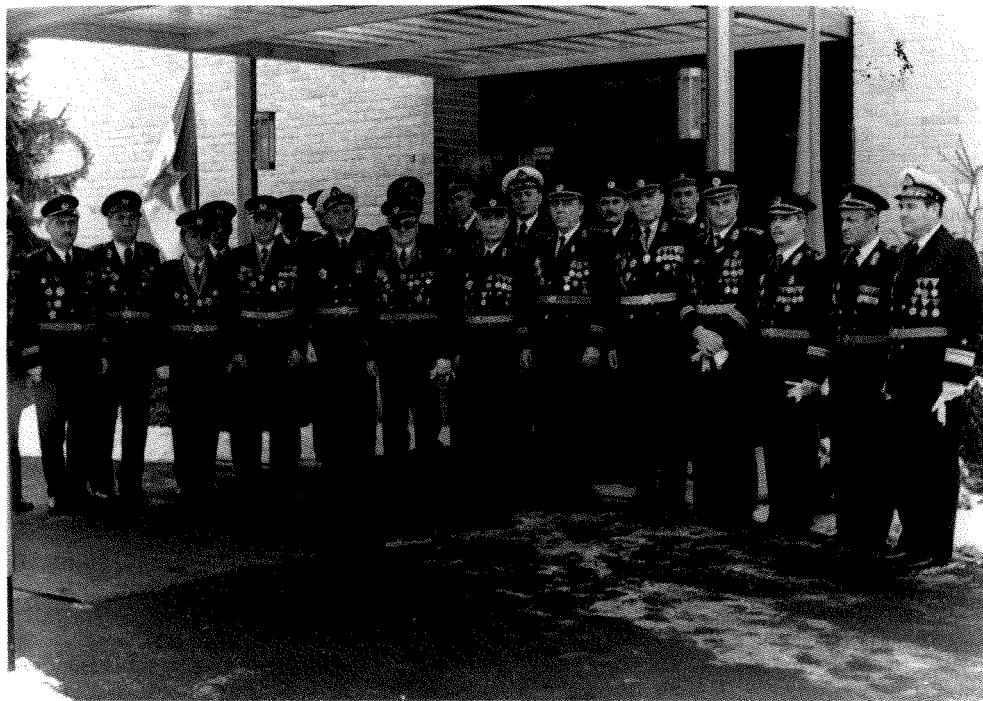
SKLEPNE MISLI

Oborožene sile so integralni del političnega sistema. Organizira, opremlja in vzdržuje jih državna oblast, katere instrument so, da bi z njimi uveljavila voljo in interese vladajočih. Razmerje civilna oblast – oborožene sile je v večini sodobnih držav urejeno z ustavo in kaže na prevlado civilne oblasti. To civilna oblast uveljavlja z ustavnim in zakonskim urejanjem mesta, vloge ter nalog in organizacije oboroženih sil, s financiranjem njihovega vzdrževanja in z imenovanjem svojih političnih somišljenikov na poveljniške položaje. Vse to je veljalo tudi za oborožene sile Jugoslavije.

Razvoj oboroženih sil Jugoslavije je bil samosvoj – od samoorganiziranja v času narodnoosvobodilne vojne prek poveljnega državnega organiziranja z ideološkim usmerjanjem k podružbljanju – do ponovnega centralističnega organiziranja neposredno pred razkrojem Jugoslavije. Oborožene sile Jugoslavije so zaslužne za osvoboditev izpod okupatorja v drugi svetovni vojni in za 45 let miru z odvrčanjem od agresije.

Ko je Jugoslavija, zaradi nesposobnosti vladajočih struktur, ki niso razumele stvarnosti in novih hotenj, zašla v hudo gospodarsko in politično krizo, je vojaški vrh še vedno podpiral zamisli o demokratični gospodarski in politični preobrazbi v prepričanju, da je z njo mogoče zagotoviti obstoj Jugoslavije. Zvestoba državi Jugoslaviji se je spremenila v farso, ko je vojaški vrh začel z vojaško silo uveljavljati svojo zamisel o zagotavljanju njenega obstoja. Oborožene sile vedno delijo usodo države. Tudi to pot so jo: z razkrojem države so se razkrojile tudi njene oborožene sile.

Republika Slovenija gradi svojo obrambo na novih temeljih. Država je postala edini subjekt obrambe, z enotno stalno vojsko. Obramba države je za državljane obvezna v mejah in na način, ki ga določa zakon.²¹ Sicer pa varnost in obramba Slovenije ni odvisna toliko od moči njene vojske, kolikor od njene gospodarske uspešnosti, konkurenčne sposobnosti na svetovnem trgu, pretehtane zunanje politike in notranje enotnosti. Ponovil bi, kar sem že večkrat rekel v bivši Jugoslaviji: **Znanstveno in tehnološko zaostajanje ostaja glavna nevarnost za obrambo in neodvisnost države.** Dr. Jože Mencinger, ki je na področju ekonomije neprimerno bolj kompetenten kot jaz, pravi, da bomo do leta 2001 že ugotovili, da **ne odločamo o ničemer, še najmanj o tem, kaj naj bi proizvajali.**²² Pred tem pa nas ne more rešiti nobena vojska, pač pa le uveljavitev in uporaba znanja.

22. december 1981

22. december 1986

Sašo Gazdić

KONSTRUKCIJA SLOVENSKE VOJSKE

Pri Mirovnem inštitutu v Ljubljani teče raziskava z naslovom Sociologija vojske, katere predmet je interpenetracija civilne in vojaške sfere v življenje Slovencev v 20. stoletju. Raziskava je šele na pol poti (vse gradivo še ni zbrano in pregledano, kaj šele interpretirano), zato v tem trenutku ni mogoče predstaviti nobenih dokončnih rezultatov.

V delu raziskave, ki ga pokrivam sam – gre za vpliv, ki ga je imela in ga ima teritorialna obramba na dogajanja v civilni sferi družbenega življenja v Sloveniji in obratno, za vpliv, ki ga je imela in ga ima civilna družba na spremembe v vojaški sferi – pa že lahko predstavim nekatera spoznanja, do katerih sem prišel na podlagi študija zbranega gradiva. Kot raziskovalno gradivo so mi služili predvsem tiskani dokumenti, kot so časopisi (dokumentacija Dela, dokumentacija Gibanja za kulturo miru in nenasilja, revija (Naša) Obramba, The Intruder itd.), knjige, zakoni, deklaracije in politični programi, ovitki plošč itd. Pri mojem delu gre torej za analizo zapisanih sporočil, torej tudi fotografij, karikatur in slik, medtem ko se v analizo sporočil elektronskih medijev zaradi zahtevnosti tehnologije nisem mogel spustiti. Pregled nad zbranim gradivom mi je že omogočil izdelavo konceptualnega okvira, ki utegne biti zanimiv širši javnosti. Dokončne interpretacije, torej podrobne analize posamičnih (osebnih, uredniških, političnih itd.) komunikacijskih strategij, ki so pripeljale do realnosti, kakršno živimo danes, pa bom lahko predstavil šele v letu 1994.

Bralcem Borca torej predstavljam le sociološko umestitev procesov, ki so v zvezi z nastajanjem slovenske vojske v širše kulturno okolje. Pri tem ne tajim osebne zavzetosti za to, da bi realnost, ki jo živimo, uzrli kot nekaj, kar bi bilo lahko tudi drugačno – kar bi iz perspektive človeka celo moralo biti drugačno! Seveda pa ob tem ne zanemarjam znanstvenih kriterijev, ampak se opiram prav na nekatera novejša znanstvena spoznanja.

SISTEMSKA DESKRIPCIJA

Projekt modernizacije, katerega predmet je v zadnjem stoletju postal ves planet, stoji na temeljih evropske metafizike. Vzorec družbene ureditve, kakršen je veljal za grško družbo in se je stoletja členil in razvijal v današnjo globalno podobo, legitimira centralno (očetovsko) avtoriteto v družbi s pomočjo predstave o nadčutnem svetu, v katerem zasedajo ključno mesto Bog ter načela, ki pravijo, da se stvari v fizičnem svetu gibljejo k stanju, ki vlada v svetu idej. Centralna instanca nastopa dvojno: kot predstavnik celote in kot del te celote hkrati.

Ker paradoks te dvojnosti ni dokončno rešljiv, se zadnji dve tisočletji in pol evropska civilizacija giblje v krogu, ki ima prav tako kot krožno gibanje duha

en sam namen – širitev svojega prostora.¹ Novoveški racionalizem je iznašel metode in tehnike, ki so duha zahodne civilizacije prignale do skrajnih meja, ko se ta lahko zaobrne le še sam vase.² Prav tako je tudi zahodni model družbene regulacije objel že ves planet. Ni ga namreč več koščka sveta, kjer na oblike družbenosti, ki se ne skladajo z opisanim, ne bi gledali podobno kot na divjino, ujeta v vrtove (botanične ali živalske), tudi če obstajajo v razsežnostih, ki jih lahko primerjamo z nacionalnimi³ parki ali južnoameriškimi džunglami. Razlika med oblikami upravljanja družbe je postala v zadnjem stoletju le razlika v aplikaciji globalne tehnike vladanja glede na specifične lastnosti posameznih delov svojega objekta. Kjer se družba diferencira po hierarhičnem vzorcu, jo integrirajo različne ideologije, tam, kjer je od hierarhičnega modela diferenciranja že stopila korak k funkcionalnemu, pa se politika lahko odpove kozmološko/ religiozno utemeljenemu smislu.⁴ Politična tehnika se imenuje demokracija ne glede na to, katera oblika integracije je za posamezni segment družbe značilna. Politiki se ne morejo sporazumeti le o tem, katera demokracija je prava. In dejansko ni logike, ki bi lahko dokazala, da se Libija, Irak ali Gvatemala ravno tako kot Kanada, Švica ali Združene države Amerike ne zgledujejo po grškem vzorcu demokracije, ki posamična ravnanja ljudi poenoti v pripravi države na vojno.

Vojna, ki je bila vedno naperjena proti nečemu, kar je zunaj družbe ali človeka, proti »divjakom« ali »naravi«, je dobljena. Nenavadna plemena in bogastva narave so postali obvladani objekti skrbi in negovanja. Vse nadaljnje vojne lahko štejemo le za politično avtodekonstrukcijo.

V tem stoletju, najkasneje pa po drugi svetovni vojni, je postala globalnost družbe očitno dejstvo. Politični podsistem je znotraj nje, ob simulaciji centralne instance OZN, vzpostavil svojo enotnost kot samoregulirajoči se binarni sistem. Globalna delitev na socialistični in kapitalistični svet, ki se je izoblikovala v hladni vojni, subsumira politični kod levo-desno z ekonomskim izguba-profit. Politični in ekonomski podsistem v komunikacijskem procesu uporablja strukturo, ki regulira njune medsebojne odnose. Struktura, ki omogoča razumevanje njunih različnih kodov, je vojska. V funkcionalno diferenciranih sistemih, kakršen je globalna družba, se smiselnost vojaškega delovanja ne izvaja iz nadrejene religiozno-ideološko zasnovane morale, temveč ji morala, ki se oblikuje v komunikacijskem procesu kulturnih in societalnih podsistemov, nasprotuje. Struktura, ki oblikuje moralo, je jezik. Seveda pa v kompleksnem sistemu globalne družbe ne vojska ne jezik ne nastopata kot strukturi, ki bi svojo enotnost črpali iz kake arhimedovske točke. Medsebojno igro vojske in jezika ali vojne in morale je sociologiji dano videti le v interakciji množice nasprotujočih si teženj političnih držav in njim pripadajočih civilnih družb. Vsak sistem je, na njegovi ravni, mogoče opazovati le v komunikacijskem procesu, ki odseva celoto.

Oba nasprotujoča si politična projekta (levi in desni) socialne modernizacije sta zraščena tako z vojaško kakor tudi z medijsko tehnologijo komuniciranja. Za vojaški podsistem velja, da oblikuje hierarhične strukture, katerih vezno tkivo je nasilje, medtem ko se v societalnem podsistemu oblikujejo egalitarne strukture, ki jih veže konsenz.

Zato vojaška struktura, ki podpira desni projekt socialne modernizacije NATO, ni nič manj represivna od njej nasprotne. Kapitalistične dežele so

prežete celo z bolj centralizirano vojaško strukturo, kot so bile socialistične. NATO je oblikoval operativno armado, znotraj katere so nekatere nacionalne vojske (npr. Francije, Velike Britanije, ZDA idr.) in druge oblike teritorialne obrambe, ki so opravljale operativne naloge (premične sile, policija, žandarmerija, civilna zaščita ali polvojaško organizirane gverile), uživale relativno avtonomen status, vendar so bile podrejene enotnemu poveljevanju. V socialističnem svetu pa je obstajalo več samostojnih vojaških podsistemov, ki so oblikovali prav tako samostojne vojaške strukture (npr. Varšavska zveza, Kitajska armada, JLA idr.) Vsaka izmed njih je imela od drugih neodvisen sistem poveljevanja, navznoter pa so se členile po istem ključu kot NATO. Oblika teritorialne organiziranosti je bila pogojena s stopnjo politične samostojnosti posameznih subjektov znotraj njih.

Poglavitna razlika med vojaškim podsistemom kapitalističnega političnega sistema in vojaškimi podsistemi socialističnega političnega sistema je v obliki njihovega osmišljanja. Glede na to, ali je vojaški podsistem v funkciji uresničevanja političnih ciljev zavezan sam sebi ali pa je v isti funkciji prodrejen višjemu religiozno-ideološkemu smotru, se ga da uvrstiti na desni ali na levi pol, možno pa je uzreti tudi njegovo (kompleksno) avtodekonstruktivno enotnost.

Oba tipa politične modernizacije se legitimirata v francoski revoluciji.⁵ Vse vojaške strukture, ki podpirajo ta projekt, upoštevajo njen demokratični dosežek – splošno vojaško obveznost. S tem ko je ljudstvo preneslo na suverena pravico upravljati z vsemi enako (koliko je ta rešitev splošno ljudska in v kakšnem sozvočju je z grškim vzorom, govori dejstvo, da so ženske praviloma izključene iz nje), se je politična država ločila od civilne družbe. Glede na to, ali je v določeni družbeni ureditvi poudarek na proceduralnem ali smotrnostnem vidiku te ločitve, zasede civilna sfera v prvem primeru avtonomno pozicijo, v drugem pa postane civilno podrejeno religiozno-ideološkemu smotru. Globalna družba se reproducira v nenehnem procesu ločevanja političnega od civilnega. Ta proces zunaj sebe nima nobenega smotra, vrši pa se kot prehajanje iz hierarhičnega modela diferenciranja v funkcionalni model. Konkretna oblika, v kateri je francoska civilna družba dosegla svojo avtonomno pozicijo, je bil konsenz, izražen v nacionalnem jeziku. Zato je izdiferenciranje avtonomne civilne sfere, v katerem se tudi politična vzpostavi kot taka, mogoče opazovati v procesu oblikovanja nacionalnih držav. Ta reflektira celoto, celota sama pa se ob tem izmakne pogledu.

¹ S. Toulmin: Istraživanje o mestu razuma u etici. Nolit, Beograd 1970, str. 159.

² T. Hribar: Kopernikanski obrat. Slovenska matica, Ljubljana 1984, str. 136.

³ Beseda nacionalno ima v kontekstu nadaljnega izvajanja pomen, ki tudi na ravni opisovanja narave implicira kontrolo.

⁴ Luhmann, *The Paradox of System Differentiation and the Evolution of the Society*, str. 427.

* Tekst sem dobil iz arhiva dr. Franeta Adama na Sociološkem inštitutu in v njem niso podani letnica, naslov publikacije in ime njenega urednika.

⁵ Ni odveč opozoriti, da se je tudi francoska revolucija kot temeljni kamen politične modernizacije izvršila v krvi.

Jugoslavija je politična tvorba, ki je v okviru socialističnega projekta po letu 1948 vse obdobje hladne vojne obdržala visoko stopnjo avtonomije. To je bilo možno le tako, da se je sproti odzivala na dogodke v svojem okolju in se temu primerno notranje prilagajala. Posebnost njenega položaja je bila razvidna iz posebnega statusa, ki si ga je leta 1948 izborila jugoslovanska vojska. To pomeni, da je imela vojska vlogo reprezentativnega subjekta. Jugoslavija je svojo identiteto in svoje vojaške strukture gradila in vzdrževala prevsem na razlikah v primerjavi s socialističnimi državami, medtem ko je bila njena drugačnost od kapitalističnih dežel že zaobjeta v razliki višjega reda. Politično razmejitve je ponazorila s spremembami v vojski. Da bi se dokazala resnost namenov, je vojaške spremembe moralo spremljati precejšnje število človeških žrtev. Institucija, ki je prevzela simbolno prezentacijo resnosti vojaških namenov, Goli otok, je vztrajala globoko v osemdeseta leta.

Naslednji dogodek v okolju, ki je spodbudil večje spremembe v Jugoslaviji, je bila vojaška intervencija na Češkoslovaškem. Prilagajanje, ki je tedaj odsevalo v vojaški strukturi Jugoslavije, je šlo vstric z razvojem vojaških dokrin in strategij supersil. Avtonomnost vojaškega podsistema se je zagotavljala s povečanjem njegove kompleksnosti – z oblikovanjem teritorialne obrambe.

Od tod lahko sledimo razvoju teritorialne obrambe Slovenije. Sprva lahko z njim ponazorimo notranje diferenciranje v hierarhičnem modelu družbenega diferenciranja, kasneje pa lahko opazujemo njegovo vlogo v izdiferenciranju avtonomne politične sfere in prehod v funkcionalni model diferenciranja.

Motor sistemske diferenciacije je težnja sistemov po odpravljanju paradoksa in doseganju enotnosti.⁶ V teritorialni obrambi je paradoks odseval kot razpetost med njenim statusom vojaškostrokovnega organa državne vojske in podrejenostjo glavnemu štabu za ljudski odpor republik.

Odpravljanje paradoksa je spodbudilo notranjo dinamiko in ta (paradoks) se je še bolj izostril, ko so v jugoslovansko ustavo iz leta 1974 zapisali, da ljudsko obrambo organizirajo in teritorialno obrambo vodijo občine, avtonomne pokrajine in republike. Leta 1975 so se glavni štabi za ljudsko obrambo preimenovali v republiške štabe za teritorialno obrambo. S to semantično izostritvijo se je v marsičem zapletlo hierarhično razmerje med republiko kot državo (ki vojaško nadzoruje svoje ozemlje) in republikami (ki tudi vojaško nadzorujejo svoje ozemlje) kot njenimi deli. S tem se je vzpostavil model podobe, ki jo kasneje zapolni realna vsebina. Vrhovni subjekt – država – se je zdaj prisiljen vprašati, v kakšnem odnosu je republika do republik. Ponujata se dva odgovora; 1. država je (enoten) reprezentativni subjekt, ki – z metafizično retoriko in vojaško močjo – premosti nasprotje med celoto in deli, in 2. država se ukvarja s tehniko vladanja, pri čemer oblikovanje konsenza o objektu njene naloge prevzame podsistem societalne skupnosti.

Ko sta preminula tako scenarist kot režiser (ideolog in maršal) velike zgodbe o novi Jugoslaviji, se je ta razpletala le še toliko časa, da so si šefi ekip, ki so jo izvajale, izplačali honorarje z računa, ki je bil odprt na njeno ime. Potem je nastala potreba po novi zgodbi ali pa po kakem drugem podjetju, ki prinaša denar. Novih scenarijev je bilo precej, sponzorjev zanje pa malo. Tedaj se je zazdelo, da utegne biti »lohn« izdelava desnega tipa demokracije, ki ga je kapitalizem ponudil socializmu, prav dobičkonosen posel. Vendar so bile ekonomsko kodirane informacije profita v nasprotju z metafizičnim kodom

socialne pravičnosti, ki je dotlej zagotavljal ljudsko enotnost. Zato je morala država, če je hotela dobiti posel, dati civilni družbi proste roke pri oblikovanju nove zgodbe.

Bistveno pri obravnavanju vzorca, ki se oblikuje med dvema tipoma družbene diferenciacije, je, da gre pri tem za vzorec procesa, ne pa vzorec strukture. Ireverzibilnost dogodkov, ki so v zvezi z vojaško strukturo JLA, je tisto, kar v procesu diferenciranja oblikuje jugoslovanski politični sistem. Ko postane kompleksnost sistema prevelika, nastane potreba po njeni selekciji, ki je odvisna tako od notranjega aranžmaja sistema kakor tudi od informacij iz okolja. Pri etabliranju novih diferenc, pri čemer pride do selekcije kompleksnosti, posežejo samoreferenčni sistemi po različnih aranžmajih, ki pomagajo pridobiti čas.

Novi sistemi se pojavijo šele, ko začnejo sami določati svoje elemente, torej konstitutivne dogodke. Vse dokler so za ključne dogodke političnega sistema šteje spremembe (v zvezi z JLA), se je jugoslovanski politični sistem štel za avtonomno celoto. Ko so jeli njegovi podsistemi sami proizvajati dogodke, je jugoslovanski politični sistem zanje začel predstavljati le enega izmed mnogih podsistemov v kompleksnem okolju.

Dogodki na Kosovu in v Sloveniji so v osemdesetih letih začeli oblikovati novo diferenco med civilno in politično sfero. Pokazali sta se dve obliki tega procesa. Na Kosovu je funkcijo rekonstrukcije difference prevzel spominski aranžma, ki se je generiral v komunikaciji societalnega in kulturnega podsistema. Ta je aktualiziral mitološke spominske strukture kosovskih bitk in proizvedel nov hierarhično diferenciran sistem. V njem je politični sistem zasedel vrhovno pozicijo. Slovenski societalni sistem pa je v komunikaciji s političnim v zahtevah po demilitarizaciji integriral bodoče časovne razmere. Nova diferenca se je oblikovala, ko se je slovenski politični podsistem odzval na zahteve societalne skupnosti in ko sta ta dva proizvedla dogodke, ki so slovensko družbo oblikovali kot funkcionalno diferenciran sistem. Po voltivah leta 1990 so vsi nadaljnji dogodki v zvezi z JLA začeli za Slovenijo predstavljati informacije iz okolja, medtem ko se je avtopoetična reprodukcija elementov, ki so definirali slovensko družbo kot avtonomen sistem, dogajala v aranžmaju, ki je aktualiziral demilitarizacijo.

Na volitvah 1990 zagotovi slovenska družba svojo samoreferenčno reprodukcijo v paradoksalni zahtevi po ustanovitvi države brez vojske. Kot avtonomni enoti pa se politični in societalni sistem oblikujeta šele po vojni 1991, ko ustava določi mesto vojske in zagotovi človekove pravice.

Konec deskriptivnega dela bi se lahko glasil: sociološka deskripcija socialnega procesa lahko potrdi Boltzmanovo formulo ireverzibilne evolucije, ki pravi, da bo sistem ne glede na specifičnost svoje evolucije končal v enem od mikroskopskih stanj, ki ustrezajo makroskopskemu stanju nereda in maksimalne simetrije.⁷ Kar karakterizira makroskopsko stanje, je število načinov doseganja tega stanja ali entropija⁸, ki je indikator ireverzibilne evolucije

⁶ Prav tam, str. 410–413.

⁷ I. Prigogine, I. Stengers: Novi savez, Globus, Zagreb 1982, str. 134–135.

⁸ Prav tam, str. 129.

sistema. Pojem entropije je sociologija prevzela iz fizike, ta pa jo definira kot prevod »časovne puščice«. Izjava predsednika Kučana: »Nič več ne bo tako, kot je bilo,« je v skladu z Virigliovim mnenjem, da se »časovna puščica« v družbi nujno izraža kot vojna.

SISTEMSKA ANALIZA

Pod konceptom samoreferenčnega sistema se skriva kriptosubjekt, v katerem se pojmi celote in delov zamenjajo s pojmi sistema in okolja. Ta nova diferenca sicer prenese interes od oblikovanja in nadzora k avtonomiji in občutljivosti za okolje, od načrtovanja k evoluciji in od strukture k dinamični stabilnosti. Ne izogne pa se dialektiki enotenja, tej novoveški obliki metafizike.

Ko sociološka, torej znanstvena, »deskripcija«, ki govori iz transcendentalnega stališča, spozna svoje početje kot neločljivi del kulture v družbi, ki jo opisuje, začne namesto iz filozofije svoj smisel črpati iz same sebe.⁹ Šele tedaj se lahko izogne antagonizmu, ki razjeda zahodno kulturo¹⁰, in začne misliti. In šele tedaj lahko od nje pričakujemo drugačne rezultate.

Ko začnemo družbo opazovati kot disipativno strukturo, opazimo, da se na določenih razdaljah od družbenega ravnotežja pojavi več možnih poti evolucije. V kakšno stanje bo družbeni sistem zares evoluiral, je odvisno od narave fluktuacije, ki bo do konca destabilizirala nestabilni sistem in se bo amplificirala, vse dokler ne uresniči enega od možnih makroskopskih stanj. Kritično točko, na kateri postane novo stanje mogoče, imenujemo bifurkacija. Gre za prag nestabilnosti, kjer je tudi infinitizemalna motnja dovolj za vzpostavljanje novega režima makroskopskega funkcioniranja sistema. Nasproti zdravorazumski očitnosti Boltzmanovega načela reda, po kateri povprečna aktivnost neke velike populacije ustreza niveliranju individualnih vedenj, nas razvoj znanosti navaja na mnenje, da je lahko določen način funkcioniranja sistema podoben organizaciji, ki nastane kot rezultat povečanja mikroskopske deviacije, ki v »pravem trenutku« preferira samo eno smer reakcije na račun drugih, enako možnih smeri. »Individualna vedenja lahko v določenih okoliščinah odigrajo pomembno vlogo.«¹¹ Zato pri analizi prehoda jugoslovanske družbe v novo stanje posvečam posebno pozornost obravnavanju vedenja Janeza Janše kot eni ključnih fluktuacij. V součinku z njim pa me vedenje Marka Hrena zanima predvsem z vidika oblikovanja notranjega okolja slovenske družbe.

»Na točki bifurkacije, na stopnji, kjer ima sistem možnost izbire med dvema režimoma funkcioniranja, vendar še ni ne v enem ne v drugem, je odstopanje glede na obči zakon zelo veliko.« V takih stanjih se lahko pojavijo korelacije med sicer nepovezanimi procesi, med mikro in makro procesi, med fluktuacijo in zakoni povprečja. Vendar »fluktuacija ne more naenkrat preplaviti celega sistema, ampak se mora najprej vzpostaviti v eni regiji«. Glede na to, ali je inicialna regija večja ali manjša od kritične vrednosti, fluktuacija usahne ali pa zajame cel sistem. Primer možne vzpostavitve družbene organizacije v Sloveniji, ki ne bi temeljila na grškem vzorcu (ki družbo enoti v pripravi na vojno), obravnavam v raziskavi na enak način kot naravoslovje obravnava možnost prehoda tekočine v kapljevino ali pa možnost morfogeneze populacije termitov in akrazijalnih ameb. Gre za primere, ko se sistemi z velikim številom enot v medsebojni interakciji s silami kratkega dosega začnejo vesti, kot da je vsak delec »informiran« o stanju celote.

Okolje sistema, v katerem so fluktuacije, vedno teži k zadušitvi fluktuiranja, ki bo glede na komunikacijo med posameznimi področji zadušeno ali amplificirano. Čim hitreje je komuniciranje v sistemu, tem večji je tudi obseg nepomembnih fluktuacij, ki niso zadostne, da bi vplivale na sistem. Stabilnost zapletenih sistemov je odvisna od hitrosti komunikacije v njih. Kritična velikost je odvisna od tega, kako se specifični mehanizmi, ki amplificirajo fluktuacije znotraj določene subregije, postavljajo po robu integrativni moči sistema. V kontekstu te analize predstavlja globalna družba sistem, ki teži k stabilnosti, slovenska družba pa subregijo, v kateri se pojavljajo fluktuacije.

Kot mnoge družbene inovacije se je tudi ideja o nemilitaristični obliki organiziranja družbe vzpostavljala brez prej obstoječe niše. Zato so analitično zanimivi tudi transformacija okolja, v katerem je inovacija nastala, in pogoji, ki jih je oblikovala za lastno reprodukcijo. Ker so ti pogoji sorazmerni širjenju inovacije, so za analizo zanimivi tudi institucionalni pogoji, ki ideji o nenasilnem vzorcu družbene organiziranosti omogočajo preživetje.

Naj za konec dodam le še opazko, ki je izšla iz dosedanje analize gradiva. V spreobrnitvi iz antimilitarizma v militarizem je igrala ključno vlogo smiselna navezava na Evropo. Ta je pravzaprav omogočila, da se je oborožena oblika družbene organiziranosti nasproti neoboroženi prihodnosti potrdila kot edina aktualna in smiselna. V kolikšni meri je Slovenija s tem za doseg želenega stanja aktualizirala bivšo prihodnost, ki je v nasprotju z njim, postane jasno, če pogledamo, na katere dogodke iz preteklosti se Slovenija navezuje danes. V poskusu, da bi se legitimirala kot evropski subjekt, kot avtonomna država, ki ima kontrolo nad svojim ozemljem, se navezuje na dogodke, ki aktualizirajo boje proti Turkom. Evropa se je v vsej svoji zgodovini, kadarkoli je šlo za preprečitev bojev znotraj nje in za zagotovitev vsaj minimalne enotnosti, vedno podajala v (križarske) vojne proti muslimanom. Če Slovenija zato, da bi si v prihodnosti zagotovila svoje mesto v okrilju matere Evrope, kot ključne referenčne točke lastne identitete definira dogodke, kakršna je bitka pri Sisku, potem si ne more zatiskati oči pred svojim deležem, ki ga ima v pokolu bosenskih muslimanov. In v tej luči se slovenska bojevitost pokaže kot ponovno izkazovanje brezpogojne vdanosti tujemu vladarju.

Toda ali je mati Evropa že kar sama po sebi tolikšna vrednota, da odtehta tisoče človeških življenj? Za nekatere, predvsem tiste, ki imajo od tega največ koristi, prav gotovo. In kdo so ti, ki si jemljejo pravico žrtvovanja ljudi na oltar zdaj tega, drugič drugega mitološkega fantoma? Mar so ljudje zares še vedno pripravljeni spoštovati le tistega, ki si vzame pravico razpolagati z njihovimi življenji?

⁹ Prav tam, str. 106.

¹⁰ Prav tam, str. 94.

¹¹ Vse navedbe v tem poglavju so iz istega vira, str. 160–188.

Janez KebeOSVETLITEV UBOJA KAPLANA FRANČA KRAMARIČA V
STAREM TRGU PRI LOŽU

FRANČ KRAMARIČ je bil rojen 1. maja 1908 v Radovici pri Metliki. Po končani srednji šoli je vstopil v ljubljansko bogoslovje in bil posvečen v mašnika 7. julija 1935. V družini je bilo dvanajst otrok, on je bil deseti. Njegov brat Janko je bil duhovnik v tržaški škofiji, drugi brat Lojze pa je bil zdravnik. Najmlajša sestra Ivanka še živi v Šmihelu pri Pivki. Belokranjsko podnebje je vplivalo tudi na njegov značaj. Bil je izredno blag, nežen in čuteč, a pokončen in svojega prepričanja ni prodal za nobeno stvar. Kaplansko mesto je v Starem trgu nastopil 20. avgusta 1936, dokončal pa 3. septembra 1942, ko je bil po nalogu Osvobodilne fronte ob enih ponoči ustreljen v stanovanju.

ČESA JE OBTOŽEN KAPLAN FRANČ KRAMARIČ

1. Slovenski poročevalec je 29. septembra 1942 zapisal: »Dosti škode so napravili nekateri duhovniki, ki so ljudem v italijanskem imenu jamčili življenje, če se vrnejo. Kaplan Kramarič, ki so ga partizani kasneje ustrelili, je 15. avgusta pridigoval, naj se ljudje vrnejo iz gozdov, ker se ne bo nikomur nič hudega zgodilo. Med njegovo pridigo so sedem moških ustrelili, pozneje pa še 60.« (Slovenski poročevalec, 29. september 1942, št. 38, str. 4.)

2. Domačinka Anica Hribar-Smilka, ki je bila nekaj časa pomočnica politkomisarja bataljona, je leta 1950 opisala Kramariča: »Med vsemi nalogami pri izvajanju ljudske oblasti na terenu je bila gotovo ena najvažnejših agrarna reforma, ki se je pri nas začela. Pred tem izrazito vidnim političnim napredkom in močjo ljudske oblasti klerofašistična duhovščina ni mogla zatisniti očesa in mirno gledati na dejstva, s katerimi niso računali in so mislili, da do tega sploh ne more priti. Po svojih agentih so ščuvali kmete, češ, vso zemljo vam bodo vzeli, kmet bo uničen in podobno. Kaplan Kramarič se je v zvezi s tem veliko ukvarjal v spovednici. Posameznike je po celo uro pridržal pri spovedi in se ni menil za njihove grehe, temveč jim je izsiljeval obljubo, da bodo skrbeli za to, da se v njihovi vasi vsi kmetje upro in da naj ne bo niti enega, ki bi vzel tujo zemljo. Kdor ni hotel spremeniti svojega prepričanja in mnenja, ni dobil odveze in v italijanski ofenzivi so ga med prvimi odpeljali v taborišče, kjer je potem od glada umrl ali pa so ga sežgali v krematoriju kot zločinca.« (Anica Hribar-Smilka, Loška dolina med borbo, str. 86, Spomini na partizanska leta, IV, Ljubljana, 1950.)

3. In še: »(Italijani) so po vaseh izropali in pokradli vse, kar jim je bilo všeč. Odpeljali so ljudi, od katerih se mnogi niso več vrnili. Bližnje vasi na zapadni strani doline so bile vedno bolj v nevarnosti. V globino se sovražnik že ni več upal, kajti kljub močni oborožitvi so se bali težke, oborožene pesti delovnega ljudstva. Ljudje so trepetali pred nenasitno bando. Dobro so čutili zakulisno pest, ki je kovala svoje načrte. Saj je izdajalska duhovščina, posebno kaplan Kramarič, že v času okupacije organiziral zbiranje orožja in osebno

kupoval puške, mitraljeze, pištole in municijo od ljudi, ki so jih hranili od razpada stare Jugoslavije. (Prav tam, str. 90.)

4. Franček Saje je v Belogardizmu, Ljubljana, 1952, str. 416, podatke o kaplanu Kramariču prepisal iz prispevka Anice Hribarjeve.

5. Lojze Mlakar je v Notranjskih listih 1981 navedel podatek Ivana Petriča, da je kaplan Kramarič jeseni 1941 skliceval v dvorani klerikalnega prosvetnega društva svoje fante na sestanke in jih navduševal za boj proti Osobodilni fronti. Naročal jim je, naj si nabavijo orožje in ga skrijejo. »Orožje bomo potrebovali za boj proti komunistom,« je zatrjeval kaplan Kramarič. (Lojze Mlakar, Pogled v dejavnost KPS in OF v Loški dolini v prvem letu NOB, Notranjski listi, Cerknica, 1981, str. 73, 85.)

6. Stavek se nadaljuje: »... ki je bil tudi sam zelo vnet zbiralec orožja, saj je ponujal za mitraljez 5000 (pet tisoč, op. J. K.) lir, da ne bi orožje prišlo v roke komunistom.« (Tone Avsec, Loška dolina med NOB, Muzej ljudske revolucije v Ložu, prav tam.)

7. Na isti strani je tudi podatek, ki ga je povedal Franc Kandare iz Starega trga, da mu je Lukov Jože iz Pudoba na vprašanje, koliko hoče za orožje, povedal: »Švigljeva in Lavričeva iz Starega trga mi plačujeta puške po 100 lir in mitraljeze po 300 lir.« (Podatek je prispeval Franci Strle, dobil pa ga je po ustnem viru od Franca Kandareta. Notranjski listi, Cerknica, 1981, str. 85.)

8. Franci Strle je februarja 1989 v reviji Borec napisal: »Kaplan France Kramarič je že jeseni 1941 prek Lavričevih in Švigljevih vodil nakup orožja za belo gardo. Za puške so ponujali po 100 lir, za puškomitraljeze pa po 300 lir, toda uspeha ni bilo.« (Borec, 1989, št. 2, str. 284.)

9. »Takrat je morala mučeniške smrti umreti tudi moja soseda Pepca Truden-Hlepinova. Kaplan France Kramarič jo je skušal pred smrtjo spraviti z bogom, in sicer tako, da jo je spraševal, komu je nosila obveščevalna poročila. To je prišlo na dan zato, ker je neki naklonjeni italijanski podoficir omogočil stik z materjo. Ko se je potem ta mati pred Kramaričem vrgla na kolena, ji je fanatični kaplan zabrusil: 'Kar je zaslužila, to bo dobila...' Taka je bila torej Kramaričeva pobožnost in nedolžnost, zaradi katere ga je v noči na 3. september 1942 zadela partizanska krogla.« (Prav tam, str. 285.)

10. Isti pisec se je o Kramariču še posebej razpisal naslednje leto v reviji Obramba v članku z naslovom Kaplan – ustreljen z lastno pištolo. Najprej je ponovil pripoved Ivana Petriča iz točke 5 in svojo razlago pripovedi Franca Kandareta iz točke 7 z dodatkom »... toda to ni prineslo pravega uspeha. Kaplan Kramarič je postal zaradi tega tako nestrpen, da je začel kupovati orožje tudi sam. Za puškomitraljeze je ponujal celo po 500 (pet sto, op. J. K.) lir, samo da orožje ne bi prišlo v roke komunistom.« Nato je ponovil pripoved Anice Hribarjeve pod točko 2 o spovedih, agrarni reformi in o internaciji tistih, ki v spovednici niso poslušali Kramariča.

11. V članku je nato ponovil, kar je zapisal o Hlepinovi Pepci pod točko 9, le da je namesto stavka »Taka je bila torej Kramaričeva pobožnost...«, vnesel pomenljivejšo trditev: »Iz tega izhaja, da je tudi Kramarič soodločal o tem, koga je treba ustreliti.«

12. V naslednjem odstavku je zopet omenil Kramaričevo pridigo iz Slovenskega poročevalca iz točke 1. Nato je nadaljeval: »Na limanice pa je dobil le

malokaterega, saj so Italijani samo med njegovo pridigo ustrelili sedem moških, kasneje pa še šestdeset.«

13. V tem članku je pomemben tudi Strletov opis usmrčitve kaplana Kramariča. Strle pravi, da je sodbo izvršil Rudi Kalc-Svoboda. Nato zapiše, da je eden še živčih udeležencev skupine, ki je šla ustreliti Kramariča, kar planil, rekoč: »Pa ti veš, da je bil kaplan Kramarič oborožen?« In Strle: »Kako naj bi vedel, ko nisem na to nikoli niti pomislil. Nemalo sem bil začuden, zato sem prisluhnil s posebnim zanimanjem. 'Naša skupina je imela nekaj smole,' je s poudarkom spregovoril moj gostitelj. 'Vrata kaplanije so bila namreč zapahnjena. Točkov Tone (Anton Hace iz Podcerkve, ki je preminil spomladi 1989), je besno udaril po njih s kopitom naprožene puške. Jeknil je strel, ki ga ni nihče pričakoval, a menda smo zaradi tega še hitreje prišli skozi vrata. Naš vodni komandir je takoj segel po pernatu blazini na vzglavju Kramaričeve postelje in pod njo našel italijansko pištolo beretto, kar je kaplanu zaprlo sapo.'

Ta pištola, ki jo je kaplan Kramarič dobil od Italijanov, je bila za navzoče partizane samo še en dokaz (corpus delicti), da imajo opraviti s človekom, ki ne zasluži nobene milosti. Likvidator je kaplana Kramariča spomnil na storjene zločine, všteti ravnokar odvzeto pištolo, mu ukazal, naj poklekne, in ga ustrelil z njegovo lastno pištolo.« (Obramba, 1990, št. 3, str. 38–39.)

14. O Kramaričevi vlogi pri vaških stražah, ki so bile v posameznih vaseh, je Strle zapisal: »Kramarič je moral tekati od ene skupine vaških straž do druge, seveda ne brez oboroženega spremstva, zato so ljudje menili, da je bil glavni.« (Prav tam.)

15. Leta 1991 se je Franci Strle v reviji Borec, št. 4, 5, 6, spet razpisal o medvojnem dogajanju v Loški dolini. O Kramariču je ponovil podatek Ivana Petriča iz točke 5, ga združil s svojim podatkom iz točke 8 in mu dodal podatek iz točke 6, le da je kupnino za mitraljez zmanjšal na »500 lir in več«.

16. V isti reviji je na strani 393 podrobno opisal vaške straže po vaseh in njihove voditelje, izpustil pa je podatek o Kramaričevem tekanju od straže do straže iz točke 14. (Borec, 1991, št. 4, 5, 6, str. 386–393.)

OSVETLITEV OBTOŽB

Ad. 1. Takratni Slovenski poročevalec je bil v veliki meri propagandnega značaja, zato njegovih podatkov ne smemo uporabljati kot zgodovinski vir. Na praznik velike maše 15. avgusta 1942 Italijani v Loški dolini niso ustrelili nikogar, kar je razvidno iz starotrške mrliške knjige, knjige Status animarum v župnijskem arhivu in iz pričevanja na desetine še živčih krajanov. Po tem datumu so 20. avgusta tega leta ustrelili Jožefo Truden-Hlepinovo, Alojzija Kraševca-Blažetovega iz Podcerkve in Franca Mlakarja-Dondčevega iz Knežje njive, torej tri in ne šestdeset, kot pravi Slovenski poročevalec. Torej je podatek o Kramaričevi pridigi na veliko mašo 1942 in ustrelitvi sedmih moških med njo brez osnove.

Dne 14. avgusta 1942 so Italijani ustrelili pet Šmaratčanov (Franca Škrbca, roj. 6. septembra 1898, s št. 1, Antona Kočvarja, roj. 12. junija 1904, s št. 2, Stanislava Trudna, roj. 12. septembra 1913, s št. 12, Janeza Bavca, roj. 5. marca 1905, s št. 28 in Matevža Kočvarja, roj. 24. oktobra 1902, s št. 29) in dva iz vasi Kozarišče (Janeza Barago, roj. 1. februarja 1913, s št. 40 in Jožeta Bavca,

roj. 10. septembra 1913, s št. 47). (Župnijska mrliška knjiga in knjiga Status animarum za Šmarato in Kozarišče v župnijskem arhivu v Starem trgu pri Ložu, odslej ŽA.)

Na sodnem procesu leta 1946 je obtoženi župnik Franc Presetnik s pričami dokazal, da so šli za Šmartčane in Kozarca prosit Italijane, naj jih ne ustrelijo, najprej kaplan Jože Lušin in Franc Kvaternik iz Šmarate in nato še sam župnik Presetnik, a Italijani so jih zavrnil. (Nadškofijski arhiv Ljubljana, Podatki iz sodnega procesa zoper župnika Franca Presetnika, str. 10, fasc. Stari trg pri Ložu.) Ta podatek nam poročanje Slovenskega poročevalca o sedmih italijanskih ustrelitvah osvetli povsem drugače.

V Slovenskem poročevalcu je še veliko drugih neresnic. Italijanski vojaki naj bi kar vse prijete žene in dekleta posiljevali: Riglerjevo (28. julija 1942), Frančiško in Angelo Mlakarjevo iz Viševka, Jožefo Truden-Hlepinovo iz Podcerkve in druge. (Slovenski poročevalec, str. 3, prav tam.) Čeprav so Italijani v Loški dolini zagrešili veliko hudih zločinov, od streljanja nedolžnih ljudi, internacij, do požigov hiš in ropov (zanimivo, da oblast po vojni ni od italijanske države zahtevala nobenega zločinca, da bi mu sodili), nihče od starejših krajanov v Loški dolini ne ve, da bi italijanski vojaki posiljevali žene in dekleta. O Frančiški in Angeli Mlakar iz Viševka piše Slovenski poročevalec: »Ženske so se skrivale na polju. Neki belogardist jih je izdal. Italijani so šli v 'strelcih' in jih obkolili. Privlekli so jih v vas, posiljevali, potem pa pri pokopališču postrelili. Še mrtve so onečaščali, privzdigovali krila, tlačili korenje med noge in se krohotali. Take stvari so počenjali predvsem z dvema sestrama, s Frančiško in Angelo Mlakarjevo.« Na desetine vprašanih pravi, da vojaki tega niso delali, da je bilo tako pisanje glasila Osvobodilne fronte čista propaganda.

To potrjuje tudi naslednje pričevanje: »Podpisana Kristina Žnidaršič, roj. 19. julija 1911, v Viševku, pričujem, da italijanski vojaki niso posiljevali Frančiške in Angele Mlakarjeve, preden so ju ustrelili. Jaz sem bila blizu kraja, kjer so ju ustrelili. In tudi potem niso mrtve onečaščali. Bila sem med prvimi na kraju, kjer so ležale lepe kot na mrtvaškem odru.« Viševke, 21. november 1992, l. r. (Dokument je v ŽA.)

Da bi v Loški dolini Italijani »zažigali in ropali tudi cerkve«, nihče ne ve. Prav tako ne, da je neki italijanski oficir »zagrabil nebogljenega dečka in ga vrgel v ogenj« goreče hiše. (Slovenski poročevalec, prav tam.)

Ad. 2. Hribarjeva spominja Kramaričeve spovedi. Spovedna vsebina ni v nobenem pravu predmet razsojanja. Tudi če bi Kramarič živel, se pred temi obtožbami ne bi mogel braniti, ker bi ga vezala spovedna molčečnost. Mnogi, ki so kaplana Kramariča poznali, kako se je zavzemal za ljudi, ne dajo tem obtožbam nobene veljave. Spomniti se moramo, da so bile napisane leta 1950.

Kako se je Kramarič zavzemal za ljudi, tudi za partizane, in kako je čutil z njimi, dokazujeta naslednja izpričana primera. Mati Marija Ž. je šla ob italijanski ofenzivi 1942 vprašat kaplana Kramariča, ali naj njen sin J., ki je partizan, pride domov. O tem maminem posvetovanju ni sin nič vedel. Kaplan Kramarič je materi rekel, naj sinu sporoči, naj ne hodi domov, ker ga bodo Italijani prijeli, ampak naj bo tam, kjer je. Ta Kramaričev odgovor je mati večkrat povedala svojim hčeram. (Lastnoročno podpisano pričevanje hčerke te matere z dne 23. oktobra 1992, je v župnijskem arhivu v Starem trgu. Zgodovinar, ki to želi, si ga lahko ogleda. Podpisana pa ne želi, da se njeno ime objavi.) To pričevanje tudi osvetli obtožbo po točko 1.

Ko so Italijani poleti 1942 pobijali Ložane in druge v Loški dolini, je Kramarič pred skupino deklet Katoliške akcije izjavil, da je malokomu za pobitimi tako hudo kot njemu. (Podpisano pričevanje Frančiške Antončič, z dne 25. oktobra 1992, v ŽA.)

Ob italijanskih internacijah ni še noben pisec medvojne zgodovine omenil, da so Italijani izvedli prve množične aretacije 5. junija 1942, na prvi petek v mesecu. Škof Gregorij Rožman je v tem času v posebnem pismu prosil vernike, da naj v čim večjem številu opravijo pobožnost prvih petkov, zato je prišlo na ta dan k jutranji maši iz okoliških vasi veliko mož in fantov. Italijanski karabinjerji so vse fante in večino mož, ki se jim niso zdeli prestari, odgnali v internacijo naravnost iz starotrške cerkve. (To vedo vsi starejši farani.)

Italijani so internirali vse moške po vrsti in niso gledali, ali so iz »rdečih« ali iz »klerikalnih« hiš. Tu navajam le nekatere, ki so bili s Cerkvijo še posebej povezani. Iz cerkve so odgnali Andreja Ravšlja iz Viševka 7, cerkvenega ključarja viševske cerkve in člana cerkvenega pevskega zbora, Jožeta in Alojza Intiharja iz Viševka 22; Alojz je bil cerkveni pevec. Franca Ovsca iz Knežje njive 1. (brat Vincencij je bil bogoslovec v samostanu Stična), Ivana Avsa iz Knežje njive 9 (bil je cerkveni pevec in član Katoliške akcije), Tomaža Drobniča iz Knežje njive 6, bil je cerkveni pevec in član Orlov. Od doma so internirali Starotržane: Franca Onušiča-Jerančetovega in sina Franca (sin Franc je bil nekdanji gojenec salezijanske gimnazije), Franca in Antona Lavriča-Švigljeva ter Dominika Zabukovca s št. 17 (pri hiši so bili cerkovniki, Franc je bil cerkveni pevec, član Marijine družbe in Katoliške akcije), Franca Lavriča s št. 26 (oče je bil do leta 1936 občinski tajnik in organizator Orlov). V italijanski internaciji sta bila tudi Janez Ravšelj-Martinov iz Markovca, ki je bil od leta 1938 ključar farne cerkve in cerkveni pevec, in Jakob Mlakar-Lekčov iz Kozarišč 20. Bil je ključar podružne cerkve, cerkveni pevec in član Katoliškega prosvetnega društva v Starem trgu. Za več kot tri mesece je bil interniran tudi Anton Pavlič-Grmov iz Starega trga 44. Sin Stanko je bil bogoslovec tretjega letnika in je imel 1944 novo mašo. (Podatke o internirancih so dali po ustnem pričevanju Olga Ravšelj, Frančiška Intihar iz Viševka, Marica Onušič iz Starega trga, Franc Ravšelj iz Markovca, Ivana Truden iz Nadleska, Marjan Avsec in Jože Drobnič iz Knežje njive. Vsi interniranci so vpisani tudi v župnijski knjigi Status animarum.)

O trditvi Hribarjeve, da je tako rekoč kaplan Kramarič, vsakega, ki ni hotel spremeniti svojega prepričanja v spovednici, javil Italijanom in da so ti te med ofenzivo »med prvimi odpeljali v taborišče«, naj po zdravi pameti presodijo bralci.

Ad 3. Da so Italijani v Loški dolini delali preiskave in kradli, vedo še vsi starejši krajan. Malokdo pa ve, da so Italijani preiskali tudi župnišče in župniku Presetniku ukradli srebrno uro, fotoaparat, daljnogled, radijski aparat, perilo in kokoši. Krajo je župnik Presetnik na sodnem procesu 1946 dokazal s pričami. (Nadškofijski arhiv Ljubljana, fasc. Stari trg pri Ložu 1946.)

O Kramaričevem zbiranju in kupovanju orožja je prva v tem zapisu spregovorila Hribarjeva. Prvega marca 1990 sem pisno prosil Anico Hribar-Smilko, da mi posreduje dokument, ki bremeni kaplana Kramariča, da je vodil zbiranje orožja in ga tudi sam kupoval. Navajam svoje pismo: »Franček Saje navaja v knjigi Belogardizem, str. 416, tudi Vaše spomine: Loška dolina med borbo, Spomini na partizanska leta, str. 90, kjer pravite, da je kaplan Kramarič

vodil belogardistično zbiranje orožja in ga tudi sam kupoval.« Minilo je že več kot tri leta, a od Anice Hribar-Smilke nisem dobil nobenega odgovora. (Prepis pisma in pošto potrdilo, da sem pismo oddal, hranim.)

Ad 5. Nihče, ki je Kramariča poznal, ne verjame, da je dal tako militantno izjavo, da naj fantje zbirajo orožje, »orožje bomo potrebovali za boj proti komunistom«.

Oseba, ki dobro pozna takratno politično stanje, je to Petričevo trditev komentirala: »Kje pa si je Kramarič v tem času upal dati tako izjavo.« Ta komentar podpira dejstvo, da je bila starotrška občinska uprava od leta 1936 v rokah komunistov. Anton Avsec je v Notranjskih listih zapisal: »Novoizvoljena (leta 1936) starotrška uprava je delovala do leta 1942. Izjave klerikalcev, da je občina v rokah komunistov, so bile resnične. Do razpada Jugoslavije so bili trije člani občinskega odbora že člani KP, nekateri pa so postali kmalu po okupaciji.« (Anton Avsec, Gospodarske in politične razmere v Loški dolini med obema vojnama, Notranjski listi I 1977, str. 124.)

Da ta izjava ne more biti Kramaričeva, dokazuje pričevanje šestih članov Katoliškega prosvetnega društva v Starem trgu. Član je bil tisti, ki se je v nedeljo po večernicah udeleževal sestankov in je igral vloge pri igran, ki so jih v konzumni dvorani igrali pod vodstvom kaplanov Kramariča in Lušina. »Podpisani Tinca Kandare iz Starega trga, sedaj v Domu upokojencev na Vrhniki, Marija Mulec iz Pudoba, Jakob Intihar iz Loža, Ludvik Srpan, Ivanka Gregorič in Ljudmila Intihar iz Nadleska pričujemo, da se Ivan Petrič-Maškov iz Dan ni nikoli udeleževal sestankov Katoliškega prosvetnega društva v konzumu in ni nikoli igral kakršnekoli vloge pri igran tega društva, ki nas jih je učil kaplan Franc Kramarič.« Vrhnika, Pudob, Lož, Nadlesk, 29. marca 1993, 3. in 4. aprila 1993, Tinca Kandare, Marija Mulec, Jakob Intihar, Ludvik Srpan, Ivanka Gregorič in Ljudmila Intihar, l.r. (Dokument je v ŽA.) Iz tega sledi, da so vse hude obtožbe Ivana Petriča zoper kaplana Kramariča o zbiranju orožja za boj proti komunistom, brezpredmetne, saj Ivanu Petriču **ne gre vera**. Kdor ni bil zraven, ne more pričati.

Ad 6. Podatek, da je Kramarič zbiral orožje in ponujal za mitraljez 5000 lir, je prispeval Anton Avsec. Dne 19. marca 1989 sem pisal Antonu Avsecu: »Ložje Mlakar navaja Vaš opis »Loška dolina med NOB« v Muzeju ljudske revolucije v Ložu. Oglasil sem se v muzeju in dali so mi Vaš spis v fotokopiji, kjer je na strani 22 ta podatek z opombo 35, vendar v spisu ni znanstvenega aparata. Lepo prosim, da mi v fotokopiji posredujete dokument, ki bremeni kaplana Kramariča, da je ponujal za mitraljez 5000 lir.«

Anton Avsec mi je 18. aprila 1989 odgovoril: »Vaši želji, da bi posredoval fotokopijo dokumenta, ki navaja dejavnost kaplana Kramariča pri zbiranju orožja, žal ne morem ugoditi iz naslednjih razlogov:

1. Tedaj, ko sem delal to nalogo, še ni bilo fotokopiranja.
2. Podatek je vzet iz spominskega gradiva »Notranjska med NOB«.
3. Gradiva, ki sem ga uporabljal pri nalogi, sem ohranil.« (Obe pismi sta v ŽA.)

Kaj naj bi k temu rekel zgodovinar? Preprost človek bi pač rekel, da na tak način dokazani podatki **nimajo verodostojnosti**. 5000 lir je bilo približno toliko, kot bi navaden delavec zaslužil v enem letu.

Naj še omenim, od kod prav številka 5000 lir. To pove naslednje pričevanje. »Podpisana Terezija Čižman, rojena Presetnik, sem bila pri svojem stricu

starotrškemu župniku Francu Presetniku deset let gospodinjska pomočnica. Izjavljam, da so bile med vojno govorice, da moj stric župnik Presetnik in kaplan Kramarič zbirata orožje za belo gardo. Župnik Presetnik je na te govorice na prižnici oznanil, da ne vem koliko tisoč (5000?) lir podari vsakemu, ki bi dokazal, da res zbirata orožje. To pričevanje lahko potrdim tudi s prisego!« Savlje pri Ježici, 19. junija 1990, Terezija Čižman, l.r. Podpisano vpričo mene, Janez Kebeta, župnika v Starem trgu pri Ložu, l.r. (Dokument je v ŽA.)

Ad 7. Franc Kandare iz Starega trga v pripovedi o kupovanju orožja ni niti z besedico omenil kaplana Franca Kramariča.

Ad 8. Kaplanu Kramariču je kupovanje orožja za »belo gardo preko Lavričevih in Švigljevih« **naprtil** Franci Strle v reviji Borec 1989. (Franci Strle, Kaplan Kramarič ni bil nedolžen, Borec, 1989, št. 2, str. 284.) Da je Sterletov podatek o Kramaričevem kupovanju orožja preko četverice Lavričevih in Švigljevih **brez osnove**, dokazuje pričevanje edinega še živega Marjana Lavriča. »Podpisani Marjan Lavrič, roj. 31. julija 1928, pričujem, da nisem za kaplana Franca Kramariča med vojno nikdar kupoval ali zbiral orožje.« Stari trg pri Ložu, 20. november 1992, Marjan Lavrič, l.r. (Dokument je v ŽA.)

Da ni kaplan Kramarič kupoval ali zbiral nikakršnega orožja, potrjuje prisega njegovega sodelavca kaplana Jožeta Lušina. »Podpisani Jože Lušin, prejšnji kaplan v Starem trgu pri Ložu, prisegam pred Bogom, da moj sodelavec kaplan Franc Kramarič od 20. avgusta 1936 do svoje smrti 3. septembra 1942 ni nikdar v moji vednosti med vojno zbiral ali kupoval kakršnegakoli orožja. Da bi bilo treba orožje zbirati ali kupovati, se ni nikdar pogovarjal.« Brezovica-Log, 26. marca 1987, Jože Lušin, upokojeni župnik, l.r. (Dokument je v ŽA.)

Ad 9 in 11. Kako neobjektiven je bil Franci Strle pri opisovanju medvojne zgodovine, dokazuje tale primer: Franci Strle je februarja 1989 v Borcu zapisal, da je škof Rožman junija 1943 med birmo v starotrški cerkvi »zahteval, da morajo partizanske matere zapustiti hram božji. Odšla je iz cerkev (in z njo še mnoge partizanske matere) ...« (Franci Strle, Odgovor na obtožbe škofa Leniča (Mladina, 1988, št. 54), Borec, 1989, št. 2, str. 281.)

Znano je, da so medvojno zgodovino na domačih tleh pisali le pisci narodnoosvobodilnega boja. Čeprav vsa Loška dolina in vsak razumen človek ve, da ta podatek ni resničen (kateri škof bo med birmo in tudi drugače matere podil iz cerkve), si ni nihče upal, zanikati te neresnice.

Naslednje leto je Ivan Jan v Novi reviji ta Strletov podatek prepisal. (Nova revija, 1990, št. 96-99, str. 900). V 101. št. Nove revije je izšlo pričevanje enajstih starejših krajanov, ki so bili pri birmanski slovesnosti, da »škof Rožman ni pri birmi niti z besedo omenil partizanskih mater, kaj šele, da bi zahteval, naj cerkev zapustijo. Tak nastop škofa bi bil škandal prve vrste, ki bi ga ljudje pomnili vrsto let. Potvarjanje zgodovinskih dejstev pač ne služi pravi zgodovini.« Loška dolina, 16. julija 1990, Kristina Komidar, Marija Mulec, Ivana Tomc, Kristina Žnidaršič, Gabrijela Žnidaršič, Franc Zabukovec, Marija Intihar, Kristina Mlakar, Terezija Avsec, Olga Ravšelj in Marija Sterle, l.r.

Ko je Francka Turk spomnila Francija Strleta na to pričevanje, je ta 22. decembra 1990 v Delu zapisal: »... zlonamerni objavi v Novi reviji ne dajem nikakršne veljave.« (Delo, 22. decembra 1990.) France Baraga je ob tem čez mesec ugotovil: »Ugovori, ki so podprti z dokazi, da za njega (F. Strleta, op. J. K.) 'zlonamerni', na primer pričevanje enajstih krajanov iz Loške doline v Novi

reviji (na katero ga opozarja Turkova). Trditev o škofu Rožmanu, ki naj bi ob birmi nagnal njegovo in druge partizanske matere iz cerkve, imajo domačini za popolnoma izmišljeno. Strle pa jih odpravi z levo roko, češ da je bila njegova mati ob tej pridigi močno prizadeta. Upam, da resnim zgodovinarjem njegove 'ugotovitve' ne bodo rabile kot zgodovinski vir.« (Delo, 19. januarja 1991.)

Ena takih Strletovih cvetk je tudi Kramaričevo spovedovanje Jožefe Truden-Hlepinove pred ustrelitvijo in neusmiljena zavrnitev njene matere.

Jožefe Truden-Hlepinove pred smrtjo ni spovedal noben duhovnik. Kaplan Franc Kramarič pa jo je pokopal. (Nadškofijski arhiv Ljubljana, Mrliška župnijska knjiga za leto 1942, zaporedna številka 153.)

Da kaplan Kramarič pred smrtno ni »skušal« spovedati Jožefe Truden-Hlepinove iz Podcerkve in da se njena mati Frančiška Truden ni nikdar vrgla predenj na kolega in ga prosila za hčer, dokazuje lastnoročno podpisano pričevanje Jožefinega sorodnika D. T. »Podpisani D. T., sorodnik ustreljene Jožefe Truden-Hlepinove, pričujem, da sem šel s staro mamo in svojo mamo na obisk v Stari trg k zaprti teti Jožefi. Moja mati in stara mati se nista nikdar pogovarjali, da je bila Jožefa pred smrtjo pri spovedi pri kaplanu Kramariču ali pri drugem duhovniku. Moja stara mati ni pred kaplanom Kramaričem nikdar padla na kolena. To, kar je napisal Franci Strle o Pepci Truden in kaplanu Kramariču v Borcu 1989, št. 2, str. 284 in Obrambi 1990, št. 3, ni resnica! Dopuščam pa možnost, da je šla stara mama za Pepco prosit župnika Presetnika.« Podcerkev, 11. novembra 1992, D. T., l.r. Podpisano vpričo mene, Janeza Kebeta, župnika v Starem trgu pri Ložu. (Dokument je v ŽA. D. T. ne želi, da se njegovo ime objavi. Zgodovinar, ki to želi, si njegovo pričevanje lahko ogleda.)

Po pripovedi D. T. so se v zaporu pogovarjali, kam je Pepca zakopala kuhinjsko posodo. Tik pred ustrelitvijo je padla na kolena in molila. Italijanske vojske je prosila (znala je italijansko), naj je ne ustrelijo v glavo, ustrelili so jo v prsi. O prošnji za Pepco Truden se D. T. spominja, da so Italijani povedali, da so vprašali župnika Presetnika, a Pepce Truden ni poznal. (Zapisana pripoved D. T. je v ŽA.) Vsi farani, ki so poznali Kramariča in vedeli, kako resno je opravljal duhovniška opravila, se zgražajo nad Strletovim podatkom »o poskušanem spovedovanju« Trudnove in nad tem, da je »soodločal o tem, koga je treba ustreliti«.

Torej je Strletova pripoved o vlogi kaplana Kramariča v zvezi s spovedjo Jožefe Truden in grobo zavrnitvijo materine prošnje **izmišljena konstrukcija** z namenoma za vsako ceno **očrniti** Kramariča.

Ad 10. Strle je v Obrambi vstavil nov podatek, da je Kramarič »začel kupovati orožje tudi sam. Za puškomitraljez je ponujal celo 500 lir.« Strle je imel verjetno v mislih podatek Antona Avsca iz točke 6, le da je kupnino zmanjšal za desetkrat. Cena 5000 lir za mitraljez se mu je zdela le pretirana...

Ad 12. Kot je razvidno iz Strletovega prispevka v Borcu št. 4-5-6, 1991, str. 394-408, kjer natančno navaja vse ustreljene in datume ustrelitve, Italijani 15. avgusta 1942 v Loški dolini niso ustrelili nikogar, kljub temu je v Obrambo prepisal podatek iz Slovenskega poročevalca o sedmerici ustreljenih med Kramaričevo pridigo, in še šestdesetih potem, le datum, kdaj naj bi imel Kramarič to pridigo, je izpustil, da ne bi bila potvorba preveč očitna.

Ad 13. V obrambi je Franci Strle objavil članek z velikim naslovom čez vso stran: Kaplan – ustreljen z lastno pištolo. Toda tudi ta podatek ne ustreza

resničnosti. Da je bil Kramarič ustreljen s puško in ne s pištolo, govorijo naslednja sklepanja in dokazi.

1. Ta podatek se prvič pojavi šele osemindeset let po ustrelitvi kaplana Kramariča, ko Franci Strle ugotavlja, da je imel Kramarič pod vzglavjem postelje italijansko pištolo. Da so partizanski pisci medvojne zgodovine podatek, ki se ga da propagandno-psihološko odlično uporabiti, tako dolgo prikrivali, je nenavadno.

2. Ko so eksekutorji vdrli v kaplanijo in ko je pred vrati počila puška, je bil Kramarič dovolj opozorjen, da gre zares. Vsak, kdor ima pod vzglavjem postelje pištolo, jo ima zato, da se ob napadu brani. Nobene bitke ni bilo, Kramarič se je kleče ob postelji pustil ustreliti. Kaplan Jože Lušin je v sosednji sobi slišal, kako je molil tik pred smrtjo: »Oče, ti veš, da sem pri tem nedolžen.« (Kaplan Jože Lušin je o tej Kramaričevi molitvi večkrat pripovedoval članicam Katoliške akcije. Podpisano pričevanje Kristine Žnidaršič, z dne 21. novembra 1992, v ŽA.)

3. Dva očividca, ki sta med prvimi prišla v sobo ustreljenega Kramariča, se spominjata, da sta ob postelji videla tulec puškega zrna. (Podpisano pričevanje Kristine Komidar in J. S., z dne 27. oktobra in 6. novembra 1992, v ŽA. J. S. je tulec in kroglo videl v steklenem kozarčku na mizici. Tudi drugi, ki so prišli zjutraj v Kramaričevo sobo, se spominjajo, da so ljudje na mizici nekaj gledali, vendar se ne spominjajo, kaj je bilo. J. S. ne želi, da se njegovo ime objavi. Zgodovinar si lastnoročno podpisano pričevanje J. S. vpričo župnika Janeza Kebeta lahko ogleda v ŽA.)

4. Ivanka Strenar, rojena Kramarič, sestra pokojnega kaplana, pričuje: »Podpisana Ivanka Strenar, rojena Kramarič, roj. 17. marca 1910, sestra pokojnega kaplana Franca Kramariča, umorjenega v Starem trgu pri Ložu, pod prisego izjavljam, da mi je kroglo, s katero je bil ustreljen moj brat France, dala pokojna sestra Karolina Kramarič. Kroglo pa je njej dal župnik Franc Presetnik, ko je prišla po bratovo pohištvo v Stari trg. Krogla je bila v posteljni stranici, dajem jo starotrškemu župniku Janezu Kebetu.« Šmihel pri Pivki, 22. oktobra 1992, Ivanka Strenar, l.r. Podpisano vpričo mene, Janeza Kebeta, župnika v Starem trgu pri Ložu, l.r. (Dokument je v ŽA.)

Kroglo sem dal pregledati strokovnjakom iz Teritorialne obrambe in ti so soglasno ugotovili, da je krogla iz **puške mavzerice**. Dokumenta o tem žal nimam, kdor želi, pa si lahko pri meni kroglo sam ogleda.

5. Pri ljudeh iz okoliških hiš kaplanije je še živ spomin, da je bil Kramarič ustreljen s puško in ne s pištolo.

6. Odkritje pištole je Strle opisal tako, kot da je vodja Rajdek vedel zanjo, »ker je takoj segel po pernatih blazini na vzglavju Kramaričeve postelje in pod njo našel pištolo«. V tem opisu se je Strle zapletel v nasprotje, ker je pozabil na prirojeni strah, ki je v vsakem človeku. Prav neverjetno se sliši, da gre nekdo, ki ve, da je nasprotnik oborožen, k njemu v sobo kot na kavo, in to sredi noči...

7. Slovenski dom je 5. septembra 1942 poročal: »V Starem trgu so ubili partizani znanega kaplana Franca Kramariča. V sredo ponoči so vdrli v kaplanijo in ga ubili na postelji. Zločin je zbudil po vsej fari in še preko nje silno ogorčenje proti komunističnim morivcem, ki v svojem besu more še kar naprej vse, kar je na poti komunističnim nameram.« (Slovenski dom 5. septembra 1942, št. 202.)

O umoru je isti časopis poročal še 24. septembra istega leta, da so partizani

»s štirimi strelami ubili kaplana Kramariča«. (Prav tam, št. 217.) Tudi podatek, da je bil Kramarič ustreljen s štirimi strelami, nam v primerjavi, s Strletovo pripovedjo ustrelitve nekaj pove. Nenavadno je, da je moral Rudi Kalc pred seboj klečečega Kramariča usmrtiti kar s štirimi strelami.

8. Ko sem vsa gornja dejstva in logična sklepanja povedal zadnjemu še živemu iz skupine, ki je šla 3. septembra 1942 ob enih ponoči ustreliti kaplana Kramariča, je vpriču svoje žene in mene, bilo je to 6. novembra 1992, izjavil: »Dopuščam možnost, da je bil kaplan Kramarič ustreljen s puško.« (Zapis pisca z dne 6. novembra 1992, v ŽA.)

Torej je Strletova zgodbica, da je bil kaplan Kramarič ustreljen z lastno pištolo, **izmišljena**. Namen te Strletove pripovedi je jasen, najti še en dokaz, kar corpus delicti, »da imajo opraviti s človekom, ki ne zasluži nobene milosti«, ga očrniti v očeh javnosti in pred njo opravičiti umor.

Precej drugače od Strletove pripovedi ustrelitve Kramariča govori tole pričevanje: »Podpisana Terezija Avsec iz Knežje njive št. 9 pričujem, da sem bila z Marijo Truden-Pavličevu iz Starega trga pri Ložu leta 1944 v partizanski internaciji v Beli krajini deset mesecev in tam mi je ta povedala, kaj je nekega dne doživela. Z njo se je zapletel v pogovor neki partizan (verjetno je bil pozoren na njeno narečje) in jo vprašal, od kod je. Ko je izvedel, da je iz Loške doline, jo je vprašal, če je poznala duhovnika Kramariča. Potem ji je rekel: »Ali ste že videli sliko, kako Kristus nad Jeruzalemom kleči in moli? Prav tako je ta duhovnik pred sliko ob postelji molil in jaz sem ga moral ubiti.« (Podpisano pričevanje Terezije Avsec, z dne 8. maja 1993, v ŽA. Trudnova je pogovor s Kramaričevim eksekutorjem večkrat opisala domačim in drugim in je v Starem trgu še znan.)

Ad 14 in 16. Da je kaplan Kramarič tekal od skupine do skupine vaših straž, je za desetine in desetine ljudi Loške doline, ki poznajo takratne razmere, čista izmišljotina, kaj šele, da bi tekal z oboroženim spremstvom. Niti sam Franci Strle ji ni verjel, saj je naslednje leto, ko je v Borcu podrobno opisal vaške straže in njihove voditelje po vaseh, podatek o Kramaričevem tekanju z oboroženim spremstvom – izpustil.

KAJ PRAVIJO LJUDJE O KAPLANU KRAMARIČU?

Lahko rečem, da ljudje niso še nobenega duhovnika vzljubili bolj kot njega. Starejši pripovedujejo, da je bil njegov pogreb množičen (kljub temu, da so partizani po nekaterih vaseh grozili, da »če bomo šli k pogrebu, nas bodo pobili«), (pisno pričevanje Frančiške Tomc, poročene Grom, iz Podloža 2, z dne 14. aprila 1993 v ŽA), pretresljiv in se je s svojo tragiko globoko zarezal v življenje Loške doline. Marsikateri fant je prav ob tem pogrebu sklenil, da ne bo šel k partizanom, ampak da se bo boril proti njim. (Prim. Jože Komidar, *The glimmer of hope, A documented account of the revolution in Slovenia 1941–45*, Australia, 1981, str. 33.)

O njegovi priljubljenosti govori tudi zapis v kroniki starotrške osnovne šole: »Dne 2. septembra 1942 ponoči je bil na svojem stanovanju ustrejen g. katehet Kramarič Franc. Priljubljenega kateheta je šolska mladina v spremstvu učiteljskega zbora spremila k večnemu počitku.« (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Šolska kronika Stari trg pri Ložu, 1941.)

V lepem spominu ga imajo vsi njegovi učenci. B. Ž. pričuje: »Nam so Italijani ubili očeta in veljali smo za tako imenovano »rdečo« hišo. Pri drugem kaplanu

smo imeli otroci občutek, da nas zapostavlja. Toda za kaplana Kramariča smo bili vsi enaki, med učenci ni delal nobene razlike, vse nas je rad imel, nikdar ni nobenega udaril (takrat so v šoli še na splošno topli, op. J. K.) in vsi smo ob njegovi smrti jokali.« (Ustno pričevanje, z dne 4. maja 1993. B. Ž. ne želi biti imenovana s polnim imenom.)

Vpraševal sem tudi ljudi, ki niso imeli z duhovniki in Cerkvijo nobenih stikov. »Povejte, kaj veste o kaplanu Kramariču slabega?« Vse odgovore lahko strnem v stavek: »Nič slabega ne vemo povedati o njem, le to se je med vojno o njem govorilo, da z župnikom Presetnikom zbirata orožje.« O teh govoricah smo slišali že zgoraj. Ob tem zbiranju podatkov sem slišal tudi govorice, da je Kramarič med vojno na Dolnjih Poljanah spraševal Karla Škrbca po orožju. Nemudoma sem šel o tem vprašat Škrbca in ta je pričeval: »Podpisani Karel Škrbec, rojen 19. decembra 1912 na Dolnjih Poljanah 9, pričujem, da mene kaplan Franc Kramarič ni med vojno nikdar spraševal za orožje.« Dolnje Poljane, 17. maja 1993, Karel Škrbec, l.r. Podpisano vpričo mene Janeza Kebeta, župnika v Starem trgu pri Ložu, l.r. (Dokument je v ŽA.)

Skupina deklet Katoliške akcije je Kramariča vprašala, ali je treba pomagati lačnemu in prezeblemu, čeprav na sovražni strani. Odgovoril je, da je božja zapoved prva, da je treba lačnega nasititi in prezeblega ogreti, pa naj bo na katerikoli strani. Če je hotel kdo kaj slabega o kom povedati, ga je vedno prekinil, rekoč: »Greh se pove, grešnika pa ne!« Dekletom akcije je zabičeval: »Ne vtikajte se v politiko!« in sam ni o politiki nikdar govoril. »Na sestankih nam je Kramarič hotel poglobiti le vero; razlagal nam je nedeljska berila, brali smo Sveto pismo in molili.« (Podpisano pričevanje Vere Škrbec, z dne 20. maja 1993, na Mirnu, in Francke Trape, roj. Antončič, Francke Antončič, Ivane Truden, roj. Mlakar, Ivanke Černe, roj. Sterle, z dne 25. oktobra 1992 in 13. novembra 1992 v Starem trgu, v ŽA.)

Kaplan Kramarič je do smrti vodil le odsek Katoliške akcije za dekleta, fantovski odsek Katoliške akcije je vsa leta vodil kaplan Jože Lušin. (O tem pričujejo Jakob Intihar iz Loža, Frančiška Trape, roj. Antončič, iz Ljubljane (rojena na Vrhu) in Ivanka Kandare iz Dan, dne 25. maja 1993, in pisni pričevanji Frančiške Grom, roj. Tomc, iz Dolenjega Logatca (roj. v Podložu), z dne 14. aprila 1993, ter Vere Škrbec iz Mirna pri Gorici (roj. v Nadlesku), z dne 20. maja 1993, oboje v ŽA. To potrjuje tudi poročilo Katoliške akcije župnika Franca Presetnika za leto 1940 v Nadškofijskem arhivu Ljubljana, Društva in ustanove, fasc. 74.)

Dober teden pred smrtjo je kaplan Franc Kramarič izjavil svojemu prijatelju Mirku Jurjevčiču iz Laz. »Zagotovo vem, da me bodo kmalu ubili. Mirko, kar skupaj umrimo, saj umiramo za pravično stvar.« Jurjevčiču je tudi povedal, da je bil večkrat opozorjen, naj se pred partizani umakne, a v svoji pokončnosti tega ni hotel storiti. (»Podpisani Viktor Ponikvar, Gorenje Jezero 28, pričujem, da mi je pokojni Jurjevčič iz Laz pred leti povedal, da je njemu kot prijatelju kakšnih štirinajst dni pred ustrelitvijo kaplan Franc Kramarič rekel: 'Zagotovo vem, da me bodo kmalu ubili. Mirko, kar skupaj umrimo, saj umiramo za pravično stvar.' Mirko mi je tudi povedal, da mu je kaplan Kramarič dejal, da je bil večkrat opozorjen, da ga bodo ubili, vendar se ni hotel umakniti.« Gorenje Jezero, 4. novembra 1992, Viktor Ponikvar, l.r. Podpisano vpričo mene, Janeza Kebeta, župnika v Starem trgu pri Ložu, l.r. Dokument je v ŽA.)

ZAKAJ JE PRAVZAPRAV MORAL UMRETI KAPLAN FRANC KRAMARIČ?

1. Po prepričanju ljudi, ki poznajo takratne razmere in kaplana Kramariča, zato, ker je imel silen vpliv na mladino. S svojim duhovniškim delovanjem je močno motil smotre Osvobodilne fronte.

2. Ljudi si je upal svariti pred ateistično ideologijo, ki je prihajala z vzhoda. Spomladi 1942 je pred polno cerkvijo na Križni gori govoril, kako brezbožni komunizem v Ukrajini in Rusiji v mladem rodu načrtno uničuje vero. Pri tej pridigi je povedal tudi zgled, ki so si ga ljudje dobesečno zapomnili, kako je neka učiteljica z učenci molila očenaš, »daj nam danes naš vsakdanji kruh«. Potem je rekla: »Počakajmo, ali nam bo Bog Oče dal kruha.« Ker se to ni zgodilo, je otrokom ukazala, da naj za njo molijo takole: »Oče naš, Stalin naš, daj nam kruha...« Takrat so se odprla vrata, med otroke pa so začeli na pladnjih prinašati sveže pečene hlebčke. Nato učiteljica: »Vidite, otroci, Bog Oče nam ne daje kruha, daje nam ga oče Stalin!« Kramarič je nadaljeval: »Mi pa za vsakdanji kruh ne bomo prosili nikogar, nobenega človeka, ampak samo Boga Očeta!« (Pisno pričevanje Franca Zabukovca, z dne 27. oktobra 1992, v ŽA.)

3. Na shodih Marijine družbe in Katoliške akcije je Kramarič vedno govoril le o veri in morali. (Ustno pričevanje Ivanke Antončič, Frančiške Nanut, Frančiške Trape in Ivane Truden, z dne 11. maja 1993.) Sestanki Katoliškega prosvetnega društva v konzumu so bili namenjeni izobraževanju in pripravam na igre, ki so jih fantje in dekleta igrali pod Kramaričevim vodstvom. Pogovor na vprašanja fantov je načenjal tudi teme: kaj je komunizem, kaj boljševiki delajo s kristjani v Ukrajini in Rusiji, kristjanov pogled na boljševiški totalitarizem ipd. (Ustno pričevanje Ludvika Srpana, z dne 5. maja 1993, vpričo svoje žene in pisca.) Seveda je za te pogovore izvedela tudi Osvobodilna fronta.

Kaplan Kramarič je vedel, kaj je komunizem, saj je papež Pij XI. v svoji okrožnici Divini Redemptoris že 19. marca 1937 zapisal: »Komunizem nasprotuje po svoji naravi vsaki religiji. Komunizem je nekaj bistveno slabega, zato prav v nobeni reči ne bo z njim sodeloval, komur je mar krščanske kulture.« Škof Rožman pa je v nekakšni okrožnici 1941 pisal: »Za nas ta papeška načela veljajo, o njih ni več debate, držimo se jih po vesti in spoznanju. Od komunizma pričakovati kulturni napredek ali celo narodno svobodo, je prazno, je usodna zmota, ki bo narod vklenila v najhujšo sužnost in ga ugonobila.« (Franček Saje, Belogardizem, Ljubljana 1952, str. 173.)

Kako preroške so bile papeževe besede, se je v vsej polnosti pokazalo ob razsulu in posledicah tega totalitarizma. In prav pred to ideologijo je Kramarič ljudem odpiral oči (in to zelo umirjeno), nikakor pa ni imel nobenega opravka z orožjem. Vsi poskusi, da bi Kramariča zapletli prav v to, ne zdržijo zgodovinske kritike.

Še to. Kaplanu Francu Kramariču so vzeli tudi pravico do groba. Že drugo leto po smrti je bil grob vedno znova zravnán. (To vedo vsi starejši krajaní Loške doline.) Šele pred dobrimi tremi leti smo mu grob skromno uredili. Naj s svojo mučeniško smrtjo izprosi pri Bogu vsej Loški dolini odpuščanje, spravo in božje usmiljenje za vse.

Milana Ivanovič

PISMO

SPOŠTOVANA GOSPA MARIJA STANONIK! Prijetno me je presenetilo Vaše pismo in vesela sem, da se je zamišljena ideja uresničila ali je tik pred uresničitvijo. To novico so gotovo lepo sprejeli tudi ostali soavtorji in razveseljivo je tudi to, da je nekje še prisoten posluh za to zvrst zapiskov, ali – kakor ste vi imenovala – »slovenska Ilijada«.

Rekla bi, da narod, ki bi zanikal del svoje zgodovine, odnosno bil pripravljen povsem izničiti velike ideje, katerih nosilci so bili pripravljeni na vsakršne žrtve – zanika lastne vezi, ki ga vežejo na ta čas.

Nihče še ni ovrgel zgodovinskih zapisov, ki govore o davnih keltskih ščitonoscih, ki so rušili in gradili, o pohodih legij, ki so nosile ščit rimske volkulje, o častilcih Zevsa in mnogih drugih, ki so krojili usodo naši zemlji. Skozi predor stoletij nas je spremljala oblast in brezvladje, miti raznih bogov in religij, mrak in svetloba raznih kultur, pred prihodom Slovanov in potem.

Vedno je bilo nasilje spremljano s kriki na eni in pesmijo zmagoslavja na drugi strani. Mnogi misleci so zapuščali legende in opozorila, ki naj bi našlo pot k dobronamernemu človeku, že vnaprej usodno zadolženemu za dojemanje pravičnosti v najglobjem smislu.

Bomo tega kdaj sposobni? MI ali naši ZANAMCI?

Bo nov čas, nova doba ustvarila tisto simfonijo, ki zna vpijati vseмирsko energijo, ki bo dajala vero v trajnost in obstajanje, omogočila človeku potrebno sožitje in istovetenje z naravo? Upajmo, da smo hrast z močnimi koreninami, pokončni bor, ki zna kljubovati viharji noči in čakati na novo svitanje.

Osebnost sem optimist. Mislim in verjamem, da nič od vsega ni le pozitivno ali izključno negativno, da šele oboje zajema celoto in ustvarja luč.

Vam in g. Štrajnarjevi želim še nadalje uspešnega dela in ne morem si kaj, da ne bi pripisala citat in misel Anthony de Mella:

»Ko tvoje srce instinktivno odgovori na veselje in žalost drugih ljudi, veš, da si izgubil svoj jaz in si pridobil izkustvo, BITI ENO S ČLOVEŠKIM RODOM...«

O tem bi morali razmišljati vsi tisti, ki trdijo, da jim je pri srcu »narodov blagor«!

Se strinjate?

Rada bi še vedela, ali knjigo Pozdravljeno trpljenje prejmem osebno, ali si jo moram zagotoviti z naročilnico? Žal za obe pri moji skromni pokojnini najbrž ne bom imela sredstev.

Jesenice, 14. oktober 1993

Jožica Šafar

PISMO

SPOŠTOVANI! Sem hčerka pisateljice Katice Lipovec iz Podplanine. Me veseli in se iskreno zahvaljujem, da so te njene skromne pesmice prišle v tisk, ki jih je pisala z veliko ljubeznijo med časom vojne in še potem. Poleg mukotrpnega življenja in trdega dela na kmetiji si je našla čas za pisanje, pisala je največkrat – kot se spomnim – na njivi: motiko je obrnila, svinčnik je imela vedno v žepu, v večernih urah je prepisovala.

Napisala si je tudi svoj nagrobni napis, ki se glasi:

Naj rahla mi zemljica bo,
vsaj vedno sem ljubila jo,
naj pomni tudi mlajši rod,
da je živel enkrat pesnik tod.

Kuželj, 25. oktober 1993

ESTETIKA IN NASILJE**Borec**, Ljubljana, XLVI/1994, št. 526-528, str. 251, slov. (angl.)

Slovensko društvo za estetiko je od 6. do 8. maja 1993 v Ljubljani priredilo svoj vsakoletni mednarodni kolokvij, ki je bil tokrat posvečen Estetiki in nasilju. Osrednje teme, ki so jih v svojih prispevkih predstavili udeleženci, so bile odnos med estetiko, umetnostjo in nasiljem, medijska prezentacija nasilja, estetizacija vojne, etični in eksistencialni problemi, povezani z nasiljem, njihov odnos do umetnosti ter umetniška predstavitev teh tem. Objavljamo naslednje prispevke s tega kolokvija:

Aleš Erjavec: NASILJE IN ESTETIKA

Lev Kreft: ZLO V ESTETIKI

Marija Bergamo: Vsaka revolucija je grandiozna simfonija (Lunačarski, 1926). ALI ZMORE GLASBA ODGOVORITI NA TAKE ZAHTEVE?

Aleksander Flaker: HRVATSKI BOG MARS

Kathy Rae Huffman: VIDEO UMETNOST: NASILJE IN TELEVIZIJA

Marija Gržinič Mauhler: MEDIJI IN VOJNA

*Avtorski izvleček***AESTHETICS AND VIOLENCE****Borec**, Ljubljana, XLVI/1994, no. 526-528, p. 251, Slovenian (English)

The Slovene Aesthetics Association dedicated its annual international colloquium, held in Ljubljana from 6 to 8 May 1993, to the theme of aesthetics and violence. The main topics presented by the participants were relations between aesthetics, art and violence, the media presentation of violence, the aestheticisation of war, ethical and existential problems related to violence, their attitude towards art, and an artistic presentation of these topics. We are publishing the following papers from the colloquium:

Aleš Erjavec: VIOLENCE AND AESTHETICS

Lev Kreft: EVIL IN AESTHETICS

Marija Bergamo: Every Revolution is a Grandiose Symphony (Lunčarski, 1926). CAN MUSIC RESPOND TO SUCH DEMANDS?

Aleksander Flaker: CROATIAN GOD MARS

Kathy Rea Huffman: VIDEO ART: VIOLENCE AND TELEVISION

Marija Gržinič Mauhler: MEDIA AND WAR

Author's abstract

TROHA, Nevenka, mag. zgodovinskih znanosti, arhivistka, Arhiv Republike Slovenije
SLO – Polanškova 31, 61231 Črnuče

ODNOSI MED JUGOSLOVANSKIM OZIROMA SLOVENSKIM IN ITALJANSKIM ANTIFAŠISTIČNIM GIBANJEM V ČASU MED NAPADOM NA JUGOSLAVIJO IN KAPITULACIJO ITALIJE (april 1941–september 1943)

Borec, Ljubljana, XLVI/1994, št. 526-528, str. 252, slov. (angl.)

Razprava zajema čas od napada na Jugoslavijo do kapitulacije Italije in obravnava odnose med slovenskim osvobodilnim in italijanskim antifašističnim gibanjem s poudarkom na dogajanju v Julijski krajini. V Julijski krajini je bil italijanski antifašizem v času do nemške zasedbe, ko se je pričelo snovati tudi italijansko osvobodilno gibanje, oslavljen, predstavljala ga je skoraj izključno le Komunistična partija Italije, zato so bili v obravnavanem obdobju vzpostavljeni stiki med Komunistično partijo Italije in Komunistično partijo Slovenije oz. Komunistično partijo Jugoslavije. Jugoslovanska partija je skušala spodbuditi ne le organizacijske povezave, ampak tudi oborožen odpor med Italijani, ki bi privedel do hitrejšega padca fašističnega režima, pa tudi do širjenja komunističnega vpliva zlasti v severni Italiji, vendar ji to do kapitulacije Italije ni uspelo.

Avtorski izvleček

TROHA, Nevenka, M. A. Historical Sciences, Archivist, Republic of Slovenia Archives
Polanškova 31, 61231 Črnuče, Slovenia

RELATIONS BETWEEN YUGOSLAV/SLOVENE AND ITALIAN ANTIFASCIST MOVEMENTS IN THE PERIOD BETWEEN THE ATTACK ON YUGOSLAVIA AND THE CAPITULATION OF ITALY (April 1941–september 1943)

Borec, Ljubljana, XLVI/1994, no. 526-528, p. 252, Slovenian (English)

The paper discusses the period between the attack on Yugoslavia and the capitulation of Italy, and the relations between the Slovene liberation movement and the Italian antifascist movement, with emphasis on the events that occurred in Friuli-Venezia Giulia. The Italian antifascist movement in the period of German occupation, when Italian liberation movement was being formed too, was weak and represented only by the Communist Party of Italy. During that period contacts were established between the Communist Party of Slovenia and the Communist Party of Italy. The former attempted to encourage organisational links and armed resistance among the Italians, intending to accelerate the fall of the fascist regime and the spread of communist power in northern Italy. The goal was not reached before the capitulation of Italy.

Author's abstract

MLAKAR, Boris, mag. zgodovinskih znanosti
SLO – 61000 Ljubljana, Scopolijska 7

SLOVENSKI DOMOBRANCI – PROSTOVOLJCI ALI MOBILIZIRANCI

Borec, Ljubljana, XLVI/1994, št. 526-528, str. 253, slov. (angl.)

V članku – razpravi avtor opisuje načine rekrutacije pripadnikov Slovenskega domobranstva. Zaradi pomanjkljivih virov vseh vidikov tega problema ni mogel obdelati na statistični način, temveč je na podlagi analize večjega števila vzorčnih primerov ugotovil, da je v praksi šlo pravzaprav za vse možne načine novačenja, pri čemer pa je vsaj uradno ostajalo prevladujoče prostovoljno pristopanje v to formacijo. V mnogih primerih pa je šlo tudi pod firmo prostovoljnosti za povsem očitno nasilno mobilizacijo, pri čemer je prihajalo do sporov med protirevolucionarnimi subjekti, ki so stali za Slovenskim domobranstvom, ter nemško okupacijsko oblastjo, ki je vztrajala na načelu prostovoljnega pristopanja. Avtor na podlagi sondažnih podatkov podaja tudi številčno sliko Slovenskega domobranstva, čemur dodaja še pregled politične, poklicne in starostne strukture njegovih pripadnikov.

Avtorski izvleček

MLAKAR, Boris, M. A. Historical Sciences
Scopolijska 7, 61000 Ljubljana, Slovenia

SLOVENE HOME GUARD – VOLUNTEERS OR MOBILISED

Borec, Ljubljana, XLVI/1994, no. 526-528, p. 253, Slovenian (English)

The author discusses the manner in which members of the Home Guard were mobilised. Due to insufficient data on all aspects of this problem, statistical information could not be provided but, based on an analysis of many examples, the author discovered that all possible manners of recruitment were employed, though the official version remains that the units were formed mainly through volunteers. What appeared to be voluntary membership was in many cases actually forced mobilisation and many disputes occurred between antirevolutionary forces supporting the Slovene Home Guard and the German occupation authorities, who insisted on the principle of voluntary membership. On the basis of information from a survey carried out, the author also gives a numerical picture of the Slovene Home Guard with a review of the political, professional and age structure of its members.

Author's abstract

KOKALJ KOČEVAR, Monika, kustosinja
SLO – 61117 Ljubljana Dravlje, Lubejeva 1

GORENJSKI DOMOBRANCI

Borec, Ljubljana, XLVI/1994, št. 526-528, str. 254, slov. (angl.)

Oblikovanje gorenjskega domobranstva je značilno predvsem za spodnji del Gorenjske. V njenem zgornjem delu se sploh ni razvilo. Domobranstvo je bilo pod nemškim nadzorom posameznih podružnic varnostne policije. Glavni poveljnik gorenjskega domobranstva je bil general Erich Dichtl, šef Centra gorenjskega domobranstva pa Slavko Krek. Vseh postojank skupaj je bilo do 50. Do ustanovitve centra gorenjskega domobranstva v novembru 1944 ni bilo povezave z Ljubljano. Vseh domobrancev je bilo čez 3500. Na postojankah je bilo veliko bivših nemških vojakov in partizanskih dezertirjev. Ob koncu vojne jih je veliko odšlo na Koroško. Skoraj tretjina od skupnega števila 3500 jih je bila vrnjena. Večina njihovih usod je še nerazjasnjena. Na podlagi pregledanih arhivov sem ugotovila, da jih v škofjeloški občini kar tričetrt ni prišlo več domov. V kranjski občini je bila pokončana dobra polovica domobrancev. Njihove družine, ki so ostale doma, so bile pogosto maltretirane in odrinjene na rob družbe.

Avtorski izvleček

KOKALJ KOČEVAR, Monika, Custodian
Lubejeva 1, 61127 Ljubljana Dravlje, Slovenia

THE GORENJSKA HOME GUARD

Borec, Ljubljana, XLVI/1994, no. 526-528, p. 255, Slovenian (English)

The formation of the Gorenjska Home Guard during WW II. was significant for the lower parts of the Gorenjska; it did not develop in the upper parts at all. The Home Guard was under the supervision of individual German security police divisions. The commander-in-chief of the Gorenjska Home Guard was German General Erich Dichtl, and head of the Gorenjska Home Guard was Slovene Slavko Krek. They had a total of 50 military posts which were developed independently from the Slovene Home Guard. Until the Gorenjska Home Guard Centre was established in November 1944. The Home Guard had over 3,500 members. Many former German soldiers and partisan deserters occupied the posts. Many of them left for Carinthia at the end of the war and almost one third of total number were sent back to Slovenia. The destiny of most remains unknown. From my review of the records I found out that more than three quarters of men in Home guard in Škofja Loka community did not return home. In Kranj community more than a good half of men in Home guard were doomed. Their families who remained in Slovenia, were often ill-treated and were driven to the very margin of society.

Author's abstract

TOMINŠEK, Teodor, dr.

SLO – 61000 Ljubljana, Vrtača 5a

SODSTVO V ISTRSKEM ODREDU**Borec**, Ljubljana, XLVI/1994, št. 526-528, str. 256, slov. (angl.)

Razprava govori podrobneje o Istrskem odredu. Napisana je bila za objavo v obširni monografiji o Istrskem odredu, ki je izšla leta 1975, vendar v njej ni bila objavljena, tako da je monografija nepopolna. Razprava podrobno obravnava in ocenjuje konkretne primere sojenja odrednega sodišča in poudarja zlasti njegov velik pomen pri preprečevanju samovolje vodilnih funkcionarjev ter sploh njegovo skrb za zakonitost in pravičnost pri obračunu z nasprotniki narodnoosvobodilnega boja in graditve nove demokratične družbe. Z objavo tega prispevka naj bo torej odpravljena bistvena vsebinska pomanjkljivost monografije.

*Avtorski izvleček***TOMINŠEK, Teodor, Ph. D.**

Vrtača 5a, 61000 Ljubljana, Slovenia

THE ADMINISTRATION OF JUSTICE IN THE ISTRIA DETACHMENT**Borec**, Ljubljana, XLVI/1994, no. 526-528, p. 256, Slovenian (English)

This paper takes a detailed look at the Istria detachment. It was written for an extensive monograph on the Istria detachment published in 1975, but ultimately was not included in it, thus the monograph was incomplete. The paper discusses and assesses concrete examples of trials by the detachment's "court-martial" and stresses its great importance in preventing the abuse of power by leading officials, its concern for lawfulness and fair treatment of the opponents of the national liberation war, and in the establishment of a new democratic society.

The publication of this paper hopes to make up for the contextual deficiency of the monograph.

Author's abstract

DEŽMAN, Jože, višji kustos, Gorenjski muzej
SLO – 64248 Lesce, Šobčeva 23

LJUDSKA SODBA

Borec, Ljubljana, XLVI/1994, št. 526-528, str. 257, slov. (angl.)

Partizansko gibanje je med nekaj več kot 36 000 prebivalci partizanskega okrožja Jesenice mobiliziralo okoli 4500 ljudi v partizane, pridobilo več tisoč aktivnih sodelavcev in si do konca vojne zagotovilo večinsko podporo prebivalstva. Po drugi strani so partizani predvsem odkrivali in uničevali mrežo, ki so jo nacisti spredli med domačini, delno pa so onemogočali politične nasprotnike komunistične partije. Med osumljenci je bilo več tisoč oseb.

Zbrali smo vsaj po nekaj podatkov o 288 osebah, ki so jih partizani usmrtili do konca vojne, in o 38 usmrčenih po vojni. Za nekaj deset oseb pa usode še niso pojasnjene.

Med vojno je bilo usmrčenih 243 moških in 45 žensk, vseh 38 po vojni usmrčenih je bilo moških. 68 jih je bilo rojenih do leta 1900, med letoma 1901 in 1915 136, od leta 1916 do 1926 – 46, devet pa po letu 1927. Bili so pripadniki vseh družbenih slojev. Največ usmrčenih je bilo v prvi polovici leta 1944. Po številu usmrčenih izstopata Bohinj in predvojna občina Gorje.

Vrsto ljudi so partizani usmrtili kljub pomankljivim dokazom in brez resne preiskovalne in sodne obravnave. Kot ilustracijo navajam motive za usmrčitve med vojno usmrčenih, ne da bi se pri tem spuščal v utemeljenost obsodbe. Pri 76 usmrčenih nimam podatkov o tem, česa so jih partizani krivili. 102 oseb so dolžili sodelovanja z okupatorjem, 31 so jih obtožili t.i. belogardizma, 13 pa tako sodelovanja z okupatorjem kot belogardizma. Kot gestapovske vrinjence v partizanske enote, dezertarje in zaradi disciplinskih prekrškov v partizanskih enotah so usmrtili 40 oseb, 26 oseb pa verjetno ni imelo nad sabo kake omembe vredne krivde.

Avtorski izvleček

DEŽMAN, Jože, Senior custodian, Museum of Gorenjska
Šobčeva 23, 64248 Lesce, Slovenia

JUDGEMENT BY THE PEOPLE

Borec, Ljubljana, XLVI/1994, no. 526-528, p. 258, Slovenian (English)

The partisan movement mobilised around 4500 people from among the more than 36000 residents of the partisan district of Jesenice during the WW II. It acquired more than 1000 active collaborators and by the end of the war gained the support of the majority of residents. Partisans were active in discovering and destroying the collaboration network spread by the Nazis among the local population and were partly effective in frustrating the political opponents of the Communist Party, suspected to number in the thousands.

We collected data on 288 individuals who were executed by the partisans during the war, and on 38 people executed after the war, the fate of several dozen people remains unclear.

The partisans executed 243 men and 45 women during the war. All 38 of those executed after the war were men. Of those executed, 68 were born before 1900, 136 between 1901 and 1915, 46 between 1916 and 1926 and nine after 1927. They came from all levels of society. Most were executed in the first half of 1944, the largest number coming from Bohinj and from the pre-war municipality of Gorje.

Several people were executed by partisans without sufficient evidence, any serious investigation of their alleged crime and without trial. An illustration of this is the reasons for executions, without going into the justifiability of the sentence. For 76 people we have no data on the nature of their crime; 102 people were accused of collaborating with the enemy, 31 were accused of being members of the White Guard and 13 were accused of both; 40 individuals were executed in partisan detachments for being undercover agents of the Gestapo, deserters and for indiscipline, and 26 of those executed probably did not commit any crime worth mentioning.

Author's abstract

VRTAR, Avgust, generalpolkovnik v pokoju
SLO – 61000 Ljubljana, Litijska 56a

NEKAJ VEDENJ IN MISLI O RAZVOJU IN VLOGI OBOROŽENIH SIL JUGOSLAVIJE

Borec, Ljubljana, XLVI/1994, št. 526-528, str. 259, slov. (angl.)

Odločitev za oborožen boj, za partizanski način vojskovanja, za prenos težišča bojnih dejavnosti na široka zunajmestna prostranstva, za gledanje na Slovenijo in Jugoslavijo kot enoten operativni prostor, za naslonitev na lastne sile je narekovala temu primerno vojno organizacijo. Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi so bili tista najprimernejša oblika vojne organizacije, brez katere ne bi dosegli vojnega cilja: nacionalno in socialno osvoboditev. Alternativa Osvobodilne fronte ter Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov bi bile lahko le strankarske vojske. Oblikovanje več različnih vojsk pa bi pomenilo konec boja proti okupatorju ter začetek medsebojnega pobijanja.

Povojni prehod na redno vojsko, strukturirano in organizirano po načelih klasične stalne armade, je bil nujen spričo dejstva, da smo oblikovali državo, in spričo resnično neugodnih okoliščin, ki so kazale na možnost zunanje intervencije. Niso pa bili nujni premiki, ki so pomenili podcenjevanje izkušenj Narodnoosvobodilne vojske ter nekritično sprejemanje sovjetskih izkušenj. Po sprejemu ideje o izgradnji socialistične družbe na temelju samoupravljanja je bilo postavljeno vprašanje, kakšna obramba in vojna organizacija je primerna tej in takšni družbi. Bistvo vprašanja je bilo: kako podružbiti obrambo in zagotoviti njeno učinkovitost. Glede na odgovor na to vprašanje (in vojno-politične okoliščine) so bili pogosti normativna in doktrinarna prilagajanja ter reorganizacije. Ob čedalje hujši jugoslovanski krizi je armadni vrh dolgo živel v prepričanju, da je s politično (demokratično) in gospodarsko preobrazbo moč zagotoviti ne samo obstoj Jugoslavije, marveč tudi njen pospešeni razvoj in skorajšnji vstop v Evropsko skupnost. Toda nepravočasno in neučinkovito reševanje perečih političnih, gospodarskih in mednacionalnih problemov in nasprotij je pripeljalo na sceno »rešitelje« različnih barv – od protikomunistov do nacionalistov in »državotvorcev«. Ti so spretno izkoristili krizo za razpihovanje sovraštva, vse do nasilnih dejanj in vojne.

Poseg Jugoslovanske ljudske armade v Slovenijo je bilo politično, vojaško in moralno neopravičljivo in nesporejmljivo dejanje ter dokaz, da so vsi politični dejavniki odpovedali.

Jugoslovanska ljudska armada je napravila napako, ko se je iz zaščitnice SFRJ postopoma enostransko prelevila v zaščitnico srbskega naroda in nato Srbije oziroma srbskega vodstva. Tako je izgubila svojo državo in svojo identiteto.

Avtorski izveleček

VRTAR, Avgust, Retired Lieutenant-General
Litijska 56a, 61000 Ljubljana, Slovenia

SOME THOUGHTS ON THE DEVELOPMENT AND ROLE OF THE YUGOSLAV ARMED FORCES

Borec, Ljubljana, XLVI/1994, no. 526-528, p. 260, Slovenian (English)

The decision to take up arms, the partisan style of combat, the transfer of the centre of combat activities to the wide expanses outside the towns and cities, seeing Slovenia and Yugoslavia as unified operational territory, and relying on our own forces demanded an appropriate military organisation. The National Liberation Army and partisan detachments were the most appropriate forms of military organisation, without which the goal of the war – national and social liberation – could not have been achieved. The only alternative to the Liberation Front, the National Liberation Army and partisan detachments was divided armed factions. The formation of several different armies would have signalled the end of the struggle against the occupying forces and the beginning of factional fighting.

The post-war transition to a regular army, structured and organised along the lines of a traditional permanent army, was necessary in view of the formation of the new state and due to the unfavourable circumstances hinting at possible external intervention. But certain moves that were taken were not necessary, such as underestimating the experience of the National Liberation Army and the adoption of an uncritical attitude towards what had happened in the Soviet Union. After the decision to form a socialist state based on self-management, the question arose as to what nature of defence and military organisation would be suitable to such a society. The essence of this question was how to bring the defence issue to all strata of society and how to assure an effective defence. The various answers to this question (and the changing military and political situation) led to the implementation of frequent adjustments to standards, doctrines and organisation.

Despite the continual deepening of the Yugoslav crisis, the military leadership held onto the belief for a long time that it was possible not only to preserve, through political (democratic) and economic transformation, the existence of Yugoslavia, but also to achieve accelerated development and membership of the European Community. However, belated and ineffective measures aimed at solving the acute political and economic problems as well as problems and conflicts among the nationalities brought on to the scene a number of "saviours" of various colours – from anticommunists to nationalists and "state-formers". They skilfully took advantage of the crisis to instigate hatred, and encourage violence and military confrontation.

Intervention by the Yugoslav People's Army in Slovenia was a politically, militarily and morally unjustifiable and unacceptable act and proof of the breakdown of all political forces.

The Yugoslav People's Army made a grave error in gradually transforming from the protector of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia to the protector of the Serbian nation and later Serbia and its leadership. In that way it lost both its country and its identity.

Author's abstract

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA NOTRANJE ZADEVE

Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Ljubljana, Štefanova 2, izdaja na zahtevo Društva za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, z dne 2. 7. in 7. 10. 1993, za vpis društva v register društev na podlagi 9. člena Zakona o društvih (Uradni list SRS, št. 37/74 in 42/86) naslednjo

ODLOČBO

V register društev, ki ga vodi Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije v Ljubljani, se vpiše pod zaporedno številko 1066 Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije s sedežem v Ljubljani in delovanjem na območju Republike Slovenije.

o b r a z l o ž i t e v

Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije je vložilo zahtevo za vpis društva v register društev. Zahtevi je priložilo: zapisnik z ustanovnega občnega zbora, pravila v dveh izvodih in seznam ustanoviteljev z overjenimi lastnoročnimi podpisi.

V postopku te zadeve je pristojni upravni organ ugotovil, da je bilo Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije ustanovljeno na ustanovnem občnem zboru, ki je bil dne 31. 5. 1993 v Ljubljani, in da so pravila, sprejeta na tem zboru, v skladu z določbami Zakona o društvih.

Glede na ugotovljeno dejansko stanje zadeve je Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije na podlagi drugega odstavka 16. člena Zakona o društvih in 6. člena Pravilnika o registru društev (Uradni list SRS, št. 5/75) odločilo, kot je navedeno v izreku te odločbe.

Pouk o pravnem sredstvu: ta odločba je v upravnem postopku dokončna, zoper njo ni dovoljena pritožba, mogoč pa je upravni spor. Upravni spor se lahko sproži v 30 dneh po prejemu te odločbe pri Vrhovnem sodišču Republike Slovenije v Ljubljani. Tožba se lahko vloži pisno ali da ustno na zapisnik neposredno pri Vrhovnem sodišču, lahko pa se da na zapisnik pri temeljnem sodišču oziroma pri katerikoli njegovi enoti.

Taksa po tar. št. 1 in 3 ZUT (Uradni list RS, št. 18/90 in 8/93) v znesku 200,00 SIT je plačana.

Vročiti:

1. Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, Ljubljana, Vrtača 11.
2. Mestni sekretariat za notranje zadeve mesta Ljubljane.
3. Ministrstvo za planiranje RS, Zavod RS za statistiko, Ljubljana, Vožarski pot 12.
4. Arhiv – tu.

Na podlagi 4. in 13. člena zakona o društvih (Uradni list R Slovenije, št. 37/74) je ustanovni občni zbor dne 31. maja 1993 sprejel sklep o ustanovitvi društva za preučevanje zgodovine, literature in antropologije in v ta namen sprejel naslednja pravila.

Tajnik: *dr. Božidar Jezernik*

Predsednica: *Milena Štrajnar*

Ljubljana, 15. junija 1993

PRAVILA DRUŠTVA ZA PREUČEVANJE ZGODOVINE, LITERATURE IN ANTROPOLOGIJE

I. SPLOŠNE DOLOČBE

1. člen

Ime društva je Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije (v nadaljnjem besedilu: društvo). Sedež društva je v Ljubljani, Vrtača 11.

2. člen

Društvo je prostovoljno združenje raziskovalcev, publicistov in drugih občanov, ki se poklicno ali ljubiteljsko ukvarjajo s preučevanjem zgodovine, literature in antropologije, in združuje, vključuje in povezuje članstvo na amaterski podlagi.

Članstvo v društvu je individualno.

3. člen

Društvo deluje na področju Republike Slovenije.

4. člen

Društvo je pravna oseba.

5. člen

Društvo ima svoj pečat. Pečat društva je krog s premerom 3 centimetrov z napisom: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije.

6. člen

Delovanje društva temelji na načelih javnosti.

7. člen

Društvo obvešča o svojem delovanju širšo in ožjo javnost.

Ožjo javnost obvešča s tem, da so zapisniki vseh organov društva dostopni na vpogled članom društva.

Širšo javnost obvešča s tem, da so seje organov društva javne in da se nanje vabijo osebe, ki izkažejo tak interes, z organizacijo tiskovnih konferenc, okroglih miz, izdajanjem strokovne literature s področja delovanja društva.

Za zagotovitev javnosti dela in dajanje informacij je odgovoren predsednik društva.

8. člen

Namen in cilj društva je pospeševati in povezovati raziskovanje zgodovine, literature in antropologije s posebnim ozirom na kritiko vseh pojavnih oblik totalitarizma.

Društvo je izdajatelj revije *Borec* in drugega neperiodičnega tiska, povezanega z društveno dejavnostjo.

II. ČLANSTVO

9. člen

Član društva lahko postane vsak zainteresiran občan, ki sprejme ta pravila, se ravna po njih ter izrazi željo postati član društva in poda pisno pristopno izjavo.

Članstvo v društvu je prostovoljno.

10. člen

Pravice članov društva so:

– da volijo in so izvoljeni v organe društva

- da sodelujejo pri delu organov društva
- da dajejo predloge in sugestije organom društva k delu in izpolnjevanju nalog
- da prejemaajo nagrade in pohvale za delo v društvu in za dosežene uspehe.

11. člen

Dolžnosti članov društva so:

- da volijo in so izvoljeni v organe društva
- da spoštujejo ta pravila ter odločbe in sklepe organov društva
- da z osebnim prizadevanjem pripomorejo k uresničevanju delovnega programa društva
- da redno plačujejo članarino.

12. člen

Častni član društva lahko postane oseba, ki je s svojim delovanjem izredno zaslužna za uspeh v delu društva.

13. člen

Pravice in dolžnosti članov organov društva so častne. Za svoje delo v organih društva člani sami praviloma ne prejemaajo plačila.

14. člen

Članstvo v društvu preneha:

- prostovoljno na podlagi pisne izstopne izjave člana
- s črtanjem, če član ni plačal članarine v zadnjih dveh letih
- z disciplinsko izključitvijo.

15. člen

Član se izključi iz društva, če grobo krši pravice in dolžnosti, naštete v 10. in 11. členu pravil, če zavestno ravna proti interesu in stališču društva.

III. ORGANIZACIJA DRUŠTVA

16. člen

Organi društva so: občni zbor, izvršni odbor, nadzorni odbor, disciplinsko sodišče.

17. člen

Občni zbor je najvišji organ društva in voli druge njegove organe. Sestavljajo ga vsi aktivni in častni člani društva.

18. člen

Občni zbor je lahko reden ali izreden. Redni občni zbor sklicuje izvršni odbor enkrat na leto. Izredni občni zbor skliče po potrebi izvršni odbor na svojo pobudo, na zahtevo nadzornega odbora ali na zahtevo tretjine članov društva. Izredni občni zbor sklepa samo o stvari, za katero je sklican.

Izvršni odbor je dolžan sklicati izredni občni zbor najkasneje v roku enega meseca potem, ko je prejel tako zahtevo. V nasprotnem primeru skliče izredni občni zbor polovica članov društva.

Sklicanje občnega zbora mora biti objavljeno z dnevnim redom najmanj 7 dni pred dnevom, za katerega je sklican.

19. člen

Občni zbor sprejema svoje sklepe z večino glasov navzočih članov.

Za spremembo pravil morata glasovati najmanj dve tretjini navzočih članov.

Način glasovanja določi občni zbor.

Ko se glasuje o razrešnici organov društva, ne morejo o tem glasovati člani organov društva.

20. člen

Občnemu zboru smejo prisostvovati vsi, ki so ali želijo biti neposredno ali posredno povezani z delovanjem društva, vendar imajo le pravico posvetovalnega glasu, ne morejo pa glasovati ter odločati o zadevah, o katerih sklepa občni zbor.

21. člen

Občni zbor je sklepčen, če je ob predvidenem začetku navzočih več kot polovica članov.

Če ob predvidenem začetku občni zbor ni sklepčen, se začetek odloži za 30 minut, nakar občni zbor veljavno sklepa, če je prisotnih več kot tri desetine članov.

Če občni zbor tudi tedaj ni sklepčen, se začetek ponovno odloži za nadaljnjih 30 minut, nakar je občni zbor sklepčen, če je navzočih vsaj deset članov.

22. člen

Občni zbor odpre predsednik društva in ga vodi, dokler občni zbor ne izvoli delovnega predsedstva. Občni zbor izvoli zapisnikarja in dva overovitelja zapisnika, po potrebi tudi volilno komisijo, kandidacijsko komisijo, verifikacijsko komisijo in druge delovne organe.

23. člen

Občni zbor:

- sklepa o dnevnem redu
- razpravlja o delu in poročilih izvršnega in nadzornega odbora ter sklepa o njem
- sprejema delovni program društva
- odloča o pritožbah proti sklepom izvršnega odbora ali odločbam disciplinskega sodišča
- sklepa o finančnem načrtu za prihodnje leto in potrjuje zaključni račun za minulo leto
- sprejema, spreminja in dopolnjuje pravila in druge splošne akte društva
- z javnim glasovanjem neposredno voli in razrešuje izvršni odbor, nadzorni odbor in disciplinsko sodišče
- odloča o prenehanju in združitvi društva
- določa višino članarine.

24. člen

O delu občnega zbora se piše zapisnik, ki ga podpišejo predsednik delovnega predsedstva in oba overovitelja.

25. člen

Izvršni odbor je izvršilni organ občnega zbora in opravlja zadeve, ki mu jih določi občni zbor, in zadeve, ki po svoji naravi spadajo v njegovo delovno področje.

Izvršni odbor predstavlja društvo in opravlja organizacijske, upravne, administrativne in strokovnotehnične zadeve.

26. člen

Izvršni odbor je za svoje delo odgovoren občnemu zboru.

27. člen

Izvršni odbor sestavljajo predsednik, podpredsednik, tajnik in izvoljeni člani.

Izvršni odbor šteje 5 do 9 članov.

28. člen

Predsednik (v primeru njegove odsotnosti ali zadržanosti pa podpredsednik) izvršnega odbora predstavlja in zastopa društvo.

29. člen

Izvršni odbor upravlja društvo v času med dvema obcnima zboroma po smernicah, sprejetih na občnem zboru.

30. člen

Člane izvršnega odbora voli občni zbor za 4 leta in so lahko večkrat zaporedoma izvoljeni.

Vodilni funkcionarji društva (predsednik, podpredsednik, predsedniki komisij in disciplinskega sodišča) so lahko ponovno izvoljeni največ za dve zaporedni mandatni dobi.

31. člen

V okviru svojega delovnega področja iz 26. člena pravil opravlja izvršni odbor zlasti tele zadeve:

- sklicuje občni zbor in pripravlja poročila o delu ter predloge za občni zbor
- pripravlja predloge za splošne akte društva
- pripravlja in sestavlja predlog za finančni načrt in zaključni račun
- vodi posle, ki zadevajo evidenco članov
- imenuje iz vrst članstva uredniški odbor revije Borec
- skrbi za materialno-finančno poslovanje in za sredstva društva.

32. člen

Izvršni odbor sprejema sklepe, če seji prisostvuje več kot polovica odbornikov. Sklepi so sprejeti, če zanje glasuje večina navzočih odbornikov.

33. člen

V primeru izpraznjenih mest lahko izvršni odbor kooptira v svoj sestav največ tri člane.

34. člen

Nadzorni odbor sestavljajo trije člani, ki jih izvoli občni zbor za štiri leta. Občni odbor izvoli tudi namestnike članov nadzornega odbora.

35. člen

Nadzorni odbor spremlja delo izvršnega odbora med dvema občinama zboroma in izvaja stalni nadzor nad finančnim in materialnim poslovanjem društva.

Nadzorni odbor je odgovoren občnemu zboru in mu mora pisno poročati.

36. člen

Nadzorni odbor sprejema veljavne sklepe, če so prisotni vsi trije člani in če zanje glasujeta vsaj dva člana.

Člani nadzornega odbora ne morejo biti hkrati člani izvršnega odbora, imajo pa pravico udeleževati se vseh sej izvršnega odbora.

37. člen

Disciplinsko sodišče sestavljajo trije člani, ki jih voli občni zbor za dobo štirih let.

Predstojnika disciplinskega sodišča izvolijo člani disciplinskega sodišča izmed sebe.

Disciplinsko sodišče vodi disciplinski postopek in izreka kazni po disciplinskem pravilniku.

IV. MATERIALNO-FINANČNO POSLOVANJE DRUŠTVA

38. člen

Dohodki društva so vpisnina in članarina, subvencije, darila in volila in drugi dohodki.

Društvo razpolaga s finančnimi sredstvi v mejah odobrenega finančnega načrta.

39. člen

Materialno in finančno poslovanje mora biti v skladu z načeli, ki veljajo za društva, in z veljavnimi predpisi.

Materialna in finančna evidenca se opravlja po načelih blagajniškega in materialnega poslovanja.

40. člen

Finančno poslovanje društva se odvija prek tekočega računa pri službi družbenega knjigovodstva.

Blagajnik vodi finančno poslovanje društva po pravilniku o materialno-tehničnem poslovanju.

Denarna sredstva vodi blagajnik v blagajniški knjigi. Blagajnik poroča o finančnem poslovanju izvršnemu odboru.

41. člen

Finančne in materialne listine podpisujeta predsednik in tajnik društva in glavni urednik revije Borec.

Odbodbodajalec je predsednik, v njegovi odsotnosti pa podpredsednik ali namestnik, ki ga določi izvršni odbor.

42. člen

Delo blagajnika je javno. Vsak član društva lahko zahteva vpogled v finančno in materialno poslovanje društva.

V. DISCIPLINSKA ODGOVORNOST

43. člen

Za disciplinski prekršek članov društva se šteje hujše nespoštovanje pravil in sklepov organov društva ter vsako ravnanje, ki utegne huje prizadeti interese in ugled društva.

44. člen

O prekrških odloča na prvi stopnji disciplinsko sodišče, ki posluje po disciplinskem pravilniku društva.

45. člen

Disciplinsko sodišče lahko izreče članom društva naslednje ukrepe:

– opomin, javni opomin, izključitev.

Za disciplinski postopek se smiselno uporabljajo določbe zakonika o kazenskem postopku.

O pritožbah proti ukrepom disciplinskega sodišča odloča na svojem prvem naslednjem sklicu občni zbor društva kot drugostopenjski organ.

VI. KONČNE DOLOČBE

46. člen

Društvo preneha:

– s sklepom občnega zbora z dvotretjinsko večino navzočih članov, z odločbo pristojnega državnega organa, če pade število članov pod 10.

47. člen

V primeru prenehanja društva pripadajo njegova sredstva ustanovitelju revije Borec.

48. člen

V skladu s temi pravili ima društvo še naslednje splošne akte: disciplinski pravilnik, pravilnik o materialno-finančnem poslovanju.

49. člen

Ta pravila začnejo veljati, ko jih sprejme ustanovni občni zbor društva.

Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije
Ljubljana, Cankarjeva 5

Ministrstvu za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ljubljana, Slovenska 50

ZADEVA: Vloga za subvencioniranje revije Borec v letu 1994

O BORCU

Uredniška politika Borca, ki je zorela zadnje desetletje, ko je reviji prižigala luč Milena Štrajnar, je humanistično-renesanačna. Glede na dosedanje razvojno pot je logično izhodišče, da bo prihodnost revije temeljila na nadaljnji uveljavitvi že doseženega.

Humanistično-renesanačno je mišljeno kot prosvetljeno zanimanje za človeško življenje v vsaki njegovi pojavnosti. Ob kriznih razmerjih doma in po svetu je naša odgovornost še bolj izostri etični posluh.

V Borcu se je s kronološkim in tematskim odpiranjem oblikovala vsebinska triada zgodovine, literature in antropologije. Z objavami v reviji so v javnost prišla številna vprašanja in osebe, ki smo jih ali odkrili ali spoznali drugače, kot so bili predstavljeni dotedaj (iz zornega kota vsakdanjosti in osebnih zgodb, emigracije, vojnih žrtev, duševnih stisk). Prevladovala so zgodovinske obravnave, tako drobnih dogodkov kot široko zastavljenih vprašanj, od literarnih objav so se poleg domačih avtorjev posebej uveljavili prevodi poezije, antropološke teme pa so si pridobile uveljavljen položaj po letu 1983, ko je bila posebna številka prvič posvečena etnologiji. Prispevki o likovnih temah in arhitekturi pa opozarjajo, da revija še ni dokončno oblikovala svojega tematskega kroga in da je nadaljnja pojmovna opredelitev vsebinskega poslanstva revije še možna, npr. razširitev na predstavitev drugih umetniških zvrsti in vprašanj kulture.

V tem desetletju si je revija z opicami Jožeta Ciuhe in oblikovalskim deležem Darje Cjuhove izoblikovala svojo spoznavno vizualno podobo. Avtorski pečat ji daje s svojim uveljavljanjem čistega besednega izraza lektorica Sonja Likarjeva.

Z ohranitvijo imena Borec in transformacijo vsebinskega in etičnega poslanstva dobiva revija nov angažmajski substrat. V ospredje stopa človek »kot enkratno, neponovljivo in končno bitje iz mesa in krvi«. Z odmikom od ideoloških kalupov se prevrednotijo mnogi pojmi in zbledijo predsodki, ki so opredeljevali in opredeljujejo dosedanje raziskovanje in predstavitev novejših obdobj. Borec se pridružuje tistim, ki postavljajo vprašanja o vojni in miru ter v odgovorih nanja ugotavljajo, da je militarizacija človeštva imenitna, da pa nam gre vražje slabo, kar se miru tiče. Zato želimo v reviji utreti kako stezico k rešitvi iz zagate, ki se ji reče, kako živeti v miru. Borec je uperjen proti totalitarizmu vsake vrste, zato jim posveča posebno pozornost. Borec razkriva ogroženost človeka v ekstremnih razmerah, njegovo sposobnost preživetja, išče in dokazuje njegovo ustvarjalno moč.

Revija je z objavljanjem prispevkov npr. o prvi svetovni vojni in povojni zgodovini razširila časovni okvir svojega zanimanja na sedanje stoletje, vendar si ne omejuje časa, iz katerega zajema. Ostaja pa vezana predvsem na preučevanje procesov, ki nas določajo še danes (npr. produkcijski procesi in odnosi od industrijske revolucije naprej – fevdalizem, kapitalizem, nacifašizem, socializem; svetovnonazorske in politične izbire – idealizem, materializem, demokracija, revolucija; vprašanja identitete, kakovosti življenja in civilizacijskih standardov v posameznih obdobjih).

Osnovno pozornost Borec sicer namenja dogajanjem in raziskovanjem v slovenskem prostoru, a se ne izogiba razgledom po svetu. Pri tem je naš prvi namen, da predstavljamo sorodne razvojne procese po svetu in iščemo vzporednice z našim

razvojem. S stališča znanosti je pomemben poudarek uredniške politike na spoznavanju in vpeljevanju raziskovalnih inovacij oziroma miselnih orodij pri temah, ki usodno določajo samospoznavanje človeka in vzpostavljajo stik našega prostora z znanstveno sodobnostjo po svetu. S tem na straneh Borce omogočamo nove poglede na nekatera dogajanja in revijo umeščamo v svetovno miselno sodobnost.

Ob vzpostavljanju korektnih odnosov v trikotniku naročnik raziskave – raziskovalec – predmet raziskave vzpostavljamo kar se da neodvisno, kritično preverjeno razmerje raziskovalec – revija – družba. Ustanoviteljska in izdajateljska razmerja smo postavili tako, da zagotavljamo avtonomijo uredniškega odbora. Ustanovitelj Borca ostaja Republiški odbor Zveze združenj borcev in udeležencev narodnoosvobodilnega boja, izdajateljstvo pa je prevzelo novoustanovljeno Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije.

Iščemo čim širši krog sodelavcev doma in po svetu. Ponudili jim bomo nekaj izhodiščnih določb v prid kakovostne opremljenosti besedil (kritični aparat, priloge). Z letom 1994 prehajamo na računalniško oblikovanje in pripravo besedil za tisk.

Pomemben napor posvečamo nadaljnjemu spoznavanju Borčevega bralnega telesa in iščemo nove bralce. Prek okroglih miz, tiskovnih konferenc, kritičnih ocen in polemik smo vzpostavili bogato komunikacijo z javnostjo. Revijo pošiljamo v izmenjavo na več kot 60 naslovov v tujini, predvsem zgodovinskim in antropološkim revijam. To sodelovanje še krepimo.

PROGRAMSKA IZHODIŠČA REVİJE BOREC ZA LETO 1994

Pri pripravi vsebine letnika 1994 izhajamo iz uredniške politike, ki se je izoblikovala v zadnjem desetletju. Posebno pozornost bomo namenili naslednjim tematskim sklopom:

Procesi prehoda iz socializma. Tranzicijski procesi v Vzhodni Evropi nikjer ne potekajo lagodno, marsikje pa z eruptivnimi pretresi. Ti procesi zanimajo številne raziskovalce. Navezali smo že stike s poljskimi avtorji, poiskali pa bomo tudi osnovne predstavitve tranzicijskih procesov v drugih vzhodnoevropskih državah. Za oceno položaja Slovenije smo navezali stike z dr. Ljubom Sircem.

Vojne in njihove posledice. Revija se je v preteklih letih dejavno odzivala na pereče izzive, ki so bili povezani z vdorom polariziranih političnih interpretacij slovenske novejšje zgodovine v javni prostor in z obravnavo dotlej na rob javnega spomina potisnjenih vprašanj (omenimo samo anketo o spravi in okroglo mizo o žrtvah vojne). Tovrstne odzive bomo uvrstili tudi v letnik 1994. Kot možni temi nakazujemo kolaboracijo in slovensko-italijanska obmejna trenja. Iz zgodovine druge svetovne vojne imamo pripravljeno za tisk raziskavo dr. Pavle Jerine-Lah o sodelovanju zdravstvenih delavcev in pomožnega osebja v ljubljanskih zdravstvenih ustanovah z Osvobodilno fronto.

V sodelovanju z Ministrstvom z obrambo pripravljamo študije o junijski vojni po slovenskih pokrajinah. Pisci študij so udeleženci dogodkov.

Teme iz slovenske ekonomske zgodovine. V časih prerazdelitve lastnine in spopadov za uveljavitev ene ali druge interpretacije preteklosti je državni zbor sprejel predlog, da strokovnjaki predložijo politiki svoje ugotovitve o nekaterih pomembnih vprašanjih preteklosti. Med vprašanji, ki so s sedanjimi spori najbolj povezana, je seveda socialistični gospodarski model. V Borcu bomo predstavili nekatere elemente socialistične gospodarske politike, s katerimi imamo opravka še danes. Sodelovali bodo Zdenko Čepič (agrarna politika), Jože Prinčič (uničenje podjetništva, trgovine), Božo Repe (Energetsko kemijski kombinat Velenje).

Ekstremna desnica. Leta 1986 je evropski parlament ustanovil poseben raziskovalni odbor, ki se je ukvarjal z ekstremno desnico. Z njo se danes srečuje Evropa v najrazličnejših oblikah, pa tudi pri nas se vrsta političnih grupacij uvršča v to nevarno območje. Zato pripravljamo prevodne prispevke, v katerih je predstavljen razvoj

ekstremne desnice v Zahodni (študije iz Italije, nekdanje Zvezne republike Nemčije in Nemške demokratične republike) ter v Vzhodni Evropi.

K tem prevodom bomo dodali anketo o ekstremni desnici, ki jo bomo izvedli med slovenskimi političnimi in drugimi javnimi delavci, ter predstavili nekatere izbrane dokumente slovenske desnice.

Balkan. Krizno žarišče na Balkanu je tisto krizno dogajanje, s katerim smo najbolj povezani in tudi soodvisni. Zato smo navezali stike z ljudmi, ki lahko fenomen Balkana predstavijo z različnih izhodišč. Načrtujemo prispevke slovenskih in mednarodnih avtorjev.

Begunci. O beguncih, ki jih je balkanska vojna naplavila v Slovenijo, vemo razmeroma malo. Zato bomo v reviji objavili prispevke študentov etnologije, ki se ukvarjajo s to temo. Navezali smo tudi stike z vladinim uradom za begunce.

Predsodki. Predsodki lahko usodno oblikujejo odnos posameznika in družbenih skupnosti do sebe in sveta. Za objavo je pripravljenih nekaj prispevkov, ki so nastali v okviru posveta o predsodkih. Omenimo besedilo Svetlane Slapšak O mehanizmu ustvarjanja stereotipov in spraševanje Boruta Brumna Kam z Evropo?

Mirovništvo in civilna družba. Mirovna in civilnodružbena gibanja so pomemben demokratični korektiv vsake družbe. V sodelovanju z Mirovnim inštitutom pripravljamo izbor besedil o aktualnih dogajanjih v mirovniškem gibanju.

Od tem, povezanih z družbenimi gibanji in skupinami pritiska, bomo v letu 1994 predstavili Mrežo za Metelkovo (Janez Strehovec) in v sodelovanju z vladinim uradom za žensko politiko žensko vprašanje.

Literatura. Pri izbiri literarnih del in študij o literaturi za objavo v Borcu upoštevamo izhodišče, da besedilo predstavlja dokument časa, v katerem je nastajalo, oziroma priča o časih in vprašanjih, ki sodijo v tematski krog Borca.

Omenili smo že, da Borec poleg literature spremlja tudi druga umetniško-kulturna dogajanja, povezana s temami, ki ga neposredno zanimajo. Tako dr. Iztok Durjava pripravlja za objavo v prihodnjem letu študijo o ideološki polarizaciji v slovenski likovni umetnosti med drugo svetovno vojno.

Glavni urednik: *Jože Dežman*

Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije
Ljubljana, Cankarjeva 5

ZADEVA: Vloga za subvencioniranje natisa besedil dr. Marije Stanonik *Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945* in dr. Božidarja Jezernika *Non cogito, ergo sum*.

Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, ki je izdajatelj revije *Borec*, ima v svojih pravilih opredeljeno tudi izdajanje samostojnih publikacij. V letu 1994 bosta oddani v tisk doktorska disertacija dr. Marije Stanonik *Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945* in študija dr. Božidarja Jezernika *Non cogito, ergo sum*. Pošiljamo vam osnovno oceno obeh besedil, brž ko bo mogoče, pa vam bomo posredovali še recenzije (prilogi 1 in 2).

V Društvu za preučevanje zgodovine, literature in antropologije pričakujemo vaše razumevanje in upamo, da boste podprli izdajo teh dveh del v letu 1994.

Predsednica društva: *Milena Štrajnar*

Knjižna zbirka ECCE HOMO

DR. BOŽIDAR JEZERNIK: NON COGITO, ERGO SUM

Delo *Non cogito, ergo sum* dr. Božidarja Jezernika obravnava Poglavlje 1948, senčno stran komunistične revolucije. To je čas, o katerem so sicer odgovorni zagotavljali, da poznamo resnico o njem. Dr. Jezernik pa v svojem besedilu dokaže, da to ne drži. V njem celovito obravnava razne vidike vsakdanjega življenja v procesu »prevzgoje« tako imenovanih informbirojevcev v zaporih in taboriščih po Jugoslaviji od 1948 do 1954.

Rokopis obsega 500 tipkanih strani in je razdeljen na naslednja poglavja: **Uvod, Obseg in smoter represije, Stiki zaprtih z zunanjim svetom in svojci, Bivališče, R-101, Noša, Prehrana, Spol in spolnost, Režim in samouprava, Kazni, Prisilno delo, Prosti čas, Kolektivno in individualno, Stroj, Politične in delovne konference, Zdravstvene razmere, Žrtve taborišč, Izpust, Viri in literatura.** Priloge: okrog 50 fotografij, izbranih dokumentov in ponazoril.

Delo je nastalo na podlagi gradiva, objavljenega v nekdanji Jugoslaviji ter drugod po svetu in shranjenega v knjižnicah na Dunaju, v Londonu in Pragi, ter na podlagi ustnih podatkov nekdanjih žrtev represije.

Dr. Božidar Jezernik je izvrsten poznavalec ustroja in delovanja taborišč totalitarne države. To je že dokazal z analizo fašističnih (*Boj za obstanek*, 1983) in nacističnih (*Spol in spolnost in extremis*, 1992) taborišč. Z *Non cogito, ergo sum* posega še v tretji pol totalitarizmov tega stoletja. Delo je zanimivo tako zaradi izvirnosti, ki jo v našem prostoru pomeni antropološka analiza, kot zaradi teme, ki omogoča kristalizacijo odnosa do razmerij, ki nas spremljajo še dandanes.

DR. MARIJA STONONIK: KONTEKSTUALNOST IN ŽANRSKI SISTEM
SLOVENSKEGA NARODNOOSVOBODILNEGA PESNIŠTVA 1941–1945

Julija 1993 je Marija Stanonik z odličnim uspehom zagovarjala doktorsko disertacijo z naslovom *Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945*. Delo obsega 721 strani (455 strani besedila in 266 strani opomb in navedb virov).

Teoretični del vsebuje dvoje poglavij: **Od estetike ustvarjanja do estetike sprejemanja, Iz teorije literarnih (z)vrst(i) s posebnim oziroma na liriko.**

Empirična analiza najprej na podlagi razpoložljive literature in primarnih virov predstavi kontekstualni vidik problema, in to v naslednjih poglavjih: **Družbenozgodovinski okvir slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945, Diferenciacija literarne kulture med II. svetovno vojno in dileme slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945, Predmetne okoliščine slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945, Psihološko ozadje slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945, Vprašanje sprejemalca in slovensko narodnoosvobodilno pesništvo 1941–1945.**

Osnovno težišče je na analizi gradiva, torej pesemskih besedil, in sicer na podlagi žanrskih kriterijev. Metaforično rečeno je bil cilj raziskovanja in urejanja iz kaosa ustvariti kozmos.

Vrstni sistem slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945 obsega vrste lirskega nagovora: budnica, satira, himna/oda, posmrtnica/nagrobnica, pismo/poslanica; vrste lirskega imenovanja: kronika/humornica, reportažnica, vložnica, slika/žanrnica, balada; vrste lirskega govora: domovina, misel, narava, ljubezen, osebna izpoved/razpoloženje.

Besedilo sklene povzetek osnovnih dognanj analize, ki omogočajo sklepe tako na vodoravni kot vertikalni ravni klasifikacije. Iz njih izhajajo dognanja, ki imajo vrednost za splošno literarno vedo in druge, ki se stikajo z njo.

Cenjene avtorje prosimo, da pri navedbi literature in avtorjev upoštevajo naslednje navodilo:

Za tekočo številko pika, sledi ime in priimek avtorja, vejica, naslov dela (samostojne publikacije v kurzivi, članka ali poglavja v narekovajih). Pika. Za njo ev. pojasnilo. Nato ime založbe/revije (v kurzivi), vejica, števil. letnika (rimske št.), vejica, kraj in leto izida, vejica, navedba strani. Pika.

Primer:

Janez Mlakar, Vojaška..., DZS, Ljubljana 1993, str. 7.

Janez Mlakar, »Vojaška...«, Borec, XLV., Ljubljana 1993, str. 8.

Lahko pa so viri navedeni tudi po angleškem načinu, npr:

Janez Mlakar (1993): Vojaška..., DZS, Ljubljana 1993, str. 7.

526-528 REVIJA ZA ZGODOVINO, LITERATURO IN ANTROPOLOGIJO *januar 1994*

USTANOVITELJ

Republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije

IZDAJATELJ

Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije

UREDNIŠKI ODBOR

Jože Dežman, dr. Božidar Jezernik, dr. Lev Kreft, mag. Boris Mlakar, dr. Božo Repe,
Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNI UREDNIK

Jože Dežman

OBLIKOVNA IN TEHNIČNA UREDITEV

Darja Cjuha

LEKTORICA

Sonja Likar

UREDNIŠTVO IN UPRAVA

61001 Ljubljana, Vrtača 11, poštni predal 195, telefon 216 475

Sprejemne ure vsako sredo od 10. do 12. ure

Cena te številke v prosti prodaji 1.800 SIT, za naročnike 1.200 SIT

ŽIRO RAČUN

50100-678-000-0093214

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

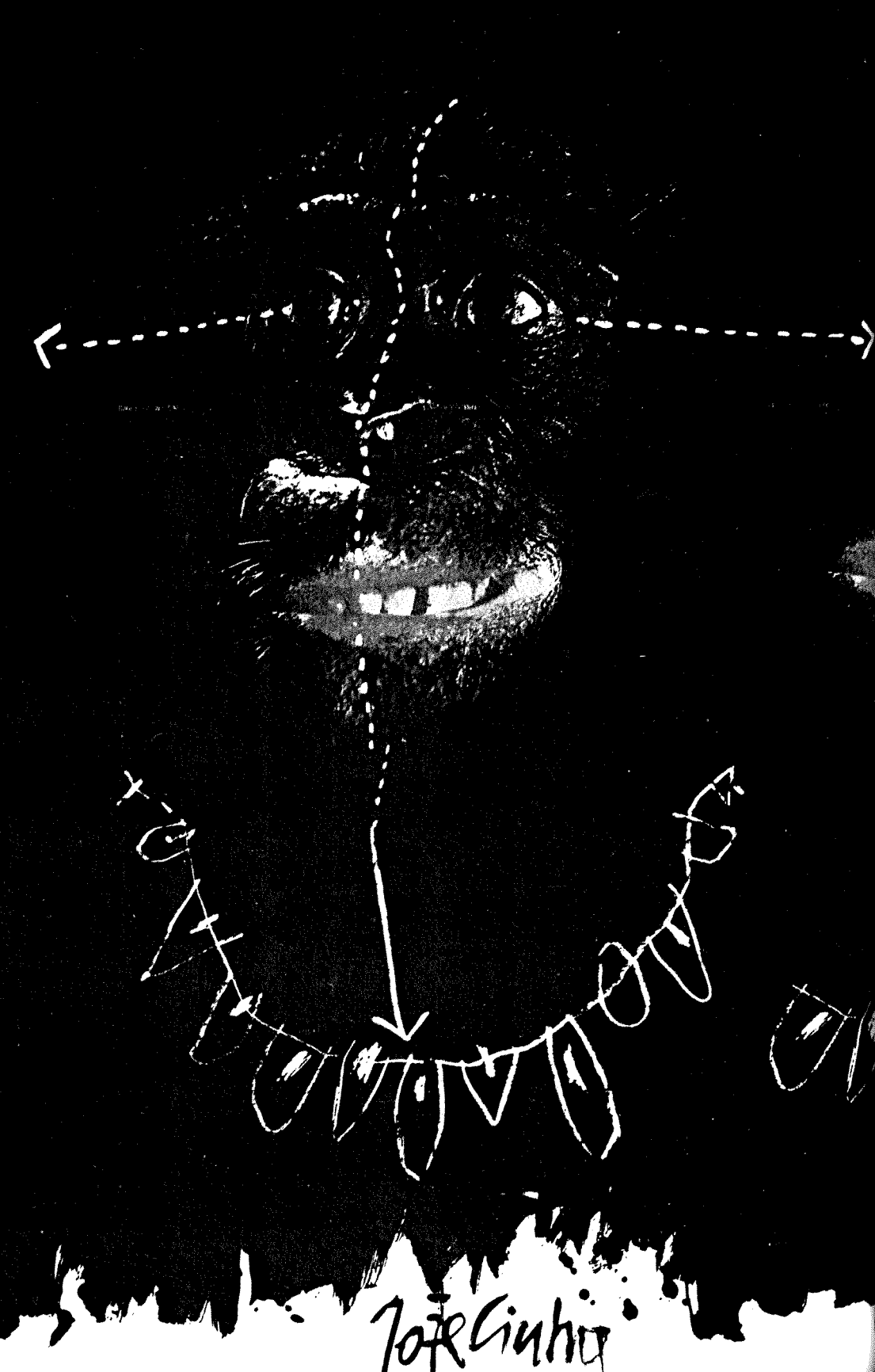
Revija izhaja ob denarni podpori Ministrstva za kulturo Republike Slovenije in
Ministrstva za znanost Republike Slovenije

UDK 949.712 + 82(05)

ISSN 0006-7725

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-649/92 z dne 27. 10. 1992 šteje ta knjiga po 13. točki tarifne številke 3 Tarife davka od prometa proizvodov in storitev (Uradni list RS, št. 4/92) med proizvode, za katere se plačuje 5 % davek od prometa proizvodov in storitev.

Na naslovnici: *Jože Ciuha*: VARIACIJE NA TEMO XIV, 1983

For Ginh